

ՄԻՆ

ՅՈՒՆՈՒԱՐ

ՓԵՏՐՈՒԱՐ

ՄԱՐՏ

Թիւ 1-2-3

1995

ՄԻՌ

ԱՄՆԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

ԿԹ. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1995

Յունուար - Փետրուար - Մարտ

ԹԻՆ. 1-2-3

1995

January - February - March

No. 1-2-3

SION

VOL. 69

A MONTHLY OF RELIGION LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor : His Beatitude The Armenian Patriarch Of Jerusalem

St. James Press , Jerusalem

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՄԵՆ. ԹՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ ԾՆՆԴԵԱՆ ՊԱՏԳԱՄԸ

Սիրեցեալ ժողովուրդ Հայոց
Որ յերուսաղէմ եւ ի Յորդանան,
Որ ի Հայաստան եւ յԱրցախ, եւ ի սփիւռս
ցրուեալ:

Արեւելի մոգերը տեսան աստղը, որ իրենց բարի
լուրը տուաւ, թէ՛ նոր թագաւոր մըն է ծներ: Եւ
ուրախացան:

Բեթղեհէմի հովիւները հրեշտակին ձայնը լսեցին, որ
իրենց ըսաւ. մեծ ուրախութեան մը աւետիսը կուտամ
ձեզի, «որ եղիցի ամենայն ժողովրդեանն. զի ծնաւ ձեզ
այսօր փրկիչ, որ է Օծեալ Տէր, ի քաղաքի Դաւիթի:»

Բայց գիտեմք թէ ամէնք չէ՛ որ ուրախացան:

Ո՛չ՝ անոր ծննդեան լուրը երբ տարածուեցաւ, եւ ո՛չ
ալ՝ երբ իբրեւ քաղաքի քաբբունի, Յիսուս կը շրջէր
քաղաքէ քաղաք, եւ Աստուծոյ կամփին, յաւիտեանական
նշմարտութիւններու, եւ համամարդկային եւ բարոյական
պարտաւորութիւններուն մասին կը յիշեցնէր եւ
կ'ուսուցանէր:

Հերովդէս Թագաւորը սարսափեցաւ նոր թագաւորի մը
ծննդեան աւետիսը լսելով:

Մաքսաննեգները, կեղծաւոր փարիսեցի ուսուցիչները,
Աստուծոյ տունը վաճառատունի վերածած փերեզակները,
իրենց վստահուած պաշտօնը եւ իրենց ընդգրկած
ասպարէզը՝ կեղեքումի, կեղծիքի, եւ շահամոլութեան
առեւտուրի փոխակերպած «իծի ծնունդները», նոյնպէս
սարսափեցան, եւ անհանդուրժելի գտան, նոր
վարդապետին ուսուցումը, յիշեցումը, Աստուծոյ
հայրութեան մասին, Աստուծոյ արդարութեան,

դատաստանին, ինչպէս նաեւ Անոր անխարդախ սիրոյն եւ ողորմածութեան մասին:

Սակայն կային արդարեւ ուրախացողներ:

Աստղագէտ գիտուններէն, արքայազարմ մոգերէն սկսեալ, մինչեւ խոնարհ հովիւները բացօթեայ դաշտերուն, որոնց անխարդախ հոգիները մաքուր ընդունարան են երկնային յայտնութիւններու:

Եւ թիւը, եւ քանակը այս զգայուն հոգիներուն, համեստ եւ յուսալից սիրտերուն, ամէն ասպարէզէ եւ ամէն տարիքէ, սերունդէ սերունդ անեցաւ ու բազմացաւ:

Այսօր իսկ, միլիոններով հոգիներ, իրենց սրտերուն մէջ ընդունելով հրեշտակին պատգամը՝ «աւետարանեմ ձեզ ուրախութիւն մեծ», գայն կը բաշխեն իրենց շուրջը ապրող տառապակոծ մարդկութեան:

Եւ այս՝ գիտնալով հանդերձ թէ աշխարհի ամէն կողմը ականուած պատերազմներ, ամէն երկրի մէջ եղբայրասպան պոռթկումներ, անմարդկային, գազանական արիւնահեղութիւններ, ընկերային եւ քաղաքական կացութիւններ, թոյլ պիտի չը տան խոստացուած «ուրախութիւնը» զգալու եւ ապրելու:

Բայց «մարդացեալ Աստուծոյ» յայտնութիւնը, ներկայութիւնը, մնայուն եւ յաւիտեանական խոստում մըն է: Կեանքի բոլոր պայմաններուն մէջ անփոփոխելի եւ անփոխարինելի: Եւ ամբօրէն խարսխուած՝ անձին մէջ խոստացուած Մեսիային, մարմնացեալ փրկիչին, որ է Օծեալ Տէր՝ Յիսուս Բրիստոսին:

Հայ ժողովուրդի գաւակները, դարեր շարունակ, սերունդէ սերունդ, ուխտի են եկած Բեթղեհէմի խոնարհ մտրին, ուր ծնաւ խոստացուած փրկիչը, մարգարէներու նախագուշակած մեսիան, «էմամնուէլը», «մարդացեալ Աստուածը» որ մեզի հետ է միշտ, իր խոստումին համաձայն:

Այս հաւատքն է որ յաւերժօրէն պայծառ պահած է Հայ ժողովուրդի գաւակներուն նայուածքը դէպի Բեթղեհէմի աստղը, եւ անշեղ առաջնորդած է ապրելու կամքը,

բարոյական խղմատամբը, եւ գործելու, ստեղծագործելու աննկուն հոգին մեր զաւակներուն, համաձայն հրեշտակին երկնային պատգամին:

Եւ հակառակ աշխարհի չարագործ ուժերուն կործանարար ծրագիրներուն, մենք կ'ապրինք դեռ, ու պիտի ապրինք:
Որովհետեւ...-

«... Մեր նահատակ
Հայրերն ու մայրեր
Հողին տակ թաղուած
Հունտերուն նման
Կեանքի պիտի գան:

«Զի ա'յդ հաւատով
Զը վարանեցան
Նայիլ աչքերուն
Ոսոխին, մահուան:

«Պատգամն այս հօր
Կախեցին յուռութօ
Սրտի ու մտքի
Դըրան կամարէն:

«Վախցէք մի միայն՝
Թէ ունիք ոսոխ
Հոգին սպաննող:

«Ու մինչեւ այսօր
Զէ ծրնած ոսոխն
Հայ Սերունդներուն
Հոգին սպաննող:»

Եւ այս կենդանարար հոգիին խորհրդանիշ պիտի ծառայէ Հայաստան աշխարհի մէջ, Գրիստոնէութեան պետականացման 1700 ամեակի տօնակատարութիւնը:

Անկախ Հայաստանի պետութիւնը, Հայաստանեայց Եկեղեցին, եւ պետական ու կրօնական օտար հաստատութիւններ պիտի մասնակից դառնան, յիշատակելու համար իմաստը եւ կարեւորութիւնը՝ 301 թուականին հայ ժողովուրդի կեանքին ու պատմութեան մէջ իրագործուած հոգեւոր զարթօնքին:

Նոյն կենդանարար հոգիին խորհրդանիշ պիտի ծառայէ 1915 թուականի ահաւոր եղեռնի յիշատակութեան 80 ամեակը: Այս եւս պիտի բացայայտէ Բեթղեհէմի աստղին «մեծ եւ սքանչելի խորհուրդը», եւ Հրեշտակի պատգամին յաւերժական ողորմութիւնը: Եւ հայ ժողովուրդը պիտի կարենայ կանգնիլ աշխարհի դատաստանին առաջ, հօգորութեամբը իր հոգիին, եւ

կրկնել--

«Ու մինչեւ այսօր
Զէ ծնած ոսոխն
Հայ սերունդներուն
Հոգին սպաննող:»

Բեթղեհէմի այս Սուրբ Այրէն, սրտագին մաղթամբ՝
«վասն հաստատութեան Հայաստանեայց Առաքելական Սրբոյ
եկեղեցւոյ» եւ իր նուիրապետական Աթոռներուն եւ
կրօնական հաստատութեանց: Վասն Հայաստան աշխարհի
անկախ պետութեան անասանութեան, ժողովուրդի
բարօրութեան, շէնութեան եւ խաղաղութեան: Վասն
ապահովութեան եւ անվտանգութեան հայրենի երկրի եւ
Արցախի քաջամարտիկ զօրավարաց եւ զինուորեալ
մանկանց մերոց:

Եւ վասն համայն զաւակաց Ազգիս Հայոց ի
հայրենիս եւ ի սփիւռս ցրուեալ, հոգեւոր սպասաւորաց,
տաղանդաշատ գիտնականաց եւ արուեստականաց,
կրթանուէր դաստիարակաց եւ ազգանուէր հաստատութեանց
աննահանջ ծառայութեան:

Թող Տէրը ընդունի՝ ի լոյս երեսաց իւրոց, զհոգի
հանգուցեալ Հայրապետին Ամենայն Հայոց, Տեառն Տեառն
Վազգէնի Սրբազնագոյն Կաթողիկոսին, եւ վերացնէ սգոյ
շղարշը Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Միածնաէջ Սուրբ
Սեղանէն, յաւերժօրէն բաշխելու համար Քրիստոսի
կենարար պատգամը, եւ աւետաբեր ղօղանջներուն
ցնծերգութեամբ օրհնաբանելու աւետիսը Մենդեան--

«Քրիստոս Մնաւ եւ Յայտնեցաւ.

Օրհնեալ է Յայտնութիւնն Քրիստոսի:»

18 Յունուար 1995
Բեթղեհէմ

Christmas Message of His Beatitude *Patriarch Torkom Manoogian*

18 January 1995, in Bethlehem

Beloved children of the Armenian Apostolic Church,

For two thousand years, Christians all over the world have been reliving this hallowed milestone in the history of mankind, inspired by the immortal message of hope and love that it conveys.

And for thousands more, men and women who take up their cross and follow Jesus, will continue to commemorate this day.

As we re-enact this ancient ceremony and tradition of Christmas, we are again reminded of the significance of the humble birth of the child who became our Saviour, a significance that gathers more momentum as we observe the growing turmoil on our hapless planet.

Tonight, we stand on that very spot, in the Sacred Manger of the Church of the Nativity, in the unprepossessing little town of Bethlehem, bearing our own witness to that cataclysmic event when the Lord our God vouchsafed to throw wide open for us the gates of mercy and salvation.

We are overcome with joy and exultation as we kneel in homage to the memory of the first Christmas. For in our troubled world, and particularly this unhappy corner of the globe, where disharmony among brothers continues to whet the appetites of warmongers, and where the forces of evil are forever seeking to vanquish us, we are sustained by the knowledge of the mercy and compassion of God.

It is true we stand upon the threshold of a dream, the ultimate dream of a comprehensive Middle East peace in our time, for our generation and untold others, but that dream can only be realized if we accept the prime commandment of God, to love our neighbours as ourselves.

With each passing day, the prospect of an eventual victory over the forces of destruction grow stronger as men of goodwill on both sides of the Arab-Israeli divide succeed in bridging their mutual mistrust.

Inspired by a sincere desire to leave a noble legacy to their children and their children's children, erstwhile antagonists are sitting down at the same table to hammer out a final and binding understanding.

Ceaselessly, we pray for the success of these men of vision, and ask the Lord to inspire them and guide them, so that they may succeed in

bringing to us that peace that has so far eluded two whole generations. Most assuredly a better tomorrow awaits us - a tomorrow freed from all turmoil, all terror, all degradation and all sin.

We look forward to a future that promises to reinforce our dignity as human beings. And that rekindles our faith and returns those of us who have gone astray, back to the true path that leads us unerringly to Him, the fount of all life, all wealth and all wisdom.

Through the miracle of the Virgin Birth, God showed us, as He has done countless times before, that nothing is impossible for Him, that nothing falls outside the pale of His mercy and His love.

He could have performed His miracle of manifestation in the most spectacular of manners, riding to earth on a thunderbolt in a cloud of fire, surrounded by hosts of angels, and phalanxes of worshippers. And all the universe would have done obeisance to him. For, as Prophet Isaiah says in Chapter 66, "the heaven is His throne and the earth is his footstool."

But instead He chose to appear in the guise of the poorest of the poor, and the purest of the pure, in order to give us His sublime message: Salvation is ours, if we want it, but it can be attained only by those who, like the innocent babe in the Manger, are blessed with a spirit that is pure.

There is more than one sublime message to be deciphered from the Christmas Story, but the over-riding one is God's supreme commandment: "Love."

And it is not only our brother or our sister that we must love. We should also not shirk from the impossible love: loving one's enemy as oneself and praying for those who would do harm to us. For our enemy is also our brother, for we all share the same Heavenly Father, and we are all worthy of His mercy and His grace.

Then we shall truly find plenitude and be satisfied, for the Lord is our shepherd and we shall not want. And as King David the Psalmist sings in the 23rd Psalm, "He maketh us to lie down in green pastures and leadeth us beside still waters. He restoreth our soul and leadeth us in the path of righteousness. Yea, though we walk through the valley of the shadow of death, we shall fear no evil, for He is with us and His rod and staff comfort us. And truly goodness and mercy shall follow us all the days of our life and we shall dwell in the house of the Lord forever."

May this Christmas day bring us not only cheer and comfort, but also a step closer to the realisation of the ultimate human craving: peace on earth and glory to God in the highest.

AMEN.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՆՈՐ ՏԱՐԻՆ

« Եւ Նոր պարտ է գործել
զգործս այնորիկ, որ առաքեացն զիս,
մինչ առարն կայ, գայ գիշերն,
յորժամ ոչ ոք կարէ գործել »

(Յուլ. Թ. 4)

Տարւոյս 1994 թուականի 365 օրերը իրենց լրումին հասան, ահաւասիկ կանգնած ենք Նոր տարւոյ սեմին:

Զանազան հասարակութեանց մէջ, սովորութիւն դարձած է կերուխումով ողջունել Նոր Տարին: Քրիստոնեային համար Նոր Տարուան օրը զուարճութեան, ուրախութեան եւ վայելքի պահ մը ըլլալէ աւելի պէտք է ըլլայ աղօթքի եւ հաշտեցման օր մը: Եթէ յետագարձ ակնարկ մը նետենք մեր մէկ տարուան վարած կեանքին վրայ, երեսն հազար ենք մեր դրական կողմերը եւ մատնանշելու՝ մեր թերիւնքը: Երբ տեսնենք թէ անցնող տարուան մեր գործունէութիւնը յաջող արդիւնք տուած է, այսինքն բարի գործերով օժանդակած ենք մեր ազգային-եկեղեցական կեանքի բարգաւաճման, սատարած հայկական մշակոյթի զարգացման ու տարածման եւ բարձր պահած ընկերութեան բարոյականը, այն առեւ, որպէս ճշմարիտ քրիստոնեայ, իրաւունք կ'ունենանք ուրախութեամբ ողջունելու Նոր Տարին: Սակայն երբեք պէտք չէ յուսահատիլ երբ մեր թերութիւնները նժարին ծանր կշռող կողմը ըլլան: Նոր Տարուան այս օրը առիթ թող ըլլայ զանոնք ուղղելու եւ սկսելու նոր կեանք մը՝ համաձայն Քրիստոսի ուսուցումներուն: Դաս առնենք մեր ձախորդութիւններէն, որպէս զի անոնց միջոցաւ ապահովենք մեր ապագայի յաջողութիւնը: Նախօրէն պատերազմ

կորսնցնել ետք ըսած է իր զօրավարներուն. « Թշնամին թեւ յաղթեց, բայց միւս կողմէ իրեն վրայ յաջորդ անգամ յաղթանակ տանելու կերպը ինծի սորուեցուց »: Կեանքի պայքարէն յաղթական դուրս գալու համար, յոյսով եւ հաւատով հետապնդենք մեր գործը: Մեզմէ իւրաքանչիւրս գործ մը, պարտականութիւն մը ունի կատարելիք կեանքի տարբեր շրջաններու մէջ. շրջաններ՝ որոնց մէջէն անգամ մը միայն պիտի անցնինք. « Գործածէ ժամանակը », կ'ըսէ հեղինակ մը, « եթէ կը գնահատես յաւիտեանականութեան արժէքը: Երէկը չես կրնար ետ քերել, վաղուան վրայ չես կրնար վստահիլ, այս օրը միայն ինչպէս է, գործ եթէ չօգտագործես՝ կը կորսնցնես, եւ ինչ որ կը կորսուի՝ յաւիտեան կորսուած է »:

Այսօրերն են սկսեալ ուխտենք լաւապէս օգտագործել յաւելտ անհետացող ժամանակը, մեր օրերը անցընենք Աստուածահաճոյ եւ մարդասիրական գործերով, ընտանեկան յարկերէ ներս հայեցի դաստիարակութիւն տանք մեր մատաղ ու նոր սերունդին, եւ մանաւանդ պահենք մեր ազգային-եկեղեցական աւանդութիւններն ու դիմագիծը, քանի ժամանակը ուշ չէ, այլապէս մեր առջեւ բացուող տարեշրջանը քայլ մը եւս առաջ կը տանի մեզ դէպի ուժացում, դէպի ապագայ-նացում, քանի որ « գայ գիշեր, յորժամ ոչ ոք կարէ գործել »:

ՌՈՒԻԲԷՆ ՎՐԻ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ

ՅՈՐԵՆԻ ՀԱՏԻԿԻ ԸՆԶԻՒՂՈՒՄԸ

Ա.Ֆ.Ն. ամէն ասեմ մեզ,
եթէ ոչ հատն ցորենոյ
անկեալ յերկիր մեռանիցի,
ինքն միայն կայ, ապա եթէ
մեռանիցի բազում արդիւնա
տունէ», (Յովհ. 12:24):

Քրիստոս իր երեքամեայ առաքելութեան ընթացքին, ժողովուրդին կը խօսէր առականերով, որովհետեւ այս կեանքը օրինակն է Երկնային ճշմարտութեան, եւ այդ օրինակով ճշմարտութիւնը կ'երեւի: Ինչպէս հեթանոսաց Առաքեալը կ'ըսէ. — «Ջիւսերեւոյթք նորա ի սկզբանէ աշխարհի երեւելի արարածութեա իմացեալ տեսանին» (Հռովմ 1:20):

Յիսուս ցորենի հատիկի առակով ցանկացաւ ըսել, թէ արդէն մօտեցած է Մարդու Որդիին փառաւորութիւնը, այսինքն սկիզբէն կը կանխագուշակէր իր չարչարանքը, խաչելութիւնը, մահը, ապա Յաղթական Սուրբ Յարութիւնը:

Յիսուս Ինքը եղաւ այն արդար ցորենի ոսկեայ հատիկը, որ երկրին արգանդը երեք օրեր մնալէ ետք ծլեցաւ, բուսաւ, յարութիւն առաւ, յարութիւն տուաւ արար աշխարհին, որ այդ ծիլը չուրջ 2000 տարիներէ ի վեր կը ծլարձակի, կը պլտողաւորուի ու կը բեղմնաւորուի, եւ որ մենք այսօր այս սրբաբոյր կամարներուն ներքեւ որպէս այդ ոսկեայ հատիկի տունկի բողբոջներէն մին իբրեւ Հայ քրիստոնեաներ, Իր Սուրբ Անունը կը փառաւորենք: Պահեցողութեան այս չըրջանին, այլ բողբոջումներ (համայնքներ), նոյնպէս Տէրը կը փառաւորեն այլեւայլ կերպերով եւ երեւոյթներով, բայց Հայերը ուրոյն են իրենց մերձեցմամբ առ Աստուած, կանոնադրութեամբ եւ ծէսերով:

Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ Սուրբ Հայրապետներու կանոնադրութեամբ, բուն բարեկենդանի տօնին յաջորդող կիրակիները, մինչեւ Զատիկ, իւրաքանչիւրը յատուկ անուն մը եւ իմաստ մը ունին: Քառասներեայ պահեցողութեան վեցերորդ շաբաթը (Կիրակին) կոչուած է «Գալստեան», որ հաւատացեալ հայ ժողովուրդին կողմէ զուգահեռ կոչուած է Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի շաբաթ: Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մեծ Ռահնիրան, հսկան գիտցաւ իր անձը զոհել, նուիրել Սուրբ գաղափարին, նմանելով Ամենաբարձրեալի Ս. Օրինակին, որպէս զի մենք այսօր գոյատեւենք, իբրեւ հայ քրիստոնեաներ:

Այսօր խորհրդածութեան նիւթ պիտի ընեմ, Հատիկի օրինակին ներքեւ պահուող գանձին կամ խորհուրդին առողջ ընձիւղումը, պահպանումը եւ պտղաւորումը, պահեցողութեան աչքերով:

Ընձիւղում եւ Պահպանում

Ցորենի հատիկի արտը այս աշխարհն է իր բոլոր տարածքով, իսկ հատիկը՝ մեր ողջ կեանքը այս աշխարհի մակերեսին: Մեր ողջ կեանքի ծնունդը, հատիկի բողբոջումն է անոր աճումը՝ մարդ արարածի չափահատութիւնն ու հմտութիւնն է: Իսկ անոր պտղաւորումը մարդ արարածի գործերն են՝ չար կամ բարի: Այդ գործերը հաւատարապէս կու գան մարդ արարածի սրտէն:

Հոգեւոր հասկացողութեամբ Մկրտութեան Ս. Ասագանով կը ծլինք հոգեւոր այգիին մէջ, նոր մարմին (տունկ) կը զգենունք, անդամ կ'ըլլանք Աստուծոյ մեծ

ընտանիքին՝ բայց ինչպես միշտ ամեն տունկի աման ընթացքին, ցեցը, որդը, չարը, կը խափանեն անոր ընձիւղումը, նոյնպէս բանասարկուն կ'արատաւորէ Հոգիի ընձիւղումը, պէսպիսի խոչընդոտներով ու արատաւորումներով կը սպաննէ հոգիի տունկը, որ բանի մը այլեւս չծառայելով կը դատապարտուի կրակին: Այդպապար Տէր Յիսուս Քրիստոս ինքն է, որ Հօրմէ կը խնդէ, «...Տէր, թող այս տարի ալ մնայ. ես իր շուրջի հողը կը կտնէ կը փորեմ եւ պարարտացուցիչ կը դնեմ: Այս ձեռով թերեւս պտուղ տայ. ապա թէ ոչ՝ գալ տարի կ'արէ գայն» (ՂՈՒԿ. 18:8-9) : Տէրը մեր իւրաքանչիւրին կը հովանաւորէ, եւ որքան խնամքով դատաւարակեց, մշակեց մեր հոգին Աստուածաշունչի ուսմունքներով, այնքան հոգին կ'ազնուանայ, կը գեղեցկանայ, եւ բեղմնաւորելով կը բաղձայ Անոր կամքը:

Հոգիին ազնուացման առաւելագոյնս չափով պահեցողութիւնը կը ստատէ՝ յուրի բաղձանքները սանձելու, եւ կամքը պրկելու. եւ որչափ հոգածու ըլլանք մեր հոգիներու ազնուացման այնքան բարձր նկարագրի տէր կը դառնանք, եւ առաւել չափով կը մերձենանք Աստուածաշին սանձանքներու: Բայց բանասարկուն իր բոլոր զօրութեամբ պիտի փորձէ ապականել իւրաքանչիւր բիւրեղեայ հատիկը, այսինքն հոգին շեղեցնելու՝ մոլորեցնելու արդար ուղիէն: Ինչպէս Աւետարանիչը կը յիշէ, հալածուած դեւը ըսաւ, «... Ելլեմ երթամ իմ տունս, ուրկէ ելայ ...: Ապա գայն պարսպ, մաքուր եւ յարաբարած գտնելով, կ'երթայ եւ կը բեղէ իրմէ սաւիտի չար այլ եօթը ոգիներ, որոնց հետ ներս մտնելով՝ կը բնակի նոն, որով այդ մարդուն վերջը իր նախկինէն սաւիտի գէշ կ'ըլլայ» (Մատթ. 12:44-45): Յաղթահարելու համար չարը, բանասարկուն, Յիսուս իր օրինակով սորվեցուց յաղթանակի ուղիին՝ իր քառասորեայ պահեցողութեամբ, իր անձանձրոյթ աղօթքներով, ուր ներս երեք անգամ փորձելէ ետք ճարհատ թողուց ու գնաց:

Մոմապահութիւնը կամ պահեցողութիւնը յիշեցման ժամանակամիջոց մըն է գննելու, քննելու մեր ներաշխարհը: Ձեռով մը, հաշուեյարդար մըն է, դիտել անցեալը, եւ գայն ուղղել: Բայց յիշեալ մտաբերումը իրագործելու համար, երբեմն դժուարին հանգամանքներու ծանրութեան ներքեւ կ'ընկնուիք, ինչպէս աշխարհիկ մտատանջումներու շուրջ նոյնպէս, ուր կենսական կը զգանք այսպիսի հանգամանքներուն՝ կամքի ներգործութիւնը: Ուստի եթէ կամքը հալան է, Կամքը իր հալան կենսահիւթը կը ստանայ պահեցողութենէն: Արդ եթէ կամքի ներգործութիւնը անհրաժեշտ է մեր հոգեւոր կեանքի բարգաւաճման, պտղաւորման, նոյնպէս եւ մեր աւօրեայ կեանքի եւ աշխատանքներու համար: Ան կը նպաստէ պայքարելու աշխարհիկ թէ հոգեւոր կեանքի դժուարութիւններու դէմ եւ յաղթահարելու յարուցուած խոչընդոտներուն: Այսինքն կը զգանք յարատեւ պահեցողութեան հրամայականը. յարատեւ, որովհետեւ մեր հոգեւոր կեանքը զօրացնելու համար պահանջը ունինք մշտական, շարունակական աղօթքի, մոմապահութեան, որովհետեւ հոգին ընդմիջտ անոնցմէ է, որ անունը կը ստանայ, կ'անի, եւ զօրութիւն կ'առնէ պայքարելու չարի սաղկանքներու դէմ:

Պտղաւորումն

Նոյն հետեւողութեամբ պիտի նմանցնեմ հոգիի զօրութեան անումը եւ պտղաւորումը (հատիկի պտղաւորումը), ուսման, որդեծնութեան, դատաւարակութեան կամ մեր իւրաքանչիւրի ապագայի ծրագիրներու իրագործմանը, թէ ինչպիսի յարատեւ, տքնալան երկարատեւ աշխատանքով եւ նախադրածութեամբ է, որ կ'իրագործենք գտնուք. բայց մեր հայեացքը ուսուել բարձր, վեհ եւ անփոխարինելի կոչումի կամ իրագործումներու մասին է, որ կը գնուի միայն ծառայութեամբ եւ զոհողութեամբ:

Քրիստոս իր անձն զոհելով պողաւորեց իր հօտը, Գրիգոր Լուսաւորիչ իր անձը զոհելով 18 տարիներ խոր Վիրապին մէջ, լուսաւորեց մեզ, որոնք յարաբերաբար յիշեալ մտածումներու բաղդատմամբ, իրօք անփութարինեմի եւ անգին են:

Նետեւելով Տիրոջ Օրինակին, պիտի ըսեմ «Նմանիք Անոնց», բայց ինչպէս...

Նմանիլ՝ իւրաքանչիւրս հրաժարելով իր կարողութեանը չափով աշխարհիկ անձուկ հաճոյքներէ, որոնք հոգին կ'ապականեն պէտպիսի ձեւերով:

Նմանիլ՝ ապրելով Քրիստոնէականել կեանք մը:

Նմանիլ՝ կատարելով Անոր կամքը:

Նմանիլ՝ համբերութեամբ հանդուրժելով մէկս միւսին, Թէկուզ նուազագոյն զոհաբերութեամբ:

Նմանիլ՝ երբեմն զրկելով մեր անձերը աշխարհիկ բարիքներէ, օժանդակելով բարեկամին, հարեւանին, անկեալին, որբին, սգացողին:

Ինչպէս Աւետարանիչը կ'ըսէ... «Ով որ այս փոքրիկներէն մեկուն նոյնիսկ գաւաթ մը յուր տայ խմելու... վասան եղէք, որ իր վարձատրութիւնը պիտի չկորսնցնէ» (Մատթ. 10:42):

Եթէ գիտնականի մը գլուղը, մտաւորականի մը ստեղծագործութիւնը, շինականի մը յաւորութիւնը եւ արհեստաւորի մը յառաջացումը իրենց աշխարհիկ տունկի պողաւորումն ու բարգաւաճումն է, յիշեալ մտածումները եւ Քրիստոսով կեանքը, մեր հոգեւոր կեանքի հատիկներու աճումն՝ պողաւորումն՝ եւ բարգաւաճումն են, ի փառս Աստուծոյ, Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ եւ Հայ ազգին, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտեանից ամէն:

Աւետիս Աբեղայ Իփրաճեան

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ԵՒ ՀԱՅ ԿՐԾՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄԻՏՔԸ

Վարդանանց շարժումը սկսուեց 449 թուականից, երբ Հայերն սկսեցին կազմակերպել պայքարը պարսկական կայսրութեան ձեռնարկած Հայաջիւղ քաղաքականութեան դէմ: Նրանք դիմեցին դիւանագիտական, ռազմական եւ զաղափարական ինքնապաշտպանողական բոլոր Հնարաւոր ձեւերին: Փոխօգնութեան դաշինքներ կնքեցին Աղուանների, Վրացիների եւ Կովկասի լեռնական ցեղերի հետ: Բիւզանդիան Հրաժարուեց օգնութեան ձեռք մեկնել յանուն Քրիստոսի եւ Հաւատացեալ Հայ ազգի մղուող պայքարին: Ռազմական առումով, Հայ բոլոր ազատատենչ նախարարները Համատեղ ոյժերով անցկացրին զինավարժութիւններ, մշակեցին ճակատամարտի ուշագրաւ նախագիծ, եւ պատրաստուեցին երկարամեայ Հայդուկային պատերազմի: Գաղափարական տեսակէտից՝ Հայերը մշակեցին ազատագրական պայքարի մի այնպիսի փիլիսոփայութիւն, որն իր ներկայութիւնը Հաստատեց ազգային պատմութեան բոլոր յետագայ փուլերում: Այդ փիլիսոփայութեան շատ երակէտային դրոյթներ անմիջականօրէն կապուած էին քրիստոնէական վարդապետութեան եւ կրօնագիտութեան Հարցերի մեկնաբանութիւնների հետ: Այդ մենք յատկապէս նկատում ենք Վարդանանց շարժման անդրանիկ զաղափարախօս՝ Եղիշէի «Վարդանի եւ Հայոց Պատերազմի Մասին» աշ-

խատասիրութեան մէջ: Սկզբից եւ այդ նշենք, որ Վարդանանց շարժումը յաղթանակով աւարտուեց, երկարամեայ Հայդուկաին պատերազմից յետոյ, 484 թուականին: Այդ յաղթանակն իր կնիքը դրեց նաեւ Հայ ազատագրական շարժման գաղափարախօսութեան եւ Հայ Հոգեւոր Հայրերի վարդապետական — աստուածաբանական մտածողութեան վրայ, Հայ կրօնագիտական մտքի վրայ:

Քրիստոնէութիւնը ելնում է այն նախադրոյթից, որ մարդիկ պէտք է Հնազանդին իրենց աշխարհիկ տէրերին: Այդ դրոյթն ընդունում էին նաեւ Հայ քրիստոնեայ ապստամբները: Բայց վերջինները քաջ Հասկանում էին, որ այդ տեսակէտի բացարձականացումը կարող է Հանգեցնել այն վիճակին, երբ աշխարհիկ տէրերն իրենց Համարելով օրէնքից վեր եւ օրէնքի Հսկողութիւնից դուրս, կը սկսեն ապօրինութիւններ գործել: Այս պատճառով է՝ Վարդանանց պատերազմի գաղափարախօսները գտնում են, որ աշխարհիկ տէրերի իրաւասութիւնները սահմանափակուած են գերադաս սկզբունքներով եւ օրէնքներով, որոնց անտեսումը կարող է պատճառ Հանդիսանալ ժողովրդական ընդվզման կամ ապստամբութեան:

Աշխարհիկ տէրերն իրաւունք ունեն տիրելու նիւթական—մարմնական իրականութեան վրայ, բայց ո՛չ Հոգեւորի, որը ենթակայ է միմիայն աստուածային տնօրինութեան: Քրիստոս պատգամում էր, որ պէտք է կայսրին տալ միայն նրան պատկանողը, իսկ Աստծուն՝ մարդու Հոգեւոր կեանքը, գիտակցութիւնը: Երբ աշխարհիկ տէրը, ոտնձգութիւն անելով, ձգտում է տիրել այդ իրականութեանը՝ որն իրեն չի պատկանում, այլ Աստծուն, այդ ժամանակ նրա դէմ պայքարը արդարացուած է:

Պարսկական դեկապարութիւնը՝ ցանկանալով Հայերին բռնի կրօնափոխման ենթարկել՝ բռնանում էր նրանց Հոգու վրայ, Հաւատի վրայ, որոնք նրանք գիտակցօրէն դրել էին Աստուծոյ տնօրինութեան տակ: Այս պատճառով է՝ Եղիշէն գրում է. «Բայց մենք թէպէտեւ թոյլատուութիւն չունենք բամբասելու իշխաններին, բայց մենք չենք էլ կարող զովաբանել մի մարդու, որ Աստուծոյ դէմ է կռուում»:

Պարսիկները՝ Հայերից պահանջելով Հրաժարուել քրիստոնէութիւնից, փաստօրէն Հարց էին դնում քանդել Հայ եկեղեցին: Եկեղեցին Աստուծոյ տունն է, եւ պատկանում է միայն նրան: Աշխարհիկ տէրն այն քանդել կամ տիրանալ չի կարող: Դա օրինազանցութիւն է եւ խիստ պատմելի: Աստուծոյ նուիրեալները այդ քայլի դէմ արդարացիօրէն կը պայքարեն: Այդ մասին Վարդանանց շարժման գաղափարախօս Եղիշէն գրում է. «Եկեղեցին մարդու շինածը չէ, ո՛չ Թագաւորի պարգեւը, ո՛չ ճարտարարուեստի գործ, ո՛չ իմաստունների գիւտ, ո՛չ զինուորների քաջութեան աւար, եւ ո՛չ էլ դեւերի ստապատիր խաբէութիւն: Մեծ Աստուծոյ շնորհն է այն, որ տուել է ո՛չ թէ մարդկանցից ոեւէ մէկին, այլ բոլոր բանական ազգերին, որոնց վիճակուած է այս արեգակի տակ բնակուել: Նրա՝ Հիմքը դրուած է Հաստատուն վեճի վրայ, ո՛չ ներքեւիները կարող են շարժել, եւ ո՛չ էլ վերեւիները դղրեցնել: Իսկ ինչ որ երկինքն ու երկիրը չեն կարող խախտել,

թող մարդկանցից ո՛չ ոք չխրոխտայ յաղթել նրան»։ Այս Հարցադրումը ո՛չ միայն ուղղուած է Սասանեանների, այլև Օսմանցիների, Բոլշեւիկների, ու Եկեղեցին զանազան եղանակներով քանդել փորձող արտաքին ոյժերի դէմ։

Հայերի ազատագրական պայքարը Եղիշէն դիտում է նաեւ բարու եւ չարի տիեզերական առճակատման, մեղքի դէմ Քրիստոսի ծաւալած պայքարի, եւ Քրիստոսի խաչելութեամբ մարդու ձեռք բերած փրկութեան առումով։ Քրիստոս իրեն զոհաբերեց մարդու փրկութեան համար։ Երբ չար ոյժերը պայքար են ծաւալում մարդկութեան Փրկարարի դէմ, Քրիստոսով փրկուածների բնական պարտականութիւնն է պայքարել չարի դէմ։ Եղիշէն վերոյիշեալ միտքն արտայայտում է Հետեւեալ կերպով. «Եթէ անմահ էլ լինէինք, եւ պէտք լինէր մեզ՝ մեռնել Քրիստոսի սիրոյ համար, արժան էր. որովհետեւ նա՛ էլ անմահ էր, բայց անչափ սիրեց մեզ, որ մինչեւ անգամ մահ յանձն առաւ, որպէսզի մենք էլ նրա մահով փրկուենք յաւիտենական մահէից։ Ու եթէ նա իր անմահութիւնը չխնայեց, մենք՝ որ մե՛ր կամքով մահկանացու եղանք, մե՛ր կամքով էլ կը մեռնենք նրա սիրոյ համար, որպէսզի նա՛ էլ յօժարութեամբ ընդունի մեզ իր անմահութեան մէջ։ Կը մեռնենք իբրեւ մահկանացուներ, որպէսզի նա մեր մահն ընդունի որպէս անմահների մահ»։

Եղիշէն յատկապէս շեշտում է, որ Հայերի ապստամբութեան յաջող աւարտից ազդուելով՝ Պարսկաստանի Շահինշահը «խոնարհուեց իր բարձր Հպարտութիւնից, եւ վայրենացած սիրտը մարդկային բնութեան փոխակերպուեց. նայեց ու տեսաւ, որ ինքը լի է տկարութեամբ. հասկացաւ, որ չի կարող կատարել այն՝ ինչ որ կամենում է»։

Միասնութեան գաղափարաբանութեան որպէս փիլիսոփայական հիմք՝ Եղիշէն օգտագործում է նոր պղատոնական իմաստասիրութիւնը եւ պնդում. «Միաբանութիւնը բարի գործերի մայրն է, իսկ անմիաբանութիւնը՝ չար»։ Բնական բաղադրամասերի կառուցի քայքայումը՝ մահուան պատճառներից մէկն է։ Միաբանութիւնը նշանակում է ընդհանուր եզրեր գտնել տուեալ կառուցի բաղադրամասերի միջեւ, եւ դրանց օգնութեամբ ամրապնդել կառուցի ներքին կապակցութեան ու ամբողջականութիւնը։ Այս պատճառով էլ, շարունակում է Եղիշէն, «երբ ներս է սպրդում երկպառակութիւնը, միաբանութիւնը քանդուելու հետ՝ հեռանում է նաեւ երկնաւոր առաքինութիւնը, եւ անձնասիրութիւնը աւելանալով՝ խիստ շատանում է լացն ու ողբը»։ Միասնական կամքով ու գաղափարականով Վարդանանց բանակում հանդէս եղողների շարքերում «սէրը ծառայից աւելի չէր երևում, եւ ո՛չ էլ փափուկ մեծացած ազատը՝ տառապեալ զեղջուկից, եւ ո՛չ էլ մէկը միւսից աւելի պակաս՝ քաջութեան մէջ։ Միեւնոյն յօժար սիրտն ունէին բոլորն էլ՝ տղամարդ ու կին, ծեր ու տղայ, եւ Քրիստոսի անունով բոլոր միաբանութեանը»։ Այսպիսով՝ միաբանութեան, միասնութեան միւս հիմքը՝ Յիսուս Քրիստոսով եղբայրակցուած լինելու մէջ է։ Սոյն իրողութիւնը յատկապէս նշանակալից է, քանի որ Վարդանանց պատերազմը «հոգեւոր առաքինութեան կոիւ է»։ Այդ մասին

Եղիշէն գրում է, թէ Հայ Հոգեւորականները «ամենեւին չվախցան պատերազմի գալ նրանց (աշխարհականների) Հետ, քանի որ ո՛չ թէ մարմնական էին Համարում այդ կռիւը, այլ Հոգեւոր առաքինութեան կռիւ. ցանկանում էին իրենց քաջ զինուորներին մահակից լինել»:

Միասնութեան անհրաժեշտութիւնը ժամանակաշրջանի Հայ իմաստասէրները Հիմնաւորում էին նաեւ այն դրոյթով, որ ընկերութեան մէջ ամէն մի մարդ կամ խումբ՝ իրեն բնորոշ դերն ունի, որով իրար լրացնելով ստեղծում են քննականութիւնը բարօրութիւն: Ընկերութիւնը քառսի կը վերածուէր ու կ'ոչնչանար, եթէ բոլոր մարդիկ նոյն դերը կատարէին: Այս պատճառով էլ, տարբեր մարդիկ՝ տարբեր շնորհներ ունին, տարբեր գործեր են կատարում, մէկն իմաստասէր է, միւսը՝ արհեստաւոր, մէկը երաժիշտ է, միւսը՝ զինուորական, մէկն առեւտրական է, միւսը՝ Հոգազոր, մէկը Հոգեւորական է, միւսն աշխարհիկ, եւ այսպէս՝ մէկի ստեղծածը նաեւ բաւարարում է միւսի պահանջը: Դերակատարման տեսակէտից, այսպիսով՝ ընկերութիւնը միասնութիւն է պահանջում: Ընկերութիւնը նման է մարդու մարմնի, որի բնականոն գոյութեան Համար Համագործակցաբար պէտք է աշխատին զլուխը, վիզը, ձեռքը, կուրծքը, ստամոքսը, եւ այլ մասերը: Կամ՝ ընկերութիւնը նման է բեմադրութեան, որի յաջողութիւնը պայմանաւորուած է դերակատարների Համագործակցութեամբ:

Ազգային միասնութեան սոյն գաղափարը բխում է Աստուածաշնչից: «Ինչպէս մի մարմնի մէջ բազում անդամներ ունենք, եւ բոլոր անդամները նոյն գործը չեն անում, այդպէս եւ մենք, թուով շատ, մի մարմին ենք Քրիստոսով, բայց իւրաքանչիւրս միմեանց անդամ ենք: Բայց մենք ունենք տեսակ-տեսակ շնորհներ, ըստ այն շնորհների՝ որ տրուած են մեզ» — Հռովմ. ԺԲ. 4-6:

Իրականութիւնը դիտելով իր աստիճանաւորութեան մէջ, Մաշտոցը, Եղիշէն ու Եզնիկ Կողբացին մարդուն Համարում են աշխարհիկ իրականութեան բարձրագոյն աստիճանը: Աստուածային կամքով նրան իրաւունք է վերապահուած՝ տիրելու բնութեան վրայ, եւ այս վայելելու: Միաժամանակ, այն աստիճանաւորութեան մէջ, մարդը՝ նրաթական եւ Հոգեւոր իրականութիւնն իրար կապող օղակն է, քանի որ նրա կառուցում Համադրուած է նրաթականն ու Հոգեւորը: Սոյն դրոյթը աւելի տպաւորիչ ձեւով արտայայտելով՝ Եղիշէն գրում է. «Մարդ, Աստուծոյ արուեստաւոր իմաստութեամբ, իրար կապուած երկնայինի եւ երկրայինի գեղեցիկ խառնուածքն է»: Այսպէս, ինչպէս երաժշտական գործիքի լաւագոյն Հնչեղութեան Համար՝ անհրաժեշտ է լաւագոյն գործիքի միասնութիւնը վարպետ կատարողի Հետ, այնպէս էլ օրինակելի մարդը ենթադրում է՝ ինչպէս մարմնական, այնպէս մի Հոգեւոր կատարելութեան որոշակի մակարդակ: Առնելազն, մարդ պէտք է ձգտի այդ երկուսի եւ դրանց միասնութեան կատարելութեան:

Այսպիսի Հարցադրումը Եղիշէն տանում է դէպի մարդ-Աստուած յարաբերութեան այն գաղափարին, որ իրենից յետոյ մշակում են Դաւիթ

Անյաղթն ու Գրիգոր Նարեկացին: «Ո՛չ ոք բերէ աշխարհի զնմանութիւն Աստուծոյ, բայց միայն մարդ. ո՛չ ումէք երեւի Աստուած, բայց միայն մարդոյ. ո՛չ ոք սիրէ Աստուած երկրէ, բայց միայն մարդ. Աստուած միայն մարդասէր, եւ մարդ միայն աստուածասէր. Աստուած մարդոյ, եւ մարդ Աստուծոյ. վասն մարդոյ Աստուած մարդացեալ, եւ վասն Աստուծոյ մարդ աստուածացեալ»: Մարդը միակ էակն է, որ իրաւասութիւնն ունի Աստուծոյ Հայր անուանելու: Մարդը Աստուծոյ զաւակն է:

Մարտիկն առաջին Հերթին պէտք է ազատուած լինի վախի կաշկանդումներից. վախ՝ որ իր Հետ բերում է այլ անցանկալի յատկութիւններ: «Վախը, գրում է Եղիշէն, թերահաւատութեան նշան է. թերահաւատութիւնը մենք վաղուց ենք մերժել մեզանից, նրա Հետ թող վախն էլ փախչի մեր մտքերից ու խորհուրդներից»: Հայ մարտիկը չպէտք է վախենայ շղթաներից, տանջանքներից, Հարստութիւնը եւ նոյնիսկ իր Ֆիզիքական գոյութիւնը կորցնելուց: Այդպիսի քաջութեանը ո՛չ ոք կարող է դիմադրել ու յաղթել: Պարսիկ գինուորականները իրենց պարտութիւնը բացատրելով Շահին՝ ասում են. «Մարդիկ (Հայերը), որոնք ո՛չ շղթաներից են վախենում, ո՛չ տանջանքներից երկիւղ կրում, եւ ո՛չ էլ Հարստութիւնը բանի տեղ դնում, եւ վերջապէս՝ որ բոլոր չարիքներից ամէնից վատթարն է՝ մահը զերադասում են կեանքից, ո՞վ կարող է դիմադրել նրանց»: Մենք վստահ ենք, որ այսօր ազերի գինուորականներ նոյն զեկույցներն են տալիս իրենց ղեկավարներին՝ արդարացնելու Համար արցախեան ճակատներում իրենց պարտութիւնը:

Վախի վերացման, քաջութեան Հաստատման Համար՝ անհրաժեշտ է նախ Հաւատքը դէպի պայքարի արդարացիութիւնը, թերահաւատութեան յաղթահարումը, նիւթական արժէքների նկատմամբ կապուածութեան թուլացումը, եւ Հոգեւոր արժէքների նկատմամբ կապուածութեան ուժեղացումը: Հայ մարտիկների վարքը բնութագրելով Եղիշէն գրում է. «Վեր ընկած էր մնում ոսկին, եւ ո՛չ ոք՝ յատկապէս իր Համար՝ արծաթ չէր վերցնում. եւ առանց ազահութեան՝ արհամարհուած, անարգուած էին զարդարանքի ու մեծարանքի Համար յատկացուած Հագուստները: Ինչպէս եւ ամէն մի գոյք ոչինչ էր Համարում իր տէրերի աչքում»: Դժբախտաբար, այսօր նոյնը չենք կարող ասել պայքարող Հայութեան բոլոր ներկայացուցիչներին, նրանց նկատմամբ կարող ենք օգտագործել Եղիշէի Հետեւեալ բնութագրութիւնը. «Եթէ մէկը շատ ճոխացած լինի աշխարհական մեծութեամբ, իսկ մտքով աւելի աղքատ լինի, ապա այդպիսին շատերից աւելի ողորմելի է: Եթէ թազաւորն իմաստութիւնն իրեն ամոթոգակից չունի, չի կարող իր փիճակի մէջ վայելուլ լինել»:

Ազատագրական պայքարի մարտիկի Հոգին պէտք է Հարուստ լինի երկնաւոր առաքինութիւններով, քանի որ «ուժ Հոգիները թույլացած են երկնաւոր առաքինութիւնից, սաստիկ երկիւղի մէջ է ընկած նրանց մարմնի բնութիւնը. ամէն Հոգիից շարժուում է եւ ամէն խօսքից վրդուում է, եւ ամէն բանից դողում: Այդպիսի մարդը երազական բաներով է անց-

կացնում իր կեանքը»: Հոգեւոր եւ իմացական ոյժը երաշխիքներից է մարմնական ու կամային ոյժի: Այդ հիման վրայ էլ՝ «չհասկացուած մահը՝ մահ է, իսկ հասկացուած մահը՝ անմահութիւն: Ո՛վ չգիտի՝ թէ ի՛նչ է մահը, վախենում է մահից. իսկ ո՛վ գիտի մահը՝ նրանից չի վախենում»:

Իմացական, երկնաւոր արժէքների կարեւորութիւնը ազատագրական հոգեբանութեան համար՝ թելադրուած է այն հրամայականով, որ այդպիսի արժէքները երաշխաւորում են գործի, պայքարի, մտքի արդարացիութիւնն ու ճշգրտութիւնը: Որովհետեւ՝ «ինչպէս որ անիրաւութիւնից արդարութիւն չի լինի, այնպէս էլ ստութիւնից ճշմարտութիւն չի լինի, նմանապէս եւ խռովասէր մտքից՝ խաղաղութեան ակնկալութիւն»:

Ազատագրական պայքարի մարտիկի բնորոշ յատկութիւններից են, ըստ Եղիշէի, անկեղծութիւնը, սէրը եւ աղօթքը: Անկեղծութիւնը՝ խթանելով ինքնաճանաչումը, բարեկեցելով միջմարդկային յարաբերութիւնները եւ նուազեցնելով խաբկանքի հնարաւորութիւնները, ուժեղացրել է մարդուն: Աղօթքի միջոցով Աստուծոյ հետ հաղորդակցականութեան մէջ մտնելով եւ իր սեփական ճակատագիրը Աստուծոյ ձեռքը յանձնելով՝ մարդ հարստացնում է իր իմացական աշխարհն ու զօրացնում իր ինքնավստահութիւնը: Սէրը ներդաշնակում եւ զերազոյն կատարելութեան է մօտեցնում բնկերութեան կազմակերպութեան, զոհաբերութեան ոգին, ու խթանում փոխադարձ, անշահախնդիր օգնութեան միտումը: Այս գաղափարները խտացուած ձեւով արտայայտելով՝ Եղիշէն գրում է. «Մեծ բան է անկեղծութիւնը՝ տկարութեան օգնելու համար, ինչպէս աղօթքը՝ գիտութեան, եւ մաքուր սէրը՝ հասարակաց օգտի համար»:

Ազատագրական հոգեբանութիւնը՝ մարմնաւորելով առաքինութիւնը՝ պահանջում է, որ մարդ հանդուրժող, համբերող, աստուածապախ եւ աստուածապաշտ լինի, քանի որ, պնդում է Եղիշէն, «մեր սուրբ հայրերից յսել ենք, որ բոլոր առաքինութիւններից գլխաւորը՝ համբերութիւնն է ու կատարեալ աստուածապաշտութիւնը. եւ այս բանը՝ ո՛չ ոք չի կարող առանց չարչարանքի ձեռք բերել»: Պայքարի բովում՝ կատարելագործուում է մարդ, ու դառնում անելի՛ առաքինի:

Այսպիսով, մենք կարող ենք հանգիստ խղճով պնդել, որ Վարդանանց շարժումը իր կնիքն է թողել հայ կրօնական մտածողութեան վրայ, եւ նպաստել ուշագրաւ ու համաշխարհային հնչեղութիւն ունեցող հարցերի լուսաբանմանը: Այդ լուծումների որոշակի մասը դեռեւս չեն կորցրել իրենց արդիականացումը:

(Փասատեւա)

Փրոֆ. Գէորգ ԽՐԼՈՒԲԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՀԱՐՈՒՄԻ ՈՐԴԻՈՅՆ ՊԱՆԴԻՏՈՒԹԻՒՆԸ

41) Իր համար քընքուշ կապ մը կար սըրտի մ'
 Զօտուած իր սըրտին կապով մը ամուր:
 Զան եկեղեցոյ կապովն խորհուրդին,
 Անկէ վեր նոյնիսկ՝ սիրովն իր մաքուր
 Որ, մահափորձ միակ անցուցեր էր զուր,
 Անով անելի մաքուր անբաժան.
 Իգական աչքով թ'եւ վըտանգով լի
 Սակայն Հաստատուն, եւ օտարութեան
 Ափերէն ահա կը տեղար հիմայ լուրեր խընդութեան:

42) Արախընֆէլտի ժայռաճեղք դըղեակ
 Կը նայի Ռայնի լայն ուրրտներուն՝
 Կ'ուշի որուն ջրին կուրծքը լայնարձակ
 Ափերուն ընդմէջ որթատունկերուն.
 Բլուրներ ամբողջ ծառ՝ լի կոկոններով,
 Դաշտեր ողջ խոստում գեղի - ցորենով.
 Զաղաքներ ցըրիւ՝ թագապըսակն կարծես՝
 Կը շողան, իրենց պարիսպներով լայն
 Տեսարաններ կը պարզեն աննըման.
 Թ'ըլլայիր հոս, պիտ' կըրկնապէս վայլէի ես:

43) Գեղջուկ աղջիկներ խորունկ կապ'տաշուի,
 Չեռքերնուն ծաղկանք որ, նոր են ծաղկած,
 Ժըպտուն կը շրջեն մէջն այս դըրախտի,
 Վերն աւատական պատերն դըղեակաց.
 Տերեւոց մէջէն վեր կը բարձրանան
 Եւ շատ ժայռեր ալ կ'իջնեն, կը ցածնան,
 Կամարներ Հալարտ որ կը թայքայրոյին,
 Նայուածքնին ուղղած այս այգեկութիւն.
 Միայն մէկ բան հոս կը պակսի սակայն,
 Ազնիւ ձեռքող է որ ձեռքիս մէջ չէ ան:

44) Կը դրկեմ քեզի շուշաններ ինծ' դրուած
 Թէպէտեւ ձեռքող հասնելէ առաջ
 Գիտեմ թէ պիտի ըլլան թառամած.
 Սակայն մի մերժէր թ'եւ զըտնես անհաճ,
 Զի զըգուեր եմ ես զանոնք սըրտագին
 Թերեւս անոնք քու նայուածքն եւ իմ
 Ու մեր հոգիներն իրար միացնեն,
 Եթէ տեսնես իսկ թ'անոնք թողմեր են,
 Գիտցիր ձօնուած են քեզ սըրտիս խորէն:

(շարունակելի)

LORD BYRON

Թրգմն. Մուրատ Մանուկեան

MORIBUNDI

Պիտի ընդմիշտ տառապի մահուան հրպարտ քայլերէն
Երբ սարսըռայ իր հոգին. եւ վիրատոբ թոքերով,
Ու աջ կողմի կողերուն տեղ խոռոչներն արդ պահած՝
Պիտի մըսի, տանթելի խոնարհ ձեւի մը ետին:

Պիտի ժըպտի — նըրքոգի — հասկընալով թէ անշոյս՝
Նախկին շըքեղ երազներն ալ մեռած են երկրի վրայ
Հիւանդութեան մ'անողոք ձեռքերուն մէջ ոճրագործ:
Թէեւ ոսկի մագերուն մէջ միշտ պահէ փայլ մը նուրբ,

Եւ իր կապոյտ աչքերէն — քընքուշութեամբ կատաղի —
Նայուածքն առնէ ցոլք մը նոր, ու մարմինն ալ օրօրուի
Պատըշգամի մը մըռայլ բազկաթոռին երկարած,

Ու սըրամիտ իր լեզուով ու ճակատով խելացի
Ըզգայ հիւծումը ներքին, գաղտնի ձեւերը մահուան՝
Յամենայ բայց ժըպիտն իր ասդին այդ մեծ կամուրջին:

ԱՆԵԼ

ԿՈՍԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ

(Նրա աճիւնը Հայաստան տանելու առթիւ)

Բարի ճանապարհ, վարդապետ, վերադարձ բարի ...

Դիակառքիդ մօտից, գարունն էլ ահա, ծամերը թափած,
Սահում է կամաց, մատերը դնում երկնակամարի
Սրինգների բիպեդ ձայների վրայ՝
Որպեսզի դեղնած ջրթերիդ ծայրի վշտահար գիծը,
Աշխարհը խաւար մեռած աչքերիդ,
Օտար քաղաքի արեւով մեկնեն ու ճառագայթի
Ճակատդ ըմբոստ:

Բարի ճանապարհ, վարդապետ, վերադարձ բարի ...

Վաղը, երբ պառկած երկաթէ գրկում անհամբեր նաւի,
Կ'երթաս ծովերով, խելառ ծովերով այս մոլորակի,
Դագադիդ գլխին հովեր կը քալեն
Եւ ալիքների խմբերը յագուած՝ ծովի լարերից
Մի հսկայական քնար կը հիսեն
Եւ շառաչելով եւ դղրդալով կը հովուերգեն նաւի կողերին երեր:

Յանկարծ կը ցցուն յունական երկրի վայրերից կախարդ
Ստուերներ մեծաշուք, ստուերներ հուժկու եւ արշալոյսի
Փերուզ արինից, արծաթից սարսուռդ ձիթենիների
Եւ երկինքների լազուրից պայծառ մի երգ կը յօրինեն
Ու քեզ կ'օրօրեն վերջին օրօրով:

Բարի ճանապարհ, վարդապետ, վերադարձ բարի ...

Ա՛հ, գիտեմ, գիտե՛մ, դառն վայրերից անցնելու պահին
Կոպերիդ տակը մի գիշեր կու լայ. կծկուած բերանիդ
Ծայրից դողալով մի կաթիլ արին վայր կ'իջնի նորից ...
Սեւ ծովի բուքը կը հեկեկայ եւ Հայաստանի
Մարուած դաշտերից մրրիկի նման, նման մահազանդ զարնող զուլումի,
Մեծ աղաղակներ կը հասնեն նաւին եւ քեզ կը կանչեն:
Եւ այդ յոյգերը, փոթորիկը այդ անողորմ ողբի,
Հիւանդ ուղեղիդ վերքը կը բանան եւ դու կը խենթանաս:

Բարի ճանապարհ, վարդապետ, վերադարձ բարի ...

THE HOMECOMING

(On the occasion of the transfer of Komitas' remains to Armenia)

by

Gostan Zarian

Farewell Vardabet, welcome home...

There, by your hearse spring glides gently
Hair flowing, her fingers on the sky's crystalline flute,
For the anguish gripping the line at the edges of your pale lips,
And the dark world under your dead eyes
To depart in the sun of this alien city,
Your rebellious forehead glittering.

Farewell Vardabet, welcome home ...

Tomorrow, as you travel through the rough seas of this planet,
Sleeping in the iron bosom of the impatient ship,
Winds swirling by your coffin,
The swarms of waves shall weave
A gigantic harp from the sea's strings,
And sway the ship with their thunderous song.

Imposing, horrifying shadows
Suddenly rise
From the majesty of Greek countryside and
Compose a song
From dawn's turquoise blood,
The shimmering silver of shuddering olive trees, and,
The sky's bright azure,
To rock you with a final lullaby.

Farewell Vardabet, welcome home ...

Oh, I know, I know only too well
As you pass by bitter places,
Underneath your eyelids the night cries and, a drop of blood
Quivers at the tip of your tight mouth ...
The Black Sea gale howls; loud screams rise
Like a hurricane and,
The death knell tolling
From the extinguished fields of Armenia,
Reach the ship and cry out for you.
The turbulence of that merciless lament
Break open the unhealed wound of your ill brain and you go mad.

Բայց այդ կը լինի յիշատակ վերջին, այս բիրտ աշխարհի
 Յիշատակ վերջին: Վերջին մղձաւանջ, վերջին սեւ տեսիլք,
 Որի դանակը մորթել էր երգդ եւ սիրտդ փակել թանձր խաւարում:
 Յետոյ, վարդապետ, - լսո՛ւմ ես ձայնը տարագիր սրտիս -
 Յետոյ, վարդապետ, կը գայ վեհաշուք, պայծառ գմբեթը հայոց աշխարհի
 Եւ կը բարձրանան լուսէ խմբերի երգեր աննման ...
 Անհամբեր շարքով քեզ կը բոլորեն լեռները մեր վէս,
 Դաշտերի մարմանդ դալար սէզները, ձորերը մեր խոր,
 Ոսկէ կոկորդով, կլկլուն, ուրախ աղբիւրները մեր,
 Ճառագայթների բամբիռը զարնող գետերը զուարթ,
 Եւ դա կը լինի համերգ մի հսկայ, որի նմանը չէ լսուած երբեք
 Եւ ոչ մի վայրում: Մի դաշնակութիւն, որի մեղեդին
 Գալիս է հնչուն հողերի կրծքից, սարերի կանանչ բորոգանների
 Կանչող հմայքից, ձորերում ձայնող խուլ թմբուկներից.
 Դաշտերում սահող մեղմ ջութակներից եւ այն զանգերից,
 Որոնք հնչում են, երբ մեր արեւը կաշում է ժայռին
 Եւ վայր է թափում խօլ ջրվեժների դողանջը արծաթ:

Եւ դա կը լինի մի հսկայ համերգ, որի նմանը չէ լսուած երբեք
 Եւ ոչ մի վայրում: Դիսկանտներ ոսկէ, բասօներ խորունկ,
 Կադամայիների խշռոցներ խորհուրդ, բաղերի ծոցից
 Եկած շոշիններ, հասկերի գլխին սահող լենտօներ,
 Վազող ջրերի արագ շփնդ, բռնուած պեղալը ծեծուող կալերի,
 Եւ ալիք ալիք խոտերը շարժող ֆուֆուն հովերի՝
 Կը գան կը կանգնեն եւ հոգուդ խորքի չերգուած երգերից
 Հայոց աշխարհի բոլոր ձայները կը համերգեն նորից:

Բարի ճանապարհ, վարդապետ, վերադարձ բարի ...

ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐԵԱՆ

Farewell Vardabet, welcome home ...

But that shall be a last memory,
The final remembrance of this cruel world,
The last nightmare,
The last black vision,
That had slaughtered your song and shut your heart in darkness.
Vartabet, - do you hear the throb of my exiled soul? -
Then Vartabet, dawns the majestic, bright cupola vaulting over Armenia,
And a luminous cornucopia of matchless songs ascends ...
The blue grass of velvety fields, our deep canyons,
Our spritely, cackling, golden springs,
The joyful brooks beating the castanets of the rays
And our proud mountains, rank upon rank,
Shall embrace you.
And that, Vartabet, shall be a monumental chorus
Unheard anywhere. A harmonious melody
Shall rise from the granite chest of the earth,
The green trumpets of the mountains,
The deep drums echoing in the canyons,
The gentle violins gliding in the fields and,
From bells that chime when our sun touches the rock
And pours down the silvery clatter of mad waterfalls.

That, Vartabet, shall be a gigantic chorus,
Not heard anywhere. Golden discants, deep bassos,
Mysterious rustle of poplars, murmurs emanating from
Deep recesses of the vines, lentos gliding above wheat stalks,
The rapid tumult of rivulets, the pedal caught in threshing floors,
And breezing winds undulating the grass wave by wave,
Come and stand guard and, from the unsung songs of your soul's depth
All the voices of Armenia unite anew in a rousing chorus.

Farewell Vardabet, welcome home.

*Translated from the Armenian by
Marzbed Margossian*

* Vardabet, monk, priest

Ծառեր

Trees

Joyce Kilmer

4+4+4

Պիտի երբեք ես չը գտնեմ ու չը տեսնեմ
Քերթուած մ'այնքան հրապուրիչ՝ քան ծառ մը սուկ:

Ծառ մը որուն նօթի շրթներն են սեղմուք
Ընդդէմ հողին սէր-քաղցրութիւն ծորող կուրծքին:

Ծառն՝ Աստուծոյ ուղիւ աչքերն իր հանապազ,
Տերեւածածկ բազուկներն իր աղօթքի պէս

Վերամբարձած:

Ծառ մ'որ ամբան պիտի կըրէ
Իր ծամերուն մէջ թռչունին կարմըրակուրծք՝

Բոյնը քնքուշ:

Որուն ծոցին ձինն է պառկեր.
Որ մըտերիւ սիրով կ'ապրի անձրեւին հետ:

Ինծի նըման իենթ քերթողներ՝ «Բան կը ստեղծեն»,
Միայն Աստուած կրնայ այսպէս՝ ծառ ըստեղծել:

Թրգմն. Շէն-Մահ
Էջմիածին

Ճօյս Բիւմըր

TREES

Joyce Kilmer

I think that I shall never see
A poem lovely as a tree.

A tree whose hungry mouth is prest
Against the earth's sweet flowing breast;

5 A tree that looks to God all day,
And lifts her leafy arms to pray;

A tree that may in summer wear
A nest of robins in her hair;

Upon whose bosom snow has lain;
10 Who intimately lives with rain.

Poems are made by fools like me,
But only God can make a tree.

ԱԶԱՏԱՄԱՐՏԻԿԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Կոպերդ դանդաղ իրար են գգուում,
 Զեզ այցելում են քաղցրիկ երագներ,
 Պարզ ու քինջ՝ ինչպէս հեռու անցեալում,
 Ճարտարցի արծիւ, իմ յոգնած ընկեր:

Մագեր՝ խոնուած ամպերի նման,
 Տանջուած տերեւի պէս խոնարհուող աչքեր,
 Չեռքեր՝ կարօտով գրկած ապագան,
 Ճարտարցի արծիւ, հեռացող ընկեր:

Երկար է կեանքը, կամ գուցէ շատ կարճ,
 Զո կեանքը անձիր յաւերժութիւն էր,
 Եւ յաղթանակը կանչում էր յառաջ,
 Ճարտարցի արծիւ, իմ յաղթող ընկեր:

Ծարաւ ծաղկաթերթին մի կաթիլ ցօղ,
 Աստուածային ծիածանը ցօղի մէջ,
 Խաղաղութիւն՝ ժողովրդին յաղթող,
 Ու յիշատակ հերոսներին յաւերժ:

ԳԷՈՐԳ ՀՆԶԱՅԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԻ

ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ
ԺԱՆՐԱՑԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Բ. Արձակ Երկերի Գրական տեսակները

Բազմաժանր չէ Գրիգոր Նարեկացու արձակը: Նա գրել է մեկնութիւն, թուղթ, ներքողներ, յիշատակարաններ: Իբրեւ մեծ անհատականութիւն՝ մա իր կնիքն է դրել այդ ժանրերի հետագայ զարգացման վրայ: 977 թ. Նարեկացին գրել է «Երգ Երգոցի» մեկնութիւնը՝ Վասպուրականի Դուրգէն Արծրունի թագաւորի պատուէրով: Թէեւ այդ գործը դեռեւս 4րդ դարում մեկնաբանել էր վաղ բիւզանդական գրականութեան ականաւոր դէմքերից մէկը՝ Գրիգոր Նիսացին (335-394), եւ այդ մեկնութիւնը հայերէն էր թարգմանուել դեռեւս 5րդ դարում, սակայն 10րդ դարում զգացւում է մօր մեկնութեան պահանջ: Կային մարդիկ, որ «Երգ Երգոցն» ընկալում էին որպէս սիրահար գոյգի սիրոյ փառաբանութիւն՝ աշխարհիկ իմաստով եւ ոչ թէ որպէս հոգեւոր սիրոյ այլաբանութիւն: Նրիտասարդ Նարեկացին դժուարութեամբ է յամձն առել պատուէրը: Նա երկիւղ է կրել Ս. Գրգի խօսքերը անհարազատ եւ մեկնաբանութեամբ աղաւաղելուց. «Մանաւանդ զի չէ փոքր դատապարտութիւն եւ պատիժ»՝ զբանս Սրբոց Գրոց օտար մեկնութեամբ աղաւաղեալ՝ վասն ոչ տգէտ երեւելոյ եւ փառամոլ հպարտութեամբ զոչէն իբրեւ զճշմարիտ ցուցանել» (ԳՆՄ, 271):

Մեկնութիւնը բացատրական եւ վերլուծական բնոյթի գրութիւն է: Ըստ Նոր Հայկազեան քառարանի՝ «Մեկնելն գրթութիւն քանի. բացատրութիւն, վերլուծութիւն,

լուծումն, թարգմանութիւն. իմաստ կամ միտ քանի՝ ըստ ճառին եւ ըստ խորհրդոյ»:(1): Իբրեւ ժանր՝ մեկնութիւնը պատկանում է կրօնա-եկեղեցական գրականութեան բնագաւառին: Յայտնի են մեկնաբանութեան մի քանի եղանակներ. տառացի, այլաբանական, վերլուծական, խորհրդանշական, եւ այլն: Միջնադարեան մեկնիչին ամենից առաջ մտահոգում էր Աստուածաշնչի քառը տեսնել ժամանակի կրօնա-աստուածաբանական ըմբռնումների լոյսի տակ, խորհրդաւոր եւ այլաբանական իմաստ գտնել նրա մէջ:

Նարեկացին հիմնականում հետեւում է մեկնութեան այլաբանական եղանակին: Նա տալիս է բնագրի մախադասութիւնը, տողը, հաստաժը, որ բնաբան է կոչւում, ապա մեկնաբանում հիմնականում հոգեւոր իմաստաւորմամբ՝ հաստատելու համար ճիշտունէական վարդապետութեան այս կամ այն գաղափարը: Նարեկացին սկսում է խորագրի մեկնութիւնից. «Արդ, մախ գայս արժան է ասել, թէ զինչ մեկնի Երգ Երգոց» եւ բացատրում է, որ «Երգ Երգոցք է օրհնութիւն օրհնութեանց» եւ որ այդ երգերը հմում «ձայնի երգէին ի տաճարին» (ԳՆՄ, 272-273): Այնուհետեւ, հաւատարիմ մնալով հին մեկնութեան այն մտքին, թէ Հարսը Նկեղեցին է, իսկ Փնսան՝ Դրիստոսը, Նարեկացին բացատրում է, թէ ինչու է Սողոմոն իմաստունը հոգեւոր սէրը երգելու համար դիմել զգայական սիրոյ օրինակին: Նախ՝ Հարսի

և Փեսայի սերը «ազատ լինի ի պիղծ խառնից, չէ օտար ի Հոգւոյն շնորհաց» - գրում է Նարեկացին - ապա եւ սերը՝ մարդկային արտի ամենավեհ զգացումն է եւ «չի՛ք յերկրի պատուականագոյն եւ առ անկ քան գտէր առն եւ կնոջ» եւ, վերջապէս, շատերը, հալածանքների եւ փորձութիւնների ծանր օրերին, յամուռ ընտանեկան սիրոյ՝ հրաժարուել են նոյնիսկ իրենց դաւանանքից. «Նա եւս եւ վասն ընտանեաց սիրոյ՝ քաղումք ի Քրիստոսէ անկան եւ ուրացան ի հալածանաց ժամանակս» (ԳՆՄ, 275-276): Ինքնատիպ է Նարեկացու այն փաստարկը եւս, թէ Աղամը դրախտից արտաքուստ է ոչ թէ Աստուած լինելու յանդուգն փայլի, այլ եւայից չբաժանուելու համար. «Այլ եւ Աղամ եւս ի դրախտէն եւ ի լուսեղէն փառացն յաղագս կնոջն սիրոյ մերժեցաւ եւ արտաքս անկաւ» (ԳՆՄ, 276): Նարեկացին, այսպիսով, մասամբ արդիական շունչ է ներարկում հիմն մեկնութեանը:

Նարեկացին «Երգ Երգոցը» մեկնաբանում է գլուխ առ գլուխ: Այստեղ նա հաւատարիմ է մնում ժանրի ականջոյթին եւ, ամենից առաջ, Գրիգոր Նիսացու մեկնութեանը, որի անմիջական ազդեցութիւնը զգալի է ամեն ֆայլափոխի: Կայ մի էական տարբերութիւն. Նիսացին բանավիճում է անտիկ մտածողների հեթանոսական աշխարհիկ ըմբռնումների դէմ, Նարեկացին ձգտում է հերքել աղանդաւորական այս կամ այն միտքը: Բացի դրանից՝ Նարեկացին իր փաստարկների համար ժամանակ առ ժամանակ օրինակներ է վերցնում ազգային մատենագրութիւնից եւ, առաջին հերթին, Ագաթանգեղոսից: Մեկնութեան մէջ արտացոլուել է նաեւ Նարեկացու նորպատկանական այն հայեացքը, որ Աստուած ճանաչելի է իր ստեղծած գոյերի միջոցով եւ որ կատարեալ մարդիկ սրբերն ու արդարներն են, որոնք ձգտում են

մամուել Քրիստոսին, լինել «մարդ կատարեալ՝ նոյնպէս եւ Աստուած կատարեալ» (ԳՆՄ, 363): Հետեւելով աւանդային, Նարեկացին նոյնպէս դիմում է քառարացատրութիւնների եւ թուերի խորհրդապաշտական իմաստների վերծանման. «Սողոմոն՝ խաղաղութիւն թարգմանի», «Սիւնն թարգմանի մայր», «Բեղմաւուն պարարտ երկիր է Հրէաստանի», «Ի թուոց տասն է կատարեալ, եւ եթէ այլ թուէ, ի մին դառնայ, ասել՝ մեծասան» եւ այլն:

Մեկնութիւնը հնարաւորութիւն է տուել Նարեկացուն անլի խոր թափանցելու Երգ Երգոցի բանաստեղծական պատկերների մէջ: Կենդանի բնութեան այն թրթռուն զգացողութիւնը, որ բնորոշ է Նարեկացու մի քանի տաղերին, աղբս ունի Երգ Երգոցի բնապատկերներին անանց թարմութեան հետ: Ճաշակ տալու համար, թէ ինչպէս է Նարեկացին Երգ Երգոցի պարզ փոխարեութիւնը մեկնաբանում կրօնական հայեցակէտից, բերեմ միայն մէկ օրինակ. «Ես ծաղիկ դաշտաց, շուշան հովտաց» (Երգ, Բ, 1): «Ո՛ր զարմանալի իրս - գրում է երիտասարդ Նարեկացին - որպէս մարմինն տնօրինեալ տեսնո՞ւն այնու զանոնասանկին մեզ ի տեսութիւն էած, նոյնպէս ջանայ ցուցանել զբարեգարդութիւնն, զոր զգեցաւ երկիր՝ ԳՔրիստոս ընդունելով. թէ որպէս երկրի տեսութիւն ծաղկովք պսակեալ՝ զուարճացուանէ զակն տեսողաց, եւ շուշան, որ ի հովիտս, այնպէս որք որպէս զդաշտս տարածանեն զոգիս իւրեանց ինձ ի բնակութիւն, եւ իբրեւ գետլիտս հորդին ինեւ, փթթին զինեւ ի ցնծութիւն անմահելի տեսողաց» (ԳՆՄ, 288):

Եւ այսպէս, Նարեկացու «Երգ Երգոցի» մեկնութիւնը պատկանում է այդ ժանրի կրօնա-եկեղեցական գրականութեանը, գրուած է այլաբանական մեկնողական եղանակով՝ մեկնաբանական ժանրի

հիմնական յատկանիշների պահպանմամբ: Գաղափարական մեկնակետը կարելի է տալ Նարեկացու գեղեցիկ ձևակերպմամբ. «զգրեալն ընդունել հաստատուն հաւատով, եւ առաւել իմանալ զգրեալսն ոչ իմանալ եւ ոչ զանճանկիսն ճանկի, այլ զամենայն անկարելի իրս եւ զանլիների եւ զանհաւատալի» Աստուծոյ զօրութեանն հաւատալ, որ կարողն է յամենայնի» (ԳՆՄ, 309):

Նարեկացու արձակի միւս տեսակը թուղթն է: Թուղթը կարելի է համարել միջնադարի հրապարակախօսութեան ժանրի տարածուած ձևերից մէկը՝ անձնական մամակից մինչեւ ուղերձներն ու պետական-պաշտօնական գրութիւնները: Հին գրականութեան ժանրային համակարգը անհնար է պատկերացնել առանց թղթի ժանրի: Դա կենսունակ, ճկուն, գործնական ժանր էր, որ յարատեւում է նաեւ այսօր:

Նարեկացուց մեզ է հասել միայն մէկ թուղթ՝ յղուած Կնակայ վանքի վանահօրը: (2) Թուղթն արժեքաւոր է մի կողմից թոնդրակեան շարժման բնոյթը իմանալու, միւս կողմից՝ Նարեկացու՝ իբրեւ ընդդիմախօսի բուռն եւ անհաշտ խառնուածքը նմանաչափ տեսակետից: Թղթի՝ իբրեւ պատմական սկզբնաղբիւրի արժէքը բարձր է գնահատել ակադ. Աշոտ Յովհաննիսեանը: (3) Թուղթը հնարաւորութիւն է տուել պատմաբանին ճշտելու, որ թոնդրակեան շարժումը սկիզբ է առել Յովհաննէս Օվայեցի կաթողիկոսի (833-858) եւ սրան ժամանակակից Մկրատ Բագրատունի սպարապետի (822-855) տարիներին եւ որ Մկրատ Զարեհավանցուն՝ թոնդրակեցիների աղանդապետին սպանել է Կայնիկ էմիր Աբուլ-Բարդը, որի անունը Նարեկացին աւանդել է Այլ - Վարդ ձևով:

Թուղթը Գրիգոր Նարեկացին գրել է Անանիա Նարեկացու՝ Թոնդրակեցիների

դէմ գրած հակաճառութեան ոգով: Անանիայի հակաճառութիւնը, դժբախտաբար, մեզ չի հասել: Նարեկացին բանաժողել է իր ուսուցչի հակաճառութեան առանձին կէտեր, յորդորելով Կնակայ վանքի վանահօրը կարգալ հենց Անանիայի երկը: Նարեկացու անհատականութիւնը այստեղ եւս իր դրոշմն է դրել ժանրի ձևակառուցութեան ճանպարհի վրայ: Առաջին հայեացքից թոււմ է, թէ թուղթը պէտք է լինէր թոնդրակեան աղանդի կշռադատուած ճանապարհ: Մինչդեռ Նարեկացին այնքան շիկացած է արտայայտում իր յուզական վերաբերմունքը, որ նրա խօսքը վերաճում է գեղարուեստական պատկերի: Կարծես մոռանալով բրիտանական համադրութեամբ մտածած ամէն մի պատուիրան, Նարեկացին Թոնդրակեցիներին նշաւակում է այնպիսի լուսանկերում, որոնք կարծես ծաղկաքաղուած են ժողովրդական անէծքներից: Այդ տպաւորութիւնը յատկապէս շեշտուում է բաղաձայնների ճոխ հանգիստութեամբ: Ո՞վքեր են Թոնդրակեցիները Նարեկացու բնութագրմամբ. «շարք շանց, եւ գունարք գողոց, եւ գունդք գայլոց, եւ դասք դիւաց, եւ ազիւք աւազակաց, բոյլք բարբառոսաց, խումք խաչահանուաց, եւ ժողովք չարեաց, եւ արք արեանց, եւ երամք թումուր օձից, եւ վտառք մարդադէմ գազանաց, եւ կանառք կախարդասարաւ աղանդաւորաց, որք ոչ միայն եկեղեցականաց, այլեւ հեթանոսաց են անգոսնելիք»: (4)

Հրապարակախօսական այս կիրքը, որով ներթափանցուած է Գրիգոր Նարեկացու թուղթը, վկայում է հեղինակի ոչ միայն հասարակական դիրքորոշման, այլեւ որպէս անհատի ու բանաստեղծի՝ նրա ըմբոստ ոգու մասին: Ռօսքի շիկացման այս գիծը յետագայում որդեգրեցին Գրիգոր Մագիստրոսը, Ներսէս Լամբրոնացին, Գրիգոր Տաթեւացին եւ ուրիշներ:

Նարեկացին գեղարուեստական մոր մակարդակի բարձրացրեց ներքողը: Ժամրը մինչև Նարեկացին անցել էր աւելի քան հինգհարիրւումնայ ուղի: Տիպաբանօրէն առանձնացել էին ներքողի երեք տեսակներ՝ անկախ ժամրանումանման հոմանիշային քազմագանութիւնից. ա) գովասանական, բ) վարձագրական եւ գ) դամբանական: Թէեւ հանդիսաւոր «թօնը» պերճ ու գեղուն ռճը յատուկ է բոլորին, քայց գովասանական ներքողը սովորաբար տոգորուած է գուարթ տրամադրութեամբ, դամբանականը՝ տխրաշուք վեհութեամբ, վարձագրականը՝ վիպական հանդարտութեամբ: Կառուցուածքային տեսակէտից եւ ներքողի համար յատկանշական են երեք մաս. ա) նախաբանը, ուր հեղինակը հիմնաւորում է ներքողի միութի կարեւորութիւնը, բ) բուն միութի՝ պատմողական տարրերի որոշակի յաջորդական մատուցմամբ, գ) վերջաբանը, որն ամբողջացնում է ասելիքը՝ քարեխօսութեան յաւելմամբ: Այսպիսով, ներքողը համեմատաբար փոքրածաւալ գեղարուեստական ստեղծագործութիւն է՝ արձակ կամ չափածոյ, որի մէջ պատմողական մասը գրաւում է նուազագոյն տեղ, մատուցման փարականութիւնը եւ նարտասանական գովեստը՝ առաւելագոյն:

Նարեկացու ներքողները թեւեթ տով շատ չեն, քայց հարուստ եւ ինքնատիպ են իրենց ժանրային գծերով: Նա ներքողներ է նուիրել առաջնայնորին եւ նրանց աշակերտներին, Յակոբ Մծբնացուն, Աստուածածնին եւ Նաչին: Իր ժանրային առանձնայատկութիւններով աչքի է ընկնում Ապարանից Նաչի պատմութիւնը, որը վերնագրուած է այսպէս. «Յիշատակագրութիւն պատմութեան ամենագոր մշանի աստուածեան Նաչին, որ ի վերուստ ամենահայեաց նախատեսն ակնարկութենէ ի ստորին կայից աշխարհի ազգաց Յունաց բերեալ հանգուցաւ ի սահմանս վայրից գաւառին Մոկաց, ի շինուած բնակութեան

ուխտին սրբութեան, որ կոչի Ապարամբ»: Գրելու շարժառիթը հանդիսացել է Մոկաց եպիսկոպոս Ստեփանոսի մամակը՝ ուղղուած Նարեկացուն, գրել Ապարանից Նաչի պատմութիւնը եւ ներքողել Նաչն ու Աստուածածնին: Ի պատասխան մամակի՝ Նարեկացին գրուածքի յիշատակարանում գրում է այսպէս. «Ըստ հայցման հանութեան բարեսէր կամաց երջանկիդ եւ գրութեան մամակի ձերում պատեննի, յորինեալ շարադրեցի զպատմութեանն գովեստ եւ զնախա ներքողին» (ԳՆՄ, 422): Պատմութեան գովեստ արտայայտութիւնը, ինչպէս նաեւ խորագրի յիշատակագրութիւն պատմութեան անուանումը թոյլ են տալիս ասելու, որ Նարեկացին գրել է ոչ թէ պատմագրական երկ, ինչպէս պատմագիրները, այլ յօրինել է ներքողական մի գրուածք, որը յայտնի է ներքող պատմագրաբար անունով: Նարեկացին խուսափել է պարզ պատմելուց մի իրադարձութիւն, դէպքերի մի շարք, որ բնաւ էլ եզակի չէր. սրբութեան մասում Ժնոք բերել եւ դնել նորակառոյց վանքում: Նարեկացին նոյնացրել, ծաւալել, ծաղկեցրել է դէպքը՝ առաւել տուրք տալով նարտասանական վերամբարանութեանը, քան գեղեցկութեանը՝ պարզութեան մէջ: Դէպքը կատարուել է Նարեկացու օրերին՝ 983 թուականին: Ըստ Զամչեանի՝ Նարեկացին ներկայ է հղել նկարագրուած հանդիսութեանը. «ակնամատես գոլով իրացն՝ գրեաց զայսմանէ երկար՝ հոնտորական պերճաբանութեամբ»: (5)

Մոկաց աշխարհում եղել է մի եպիսկոպոս՝ Դաւիթ անունով: Սա մահացել եւ թաղուել է Ապարանից վանքում: Նրան սուրբ են հռչակում եւ հաւատում, որ նրա գերեզմանի հողը բուծում է հիւանդներին: Դաւիթ յաջորդում է եպիսկոպոսական աթոռին նրա եղբոր դասեր որդին՝ Ստեփանոս Մոկացին՝ Նարեկացու մամակագիրը: Ստեփանոսը Դաւիթ

Եպիսկոպոսից բացի ունեցել է նաև մի այլ մօրեղբայր, որի որդին ծառայել է քիւզաւնդական բանակում: Այդ զինուորականը իր հետ բուժիչ հող էր տարել իր Դաւիթ հօրեղբոր տապանից: Հրաշագործ այդ հողի համբաւը հասնում է նաև քիւզաւնդական կայսր եղբայրներին՝ Վալիմ եւ Կոստանդինին: Ցանկանալով վարձահատոյց լինել հայ զինուորականի մի կարեւոր ծառայութեան համար, նրանք բարձրացնում են նրա աստիճանը եւ ընդառաջելով նրա ցանկութեանը՝ տէրումական խաչից մի մասուցք են տալիս նրան՝ դնելով ոսկեծոյլ գեղազարդ մի տուփի մէջ՝ որպէս նուէր Ապարանից վանքի Ստեփանոս եպիսկոպոսին: Այդ վասուցքն էլ 983 թ. հանդիսաւոր փոխադրում եւ դրում է Ս. Աստուածածին մորակառոյց եկեղեցում: Այս դէպքն է, ահա, որ առիթ է դարձել գրելու Ապարանից Խաչի պատմութիւնը եւ նրան առընթեր Խաչի եւ Աստուածածնի մերթողները:

Ժամրային առումով այս գործը՝ պատմական ակնարկը համադրում է մերթողի հետ, գրեկածնի տեսանկիւնից՝ արձակը չափածոյի հետ: Դա արել է գիտակցաբար, յայտնելով, որ ինքը պահպանում է մասերի մերժիմ միասնութիւնը եւ թոյլատրելի է համարում «գիւտարահոյով պատմաբանութեան» խառնել գուն ինչ դրութիւնս համառօտագիր դրուատից» (ԳՆՄ, 389): Խաչի մերթողը Նարեկացին վերնագրել է այսպէս. «Առընթեր դրութիւն սակաւ սոփեստի յարակցեալ հիւսի ճառս մերթողի լուսկազմ խաչիդ նշանի» եւ, ինչպէս վայել է մախքաւնին, իրեն անգոր է համարում «բանից գօրութեան՝ համբաւել զնշմարտութեանս պայծառութիւն խորհրդոյ Խաչիս գօրութեան» (ԳՆՄ, 391): Բուն միւլը յամգում է խաչելութեան մերթողմանն ու նրա իմաստին: Յիսուսը

խաչուեց, որպէս զի դառնար «պատարագ մեզ փրկանաց եւ գրաւ թողութեան մեղաց»: Ուստի խաչը, ըստ Նարեկացու, ոչ թէ մարդկային իմաստութեան արդիւնք է, այլ աստուածայինը տեսնելու եւ զգալու միջոց, քառակուսի մի առասան, որը զսպում է մեր խորիստ անսանձութիւնը եւ, միաժամանակ, «ի վիճե ամբարձմամբ հանեալ գծանութիւն մարդոյս խակութեան, երազ սլացմամբ յիմանալիսն գերամբարձեալ՝ աստուածութեանն ընծայեցուցանէ» (ԳՆՄ, 397):

Ներթողի միւս մասը կարող է ընկալուել իրրեւ առանձին մերթող: Բանն այն է, որ այդ մասը գրուած է՝ ա) չափածոյ, ուր իշխում է հիմնականում հնգավանկ անդամը, բ) օգտագործուած է այբբենական բանակապ՝ Ա-Ք տառերի յաջորդականութեամբ եւ, վերջապէս, գ) հաստածը մախքաւնում է վերջաբանին: Հաստածի ինքնուրոյնութիւնը՝ իրրեւ չափածոյ օրհնութիւն, նշել է նաև Նարեկացին. «Այլ մեք ըստ չափածոյ կշռութեան գօրութեան մերոյ կենդանաւար նշանի աստուածեան խաչիս այտուհետեւ ձօնեցումք ձայն մաքուր ընծայից քաղցրաբարբառ բանից օրհնութեամբ» (ԳՆՄ, 397):

Աստուածածնին նուիրած մերթողը Նարեկացին խորագրել է այսպէս. «Ի սոյն կարգ դասեալ իբր զմիաշար խորհրդոյ տեսակ՝ ընդ Ներթողիցի Խաչիս խորհրդոյ՝ եւ գովեստ երգաբանութեան Տիրուհւոյդ»: Նարեկացու այս մերթողը այն բարձրակէտն է, որին հասել է նա՝ մերթողագրութեան մէջ: Մի կողմից Նարեկացին հարազատ է մնում ժամրի ճեւղատուցութեան յատկանիշներին, միւս կողմից՝ նրա ստեղծագործական տարերբը յորդում է զգացմունքների այնպիսի անկեղծութեամբ ու ջերմութեամբ, որ մերթողը վերածում է նշմարիտ եւ բարձրարուեստ բանաստեղծութեան:

Ներթողի մախքաւնը կառուցուած է

դասական սկզբունքով: Դժուար է ներքողել Աստուածածնին. «Պ՛ր երգ պատկանագիր ի ֆահ գովեստից օրհնեալ պատուեսցէ» նրան – վարանում է հեղինակը եւ ապա երկիրը յաղթահարած՝ յայտարարում. «Բայց սակայն երգեսցէ բանս որքան զօրեսցէ ի բաղձանաց սրտի փափագման՝ նմին ընծայ օրհնառաք փառաց տեսչութեան» (ԳՆՄ, 408): Բուն նկիւրը գրեթէ զերծ է պատմողական տարրից: Գործողութեան հենքը կազմում է Աստուածածնի՝ որպէս լոյսի Հօր՝ Աստծու հարսի եւ Յիսուս մանկան մօր, խաչուած փրկչի ծնողի գովասանութիւնը: Նա ծնել է աստուածորդուն, մայրօրէն գգուել նրան, կերակրել «մայրենի կաթամբ», դարձել «երկիր անձնական բանական բուսայն» եւ «վայր դալարաբեր հայրական ծոցածին ծաղկին» (ԳՆՄ, 409):

Վերջաբանին անցնելուց առաջ Նարեկացին դիմում է Աստուածածնին՝ նրան նուիրուած տաճարում յաւերժ օրհնութեամբ պատկելուն, ապաւինելով նրա բարեխօսութեանն ու մաղաքմաններին. «զձեռս մեր ի սմա տարածանեմք եւ աներկբայ յուսով հաւատամք ապրիլ» (ԳՆՄ, 419-420): Վերջաբանն ունի խորագիր՝ «Նորին վերստին ի վերայ գրոյ անուան իւրոյ»: Եւ, իսկապէս, վերջաբանի բանական յօդում է Նարեկացու անունը՝ «Գրիգոր»: Վերջաբանի իմաստը յանգում է Աստուածածնի բարեխօսութեամբ թողութիւն գտնելուն:

Այսպիսով, Ապարանից Խաչի պատմութեանը յաջորդում է Խաչի ներքողը, Խաչի ներքողին՝ Աստուածածնի ներքողը, ապա վերջաբանին՝ յիշատակարանը: Գրական տարրեր ժանրերի այդ համադրութիւնը Նարեկացին ներկայացրել է իբրեւ մէկ ստեղծագործութիւն, մէկ մատեան: Կատարելով Ստեփանոս Մոկացու պատուէրը, նա այդ երկը, ըստ էութեան, ձօնել է նրան, յաւերժացնելու համար նրա

անունը. «որպէս զի մնացես յարակալ ի սոյն համառօտագիծ մատենի յաւուրս անթիւս եւ յամս հազարաւորս իմով սակաւամասնեայ իմաստի» (ԳՆՄ, 422):

Նարեկացին խորապէս ծանօթ էր ներքողի եւ, առհասարակ, գրական տեսակների մասին միջնադարեան տեսական մտքին: Ճարտասանական հին ձեռնարկները նշում են այն հիմնական յատկանիշները, որոնց համաձայն պէտք է մատուցուի ներքողի նկիւրը: «Պիտոյից Գիրքը», օրհնակ, յանձնարարում է նախաբանից յետոյ դնել ներքողի անձի գործը, տալ նրա մարմնաւոր եւ հոգեւոր բարեմասնութիւնների նկարագիրը, թուարկել գործերը եւ այս ամէնը աւարտել համեմատութիւնների մի շարքով, ուր գերազանցութիւնը միշտ պէտք է տրուի ներքողի անձին: «Եւ ապա զմեծ գլուխ ներքողինի դնել զգործսն – հրահանգում է «Պիտոյից Գիրքը» – եւ բաժանել յանձն եւ ի մարմին եւ ի դպրութեան, ապա եւ՝ «Եւ ի վերայ այցտելի դնել զբաղդատութիւնն յարադրութեամբ ներքողեցելումն զմեծագոյն ընդունել» (6):

Այս կէտերը կարող են գործնականօրէն ներկայացուել այլ յաջորդականութեամբ, բայց էականը յանգում է չորս կէտերի. ա) գրել ծնողների եւ ծննդավայրի, բ) ուսման եւ դաստիարակութեան, գ) հոգեւոր եւ մարմնաւոր բարեմասնութիւնների եւ դ) գործերի եւ դիպրութեան մասին: Ներքողի այս եւ տեսութեամբ հրահանգուող միւս պահանջների լիակատար հետեւողութեամբ է Նարեկացին գրել Յակոբ Մծբնացուն նուիրուած վարձագրական ներքողը: Ըստ աւանդութեան Յակոբը Գրիգոր Լուսաւորչի քրոջ որդին էր. «որդի սեպիական քեռ սերմանողի Լուսաւորչին մերոյ սրբոյն Գրիգորի» (ԳՆՄ, 449): Ըստ այդմ էլ նա ներքողում է Մծբնացուն՝ սկսելով տոնիք. «Ի հեռաւորաց խուժային պարսկական

ազանց դիւցազանց՝ շառաւել լուսոյ աստուածպաշտութեան», «ի տոհմէ հզօրէ յայտնեալ»: Յակոբի ծնողները հեթանոս էին: Բայց նա եղաւ «ի դառնարմատ ծառոյ՝ ճաշակ նոր պտղոյ», «ի մթութեան աստուերէ՝ նշոյլ մեզ լուսոյ» եւ այլն: Մարմնական գեղեցկութիւնից ընդգծուի է դէմքի գեղեցկութիւնը. «հրաշացեալ դեղով ի դէմս կերպի», հոգեւոր առաքինութիւններից մաքուր վարքը, անապական հաւատը, հրեշտակային բնաւորութիւնը: Խօսելով Մծբնացու գործերի մասին Նարեկացին պատմում է, որ նա բարձրացել է Արարատ լեռը, ցրելու համար անհաւատների այն տարակոյսները, որոնք չէին հաւատում Նոյի տապանին, ասում էին, «թէ իբր չիցէ եղեալ իրին էութիւն, անպիտան գրեցին գղէմն բանին եւ պարսաւելի՝ իբրեւ երկն ու ծնունդ շաղակրատ մտաց ընդվայրաճառից»: Միևյդեռ Մծբնացին բերել է տապանի մի կտոր փայտ՝ «ի կշտամբութիւն յանդիմանութեան թերհատիցն» (ԳՆՄ, 448): Իբրեւ եկեղեցու հովուապետ՝ Յակոբը եղել է անբաւիր, հրաշագործ, առաքինի, հեզ «մեծն առաջնորդաց, պարծանքն լաւաց, յարդարիչն եկեղեցականաց» եւ իրաւամբ կոչուել է Զգօն, «որ եւ անունն իսկ թարգմանեալ մեկնապէս հիւմն է հանութեան» (ԳՆՄ, 450): Մծբնացու գործունէութեան մէջ Նարեկացին ընդգծում է նաեւ, որ նա մէկն էր «ի կանոնագրացն հաւատաստեալն դաւանողաց հարցն Նիկիայի», որը արմատախիլ է արել Արիոսեան աղանդը: Ընդհանուր գծերով սա է ներքոյի նիւթը: Մնացածը գովասանութիւն է, եւ այստեղ է, որ Նարեկացու խօսքը փայլում է ճարտասանական գիւտերի եւ փոխաբերութիւնների շքեղութեամբ: Իբրեւ նորութիւն, Նարեկացին խոհափիլիսոփայական երանգ է տալիս ներքոյին, ձգտում է խուսափել անառարկայական վերամբարձութիւնից,

յաճախակի դիմում է յանգաւորման, պահպանում է անցման համամասնութիւնը, ընթերցողի հետ հաղորդակցման անմիջական կապը: Գրիգոր Նարեկացին ներքոյի ժանրը բարձրացրեց մի նոր մակարդակի՝ դիւրութիւն ընծառելով արձակ ներքոյագրութիւնից չափածոյ ներքոյագրութեան համար:

ԱՂԲԻՒՆԵՐ ԵՒ ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 1 ՆՀԲ, հ. 2, էջ 244
- 2 Գիրք Թղոց, էջ 498-502
- 3 Աշ. Յովհաննիսեան, Դրուագներ ..., հ. 1, էջ 340-345
- 4 Գիրք Թղոց, էջ 500
- 5 Մ. Զամչեան, Պատմութիւն Հայոց, հ. Բ, էջ 854
- 6 Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Մատենագրութիւնք, Վեներիկ, 1865, էջ 413

Ա. ՂԱԺԵՆԱՆ

ՄԻՈՒՆԱՐ ՍԵՐԱՍՏԱՑԻ

Բ.

ՆԱԽԸՆԹԱՑ ԴԷՊՔԵՐԸ

Անգամ մը եւս պէտք է անհրաժեշտօրէն յիշեմք այն կացութիւնը որ կը տիրէր հայ եկեղեցւոյ նուիրապետական Աթոռներու շուրջ: Հայ եկեղեցւոյ ամենէն ամենակայանալի ժամանակաշրջաններէն մէկն է: Կ. Պոլսոյ մէջ Պատրիարքական Աթոռը յափշտակելու համար պայքարները այնքան սուր բնոյթ ստացած են որ կաշառով, Պատրիարքարանի տուրքերը բարձրացնելու խոստումով, Աթոռ կը բարձրանան անարժան անձեր, Յակոբ Դ. Ջուղայեցի եւ Նահապետ Ա. Եղեռացի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսներու գահակալութեան օրով:

Վերին աստիճանի հետաքրքրական են եւ վիպական դէմքերու նման պատմութեան էջերէն կը տողանցեն Եփրեմ Դափանցի, Աւետիք Եղովկիացի, Եղիազար Այնթապցի, Մատթէոս Կեսարացի Պատրիարքները, ինչպէս նաեւ ազգային դէմքերէն իր ողջախոսութեամբ ծանօթ Ներսիս Զէյէպի Քեօմիւրնեան եւ անշուշտ պետական դէմքերէն թուրք կաշառակեր եպարքոսներ: Սովորական արարքներ են փութիւններ, գրադարտութիւններ, պետութեան բարձրաստիճան պաշտօնեաներուն առջեւ, որոնց իրրեւ արդիւնք Պատրիարքներ կը ձեռքակալուին, կը բանտարկուին, մոյճիսկ թիապարտութեան կը դատապարտուին:

Իրենց կողմնակիցները կը փնտրուին, կը գլխատուին, եւլմ: Կաշառքը ամենագոր է այն աստիճան որ եկեղեցապատկան սպասներ վաճառքի կը հանուին եւ ժողովուրդը զգուած, կը պահանջէ որ Պատրիարք չունենան, նախընտրելով թափուր Աթոռը փան

անարժան աթոռակալներ, վասն զի պատրիարքներ «յաճախեալ ի չարիս եւ թողով զփառս զառ ի միոյն Աստուծոյ, ուսան կաշառօք եւ տոկոսիւք խլել յիրերաց զպաշտօնն»։ իրրեւ հետեւանք այս եւ նման անկարգութիւններու, բնականաբար եկեղեցիները սկսած էին «մերկանալ ի յիշատակաց, ի զարդուց եւ այլ զգեստուց» եւ պարտքները կ'անվնային Պատրիարքարանին վրայ:

Աւելի վատ դրութեան մէջ էր Ներսիսեղեմի Պատրիարքութիւնը ինչպէս նաեւ Սոյո եւ Աղթամարի կաթողիկոսութիւնները: Բայց վերադառնալ կաթողիկ գործունէութեան որ Պոլսոյ եւ մոյճիսկ գաւառներու մէջ եռանդուն կերպով յառաջ կը տարուէր հայերէն լեզուն իւրացուցած կաթողիկ կրօնաւորներու կողմէ, որոնց ներկայացուցիչները պետութենէն ճանչցուած չլլալով, հայերու կողմէ կը հալածուէին եւ առհասարակ փրանկ կը կոչուէին:

Ըստ Մաղափա Արք. Օրմանեանի, կաթողիկներու համարձակ գործունէութիւնը երբեմն պարարտ հող կը գտնէր հայերու մօտ, կայսրութեան մայրաքաղաքին եւ գաւառներուն մէջ, որովհետեւ...

ա. -- Հայ եկեղեցին, հանդուրժող ոգիով, լայնախոս է. Տիեզերական երեք ժողովներով ընդունուած դաւանանքին հետեւող եկեղեցիները հերձուածող չի նկատեր:

բ. -- Կրթական, ընկերային, քաղաքական ընդհանուր անկման այս շրջանին հայ երիտասարդները կրթութեան եւ զարգացման անյագուրդ ճգնաժամուն (6):

6. -- Մաղափա Արք. Օրմանեան. Ազգապատում, Կ. Պոլիս Բ. Հատոր էջ 2702

Ներկայ ժամանակներում, Եկուվենական շարժման հետեւանմով հանդուրժողական ոգին շատ աւելի ընդարձակ է. բայց երեւ հարիւր տարիներ առաջ պայքարները բուռն էին եւ անողոք: Այն աստիճան որ Պոլսոյ Աւետիք Պատրիարքը իր կարծեցեալ հակակաթոլիկ գործունէութեան համար փրանական դեպքանին ջանքերով հափափուեցաւ կամ առեւանգուեցաւ եւ Եւրոպա փախցուելով բանտարկուեցաւ ի Մարսիլիա, ի Փարիզ եւ հոն ալ վախճանեցաւ: Յետոյ տեղի ունեցաւ, շատ տխուր պայմաններու մէջ, Լեհաստան, Հունգարիոյ հայերու խզումը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնէն ընդ միշտ անոնց կաթոլիկանալով:

Ի հարկէ հայեր միշտ ի մտի ունէին այն տեսակ մը վերացական, ցնորական յոյսն ալ միամտաբար թէ քրիստոնեայ լինելով, կրնան արեւմտեան տէրութիւններէն կամ Հռովմէն օժանդակութիւն ստանալ, կորուսեալ քաղաքական անկախութիւնը վերականգնելու համար:

Ուրեմն այսպէս էր տիրող կացութիւնը երբ Միսիթար անգամ մը եւս 1702ին հալածական եւ երկիւղալից կը փախչէր Պոլսէն դէպի Զմիւռնիա, յետոյ Յունաստան, թէեւ դէպի արեւմուտք մեկնիլը երբեք ուղիղ չի համեմատիր իր ծրագրներուն հետ որ էր միաբանութիւն մը կազմել եւ ձեռնամուխ լինել կրթութեան եւ լուսաւորութեան տարածման: Կը կարծուի թէ սխալ ուղեգծով մը ճամբարդած էր, վասն զի Լիբանանի մէջ վանքեր կային եւ այն տեղ ապաստանիլ աւելի նպատակաշարմար կրնար ըլլալ: Լիբանանի քրիստոնեաները - Մարոնիքները - 16րդ դարուն Գրիգոր ԺԳ. Պապի օրով յարած էին կաթոլիկութեան եւ իրենց վանքերուն համար ունէին ուրոյն կանոնագրութիւն: Այնտեղ հաստատուած էր արդէն ծանօթ Անտոնեան միաբանութիւնը:

Միսիթարի միացան իր աշակերտներէն ոմանք, չորս արեղայ եւ տասնըմէկ ուսանողներ. անոնցմէ ոմանք ուղարկուեցան Նափոյի եւ այլուր, յարմար վայր մը գտնելու եւ միաբանական կեանք սկսելու համար: Միսիթար որոշեց Մեսինա գաւառին մէջ, Մեթոն բերդաքաղաքը հաստատուիլ որը կը գտնուէր Վենետիկի հանրապետութեան իշխանութեան ներքեւ: Միսիթար այստեղ սկսաւ միաբանութեան կազմակերպումը, փոքրիկ հողամաս մը նուր ստանալով:

Կանոնագրութիւն մը ունենալու եւ գայն վաւերացուած տեսնելու համար 1705ին Հռովմ դրկեց Նդիա եւ Յովհաննէս անուններով իր երկու վարդապետները. անոնցմէ մին, Հայ Նդիա ձեռնուեցայն վերադարձաւ, որովհետեւ Հռովմ կասկածանքով կը վերաբերուէր Արեւիկէն եկած կրօնաւորներու այս խումբին: Այնուամենայնիւ, 1706ին շինութեան ձեռնարկուեցաւ եւ խոշոր պարտքերու տակ ինկան: Յաջորդ տարի կառուցին ման եկեղեցի մը որպէսզի Լատին եկեղեցի յաճախելու հարկին տակ չգտնուին:

Նդիա վարդապետի հետ Հռովմ մեկնած Յովհաննէս վարդապետ հոն մնացած եւ ուսումը աւարտած ըլլալով իր հետ բերաւ Ս. Պենտիկոտոսի վանական կանոնները: Արեւմտեան Տէրութեան հովանիին ներքեւ մտած Միսիթար, հարկը կը տեսնէր այլեւս եկեղեցական պաշտպանութիւնն ալ ապահովել, ուստի պայման էր յստակ եւ ամբողջական դաւանափոխութիւն: «1712ին, Միսիթար եւ հետեւորդներ, Կոնսթանսի Լատին Արք. ի առջեւ հաւատոյ դաւանութիւն եւ վանական ուխտադրութիւն ըրին եւ յետ այնու ճանչցուեցան իբրեւ վանական միաբանութիւն Լատինական կանոնով եւ կաթոլիկ դաւանութեամբ:» (7) Անշուշտ վերոյիշեալ կանոնագրութեամբ Միսիթար եւ իր նորահաստատ միաբանութիւնը

աւելի եւս հեռացան Հայաստանի եկեղեցիէն ու այս պատճառաւ ալ յետ այնու Արքահայր մակդիրը աւելցաւ իր ամուսինն: Հայաստանի հողին վրայ մեծցած, հայ վանքերու մէջ սարկաւագ, արքայազ, վարդապետ ձեռնադրուած Մխիթար այսօր յառաջ կ'ընթար Մայր եկեղեցիէն ու հայութենէն հեռանալով, այսպիսի խոշոր գոհողութիւններու առջեւ կանգ չէր առներ գուցէ համոզուած ըլլալով որ մեծնող հայ գիրն ու գրականութիւնը կրնար վերածաղկում մը ունենալ միայն հզօր պաշտպանութեամբ, քաղաքական ու բարոյական իմաստով, Երուսաղիմի մէջ: Ինչպէս այդ եղած էր Ե. դարուն Յունական մշակոյթի ազդեցութեամբ, բայց այն ատեն Հայաստանի սրտին վրայ եւ բոլորովին հայ ոգիով:

1715ին թրքական բանակները շրջապագեծեցին նոր յարձակում, Վենետիկի հանրապետութեան վրայ. Մխիթար եւ իր նորահաստատ միաբանները դարձնալ փախսան, լքելով ամէն ինչ, այլ տեղ հաստատուելու համար: Հոս ահաւասիկ ցցուն կերպով երեւան կու գայ ամենէն յատկանշական կողմերէն մէկը՝ ճշմարիտ Հայաստանցի հայուն, որ դժուարութիւններէն ընկնուիլ չէր գիտեր եւ անյողորդող կը դիմէ դէպի իր նպատակը: Ինչպիսի հիւանայի կամքի ոյժ է որ կը մղէ այս ուսումնաստենչ հայորդին իր ազգին օգտակար ըլլալու համար, եւ ինչպիսի գոհողութիւններ յանձն կ'առնէ:

Մխիթար խոշոր դժուարութիւններ հարթելով ստացաւ Վենետիկ քաղաքին մօտ, ամմարդարմակ փոքրիկ կղզեակ մը որուն մէջ ժամանակին բոլորսններ բնակեցուած ըլլալով, փոքրիկ եկեղեցի մը կառուցած էին, Աւետարանական Աղփատ Ղազարոսի անունով եւ այդպէս ալ կղզին կոչուած էր Ս. Ղազարի կղզի: Վերջապէս 1717ին Սեպտ. Յին, Մխիթար եւ իր Միաբանակիցներ հաստատուեցան այդ

կղզիին մէջ ուր իրենց յատուկ կորովով եւ հայ մարդու անպառ շնորհով ու արժանապատուութեամբ ստեղծեցին յարմարութիւններ, բնակարան, եկեղեցի, քանդաքան, գրադարան, տպարան, եւլմ.: Հոն, Երուսական հողի վրայ, հաստատեցին հիմերը, առաջին հայ դպրոցին: Այս կապակցութեամբ Լէո կը գրէ. — «Դա միայն գրագիտական դպրոց չէր, այլ մանաւանդ գրական մի մեծ դպրոց, որի նմանը դեռ չէր տեսել մեր պատմութիւնը, հին դպրոցների անկումից յետոյ: Վստահ կարելի է ասել որ մի ամբողջ դար, մինչեւ 19րդ դարի կէսը, այդ դպրոցը միակ առաջաւոր հիմնարկութիւնն էր որ գիտութեան լոյս էր մատակարարում հայութեան: Այնպէս էր որ ԺԸ դարը մեր մտաւոր զարգացման պատմութեան մէջ կարելի է եւ պէտք է անուանել Մխիթարեան Դար:» (8)

Այս առնչութեամբ շատ հետաքրքրական է նաեւ Մանուկ Աբեղեանի կարծիքը որ իր կարգին կ'ըսէ թէ. — «Ո՞ր ժամանակից պէտք է գնել մեր նոր գրականութեան սկիզբը: Արդեօք ԺԸ դարում Վենետիկի Մխիթարեաններից, ինչպէս դնում են յանախ: Ես կարծում եմ որ Մխիթարեաններն եւ ինքը Մխիթար Արքան սկիզբ չեն, այլ ծնունդ ու շարունակող այն շարժման որ առաջ է գալիս Հայոց եկեղեցու մէջ ԺԷ դարում եւ տեսում է մինչեւ ԺԹ. դարում կէսերը եւ այս կողմն եւս»: (9)

Լէոն շարունակելով իր մտածումը կը յաւելու թէ Մխիթարեաններու միաբանական կենցաղը օրինակելի կողմեր ունի: Հետագային ընդունելով իրենց համար Յիսուսեան ձեգութիւն միաբանութեան կանոնագրութիւնը, փորձեցին հնազանդութիւն պատուաստել եւ անցնել հայերու մէջ, որոնք այնքան ալ ... սովոր չեն կարգապահութեան, հնազանդութեան:

Ինչքան ալ խոր ըլլայ դաւանական խտրութեան հարցը, Միսիթար ծնած, ապրած եւ իր երիտասարդութիւնը անցուցած էր պատմական Հայաստանի մէկ մասին վրայ: Իր հետ Վենետիկ կը տանէր իր առողջ հայրեմասիրութիւնը: Հակառակ անձնապէս հալածութեան, թէ ի Հայաստան եւ թէ ի Կ. Պոլիս, շեշտուած կերպով հակառակ դիրքերու վրայ չկեցաւ Հայաստանեայց Եկեղեցոյ վերաբերմամբ: Մինչեւ վերջ ալ հայ ժողովուրդը գնահատելով Միսիթարեաններուն ազգասիրութիւնն ու հայրեմասնուէր գործունէութիւնը, գնահատեց եւ համակրութիւն յայտնեց անոնց նկատմամբ:

Նկատառման Պարծանի գործ մըն է պատմական Հայաստանի ամէն կողմ շրջելով ձեռագիր հաւաքել եւ գտնո՞ւմ Վենետիկի մէջ կեդրոնացնելը որը ժամանակի ընթացքին ապացուցեց թէ անոնք փրկուած էին կորուստէ. երբ այդ հողերուն վրայ ամէն ինչ որ կը պատկանէր հայութեան, այրուեցաւ, անկուեցաւ ու փնջուեցաւ: Ոչ միայն հաւաքեցին, կորուստէ փրկելով, այլ հետգհետէ գտնո՞ւմ հրատարակութեան տուին:

ՄԱՀԸ

Միսիթար Արքահայր մեռաւ 27 Ապրիլ 1749ին: Տարիներէ ի վեր դեղմախտէ քրոնուած ըլլալով սաստիկ տառապած է:

Հիւանդ ինկած ըլլալով 1739ին, ապա հիւանդութիւնը կրկնուելով 1746ին, անկէ վերջ մերթ առողջ եւ երբեմն ալ շատ տկար, շարունակած է ապրիլ մինչեւ 74 տարեկան: Սկզբնապէս թաղուած է Ս. Ղազարի եկեղեցիին դասին մէջ, ապա տարի մը ետք մարմինը ամփոփուած է խորանին վրայ:

Այս առիթով, անգամ մը եւս մէջբերում կը կատարենք Մաղափա Արք.Օրմանեանէ. — «Միսիթար մոլեռանդ Հռովմէադաւանէ աւելի, հաշտարարի զգացումը ունեցող մըն էր: Եւրոպական կամ աւելի ճիշտը Լատինական ուսմանց եւ զարգացմանց փայլէն շլացած եւ ատոնց հետեւելու ճեռնարկած, պատրաստ էր հայադաւանութենէ եւ մոյնիսկ հայ ինքնութենէ բան մը գոհել, որպէս զի Լատինական ուսումնէ բան մը անցնելով Հայութեան բերէ: Ասոր համար ալ Միսիթար անկեղծ կատարեալ Հռովմէադաւան չկարծուեցաւ եւ այդ ըմբռնումը իւր միաբանութեան վրայ ալ տեւողապէս պահուեցաւ: Իսկ հայ գրականութեան համար ունեցած երախտիքը, աւելի պայծառ է:» (10)

Իր մահէն վերջ իր աշակերտներն ու յաջորդները արձակ ու ոտանաւոր այնպիսի տարփողներ ու գովասանքներ շոյալեցին իր մասին որ կ'արժէ միայն օրինակ մը յիշել այստեղ. Հայր Եղիա Թումանեանի 1777-1848 մէկ քերթուածէն. —

ՏԱՂԵՐԳՈՒԹԻՒՆ Ի ՄԵՄՆ ՄԻՒԹԱՐ ԱՐԲԱՅ

Ձեռն ի ծնօտ գերարտօսը յորդ հեղուն ի յարկին
Ձայն յողորմ այր ընդ կողկողին, ո՞ր է լոյս.
Հարուածեալ տուն Հայկայ դիւցազին
Ահ ի սպառ խրթմեցաւ, հետքն անգամ չերեւին,
Այսպէս ազգն իմ մստեր է անյոյս:

9. Մանուկ Արեղեան. Երկեր, Դ. Հատոր, Երեւան 1970 էջ 545

10. Մաղափա Արք. Օրմանեան, Ազգապատում, Բ. Հատոր, Կ. Պոլիս էջ 2970

Հասաւ գութն արարչին, մինչեւ ե՞րբ այդ խաւար
Թախծութեամբ պաշարէ Հայաստան աշխարհ:
Ձայն հնչեաց աստուածեան, հապա լոյս եղիցի
Եւ եղև լոյս արևի Մըխիթարս արփենի ...:

ԳՐԱԿԱՆ ԱՐԻՒԻՆԱԿՈՐՈՒԹԻՒՆ

Աչքի առջեւ ունենալով Մխիթարի գրական գործունեութիւնը, կարելի է անվերապա հօրէն գնահատանք, ակնածանք եւ շնորհակալութիւն ունենալ համբաւաւոր եւ վաստակաշատ այս գործիչին հանդէպ: Իր խորունկ ազգասիրութենէն քիսած գործերը իրօք որ կոթողական են: Նկատառման արժանի առաջինութիւններն են ջանասիրութիւն, ծառայասիրութիւն, յարատեւող ոգին, գործին հանդէպ իր խորունկ հաւատքը, անխոնջ, մեղուաջան աշխատանքը որով հետզհետէ հրատարակութեան տուաւ, Պոլսէն ետքը ի Վենետիկ Անտոն Պոթրի տպարանէն որուն անունը պիտի մնայ մեր հրատարակութեան պատմութեան մէջ եւ ապա Ս. Ղազարի մէջ հաստատուած Մխիթարեան սեփական տպարանէն:

1. Գիրք Առաջինութեան եւ Մոլութեանց 1720-21

2. Քրիստոնէական 1725

3. Աստուածաշունչ Մատեան շքեղ տպագրութեամբ 1733

4. Մեկնութիւն Ժողովողին 1736

5. Մեկնութիւն Մատթէոսի Աւետարանին 1737

Ամուշտ մասւրջազմաբիւթարգմանութիւններ: Բայց կոթողական գործը որուն վրայ սկսած է աշխատիլ 1727էն եւ որը աւարտած է միայն 1745ին, այդ բառարանն է, Բառգիրք Հայկազեան Լեզուի: Իրաւունք ունիմք ենթադրելու թէ Մխիթարէն առաջ գոյութիւն չէ ունեցած հայերէն ամբողջական բառարան, այս բառին ճշգրիտ եւ արդի իմաստով: Մխիթար կամֆի լարումով, բաղդատութիւններով, պրպտումներով կրցած է գուլիս համել գործը որուն յաջորդը, նոյն Մխիթարեան հայրերու կողմէ հրատարակուեցաւ յիսուն տարիներ ետքը միայն:

Ուրիշ, հայերէն լեզուի կամ լեզուագիտութեան համար ուշագրաւ հրատարակութիւն մըն է Քերականութիւն գրաբարի գործը որուն անուանաբերքին վրայ կը կարդացուի:

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԳՐԱԲԱՐ ԼԵԶՈՒԻ ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ՍԵՌԻ

Շարադրեցեալ աշխատասիրութեամբ Տեառն

Մխիթարայ Վարդապետի Սեբաստացոյ

Աքքայ Հայր կոչեցելոյ

Ի Վարժումն նորամտից աշակերտաց դասատան իւրոյ

Եւ յօգուտ այլոց ամենից որք ունին գլխափափ

Ի Գաւիթս Իմաստից, դրամբք բերականութեան

մտածելոյ

Տպագրութեամբ ի Լոյս Ածեալ ջանիւ եւ Աշխատութեամբ

նոյնոյ

Ի Փառս Մանկացելոյն Յիսուսի եւ ի պատիւ Մօր Իւրոյ

Օրհնեցելոյ

Յամի Տեսուն 1730 Յունուարի 21
 Ի Հայրապետութեան Տեսուն Կարապետի
 Հայոց Կաթողիկոսի
 Վեներտիկ

Հետաքրքրութեան համար ահաւասիկ Ա. հոլովի պատկերը. Միսիթար Արքայ,
 Ուղղականը հոլով չհամարելով, կոչած է գայն անուանական:

Եզականապէս

Անուանական

Սեռական

Տրական

Հայցական

Բացառական

Պատմական

Գործիական

Պարտական

Ներգոյական

Կոչական

Խաչ

Խաչի

Խաչ կամ ի Խաչ

գիւաչ

ի Խաչէ

գիւաչէ

Խաչիւ

գիւաչիւ

ի Խաչի

ով Խաչ

Յոգնականապէս

Խաչք

Խաչից

Խաչից

գիւաչս

ի Խաչից

գիւաչից

Խաչիւք

գիւաչիւք

ի Խաչս

ով Խաչք

Այս մասին վկայութիւն մը
 Փրօֆ-Դոկտ. Ա. Գ. Առաքելեանէ.-
 «Սեբաստացու Քերականութիւնը, Սիմէօն
 Ջուղայեցու Քերականութիւնից յետոյ,
 բացառիկ երեւոյթ է 18րդ դարի
 հայագիտութեան մէջ: Այն կարելի է
 համարել այդ եւ հետագայ դարաշրջանների
 անդրանիկ քերականական խոշոր գործը,
 որը մերկայացնում է գրաբարի
 քերականութեան խոշոր գործը, որը
 մերկայացնում է գրաբարի քերականութեան
 գիտականօրէն առաջին շարադրանքը:

«Սեբաստացին թողել է վիթխարի
 ժառանգութիւն հայագիտութեան մէջ: Նրա
 շունչով ընթացել են Պաղտասար Դպիրը,
 Զամչեանը, Աւետիքեանը, Բագրատունին,
 Այտընեանը եւ ուշ շրջանի հայագէտները
 թէ՛ գրաբարի եւ թէ՛ աշխարհաբարի
 քերականութեան մէջ: (11

Միսիթար Սեբաստացիի ծնունդէն,
 աւելի քան երեք հարիւր տարիներ անցնելէ
 ետք, իր կեանքն ու գործը նկատի
 ունենալով պէտք է խորապէս գնահատել
 այն արդիւնքը որուն սկիզբը դրաւ ինքը
 Միսիթար Արքայայր եւ որը շարունակեցին
 Միսիթարեան վարդապետներ:

Այդ արդիւնաւոր գործը,
 ազգասիրական տեսանկիւնէ դիտուած կը
 տարածուի շատ մը բնագաւառներու վրայ.
 այսպէս օրինակ, թարգմանչական,
 լեզուագիտական, քերականական,
 պատմագրական, գրական (իր բոլոր
 սեռերով), բայց բոլոր բնագաւառներու
 մէջ ալ տիրապետող ոգին եղած է
 ժողովուրդին օգտակար հանդիսանալու,
 ուսուցողական ըլլալու եւ տիտակտիկ
 ոնը, ճիշդը:

Միսիթար Սեբաստացիէն սկսելով,

11. Փրօֆ-Դոկտ. Առաքել Գ. Առաքելեան

Հայ Ժողովուրդի Մտաւոր Մշակոյթի Զարգացման Պատմութիւն, երրորդ հատոր,
 Երեւան, 1975, էջ 405

գրեթե բոլոր Մխիթարեաններն ալ փորձած են քերթողական արուեստը, ոմանք իրենց ժամանակին բանաստեղծի համբաւին տիրանալով: Ահաւասիկ համբաւաւոր Մխիթարեաններէն ոմանց անունները.— Միքայէլ Ջամչեան (պատմաբան), Վրթանէս Ասկէրեան, Գարրիէլ Աւետիքեան, Մանուէլ Ջախջախեան, Եղիա Թումանեան, Արսէն Բագրատունի, Ղեւոնդ Ալիշան, Եղ. Հիւրմուզ, Արսէն Ղազկիսեան եւ դեռ շատ ուրիշներ:

Մխիթար Սեբաստացիի եւ Մխիթարեաններու մասին ահաւասիկ այլ վկայութիւն մը եւս.

«Մխիթարեանների միաբանութիւնը եւ այդ հաստատութեան հիմնադիրն իմէր Մխիթար Սեբաստացին 1676-1749, յարում էին Հռովմէական եկեղեցուն, բայց, հակառակ միւս կաթողիկոսների, հայկական ազգային մշակոյթի ջատագովներ էին: Մխիթարեանները հայոց լեզուի եւ նրա քերականութեան ուսումնասիրութիւնը, բարձրացրին մի նոր աստիճանի. ձեռնարկեցին հայոց պատմութեան եւ հայոց գրականութեան պատմութեան, Հայաստանի աշխարհագրութեան նոր շարադրութեանը, հայ մշակոյթի պատմական յուշարձանների նկարագրութեանը: Մխիթարեանների միաբանութեան այդ բեղմնաւոր, նշանակալից

պատմական գործունէութիւնն սկսուեց, Մխիթարի միջոցով, մեծ չափերի հասաւ 19րդ դարում եւ այժմ էլ շարունակուում է»: (12)

Ամենն կարեւոր գործերն մէկը որում համար Մխիթարեաններուն վերաբերմամբ միշտ շնորհակալ պարտինք ըլլալ, այդ պատմական Հայաստանի եւ Կիլիկիոյ բոլոր հայաբնակ շրջաններէն հայկական ձեռագիրներու հաւաքումն էր: Վեցհետիկի Ս. Ղազար կղզիին մէջ հաւաքուած այդ ձեռագիրներէն տպագրուեցան մեր հռչակաւոր մատենագիրները, պատմիչները:

Թեւ սկիզբէն միտումնաւոր եւ բռնագրօսիկ ճիգ մը ըրին թէ՛ հայոց մատենագիրները եւ թէ հայրապետները Հռովմի ենթակայ կարծել տալու, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչէն սկսեալ, այնուամենայնիւ տարուած աշխատանքը, լեզուաբանական, հրատարակչական, մշակութային, մէկ խօսքով, Մխիթար Արքայի կողմէ սկզբնաւորուած եւ մինչեւ այսօր շարունակուող յուսաւորութեան գործը արժանի է յարգանքի եւ գնահատանքի:

ԶԱՒԷՆ ԱՐԳ. ԶԻՆԶԻՆԵԱՆ

12. Վ. Կ. Զալոյեան, Հայոց Փիլիսոփայութեան Պատմութիւն, Երեւան, 1975 - էջ 488

ԳՐԱԿԱՆ

ՄԻՐԻԵՄ ԽԱԹՈՒՆ ԴԱՄԱՍԿՈՒՀՈՒՆ

ՅԱՃԱԽԱՆՔ

Այս գիշեր նորից քո յաճախանքն էր: Անապատի շէկ ասազների պաաստառի վրայ վեհօրէն տրտում քո կերպարանքին յամառ յաճախանքը: Չէ՞ որ նորից ապրիլ է, մեր սգաւոր յիշողութիւնների սգաւոր Ապրիլը:

Ծատ տարիներ են անցել այն օրից, երբ հանդիպեցի քեզ, լսեցի քո ողիսականը եւ վերստին համոզուեցի, որ ապրիլեան եղեռնի զոհերի թիւը երբեք չի սպառուում մէկ եւ կէս միլիոնով, որ կան դեռ ապրող զոհեր, բիրտաւորներ, ու դու նրանցից միայն մէկը ... Ու համոզուեցի վերջապէս, որ քո յաճախանքից ես չեմ ազատուի մինչեւ չպատմեմ աշխարհին ցեղասպանութեան զոհներից եւս մէկի, Միրիեմ Խաթուն, քո՛ մասին: Ինչ արած, որ մենք հանդիպումից անցել է ուղիղ յիսունմէկ տարի ...

ԶՄՈՒԾՈՒԱԾ ՊԱՐՏԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆ

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին, փակելու համար Թուրքիայի միջոցով Գերմանիա առաքուող եւ Հիտլերի բանակը սնող սիրիական հացի ճանապարհը, ստեղծուեց միջպետական կազմակերպութիւն OCP, Սիրիայի, Ֆրանսիայի եւ Անգլիայի մասնակցութեամբ: Սիրիայում եւ Լիբանանում արտադրուած ամբողջ հացի զեման եւ մթերման ու բաշխման գործը յանձնուեց յիշեալ կազմակերպութեան իրաւասութեանը: Մեծածաւալ այս ծրագրի համար աշխատանքի զօրակոչուեց մտաւորականների մի ստուար խումբ: Ես, զօրակոչուածներից մէկը, նշանակուեցի Թուրքիային սահմանակից Արաբ-Բուճարի 365 գիւղերի հացամթերման կենտրոնի պահեստաւորման եւ առաքման բաժնի պետ: Երջանի հացահատիկ արտադրող ֆելահները պարտաւոր էին իրենց ընտանիքի կարիքներից աւելացող հացահատիկի ամբողջ քանակութիւնը վաճառել յիշեալ կազմակերպութեանը՝ շուկայականին շատ մօտիկ գներով:

Նշանակումից որոշ ժամանակ անց, նայելով պարտաւորութիւնների մատեանը, նկատում եմ, որ կենտրոնից հեռու, անապատի մի քանի վրանագիւղեր իրենց պարտաւորութիւնների դիմաց ոչ մի գրամ հացահատիկ չեն վաճառել մեր կազմակերպութեանը: Պարզուեց, որ պաշտօնեաները իմացել են եւ աչք են փակել փաստի դէմ, զգուշանալով վրանաբնակ ցեղերի թշնամանքը գրգռելուց: Այս մասին ինձ շշուկով յայտնեց իմ ասագ հաշուապահը, պարոն Յովսէփը:

- Զինուած, ապստամբ ցեղեր են: Մենք հայ պաշտօնեաներս, մանաւանդ զգոյշ պէտք է ըլլանք անոնց դժգոհութիւնը գրգռել. ո՞վ գիտէ, ինչեր կրնան պատահել, - եզրակացրեց պարոն Յովսէփը:

- «Ինչպէ՞ս թէ - մտածում եմ ես - իմ թիկունքին չորս պետութիւնների պաշտպանութիւնը ըլլայ, ու ես վախենա՞մ ինչ-որ վրանաբնակ բեղութիւնների

թշնամանքեն»:

Ո՛չ, դա վիրատորական կը լինէր իմ ինքնասիրութեանը. եւ ապա՝ կար աւելի կարելորդ: Հիտլերը պատերազմ էր յայտարարել նաեւ իմ Հայրենիքի դէմ: Ուստի, ներելի չէր թոյլ տալ, որ մեր հացով սնուի չարի բանակը:

ՀԱՆԵԼՈՒԿ

Այս եւ յաջորդող մի քանի օրերը եւ հաճգիստ չունեմ: Վերահաշուարկում եմ հեռաւոր վրանագիւղերի պարտաւորութիւնները: Պաշտօնեաներս ինձ լրացուցիչ տեղեկութիւններ են հայթայթում այդ ցեղախմբերի ու նրանց պետերի մասին: Եւ ահա Ահմադ, Օսմար եւ Աբու Բեկրների շարքում մի Միքիեմ խաթուն ... Ա՛յ քեզ հանելուկ. բաւական չէ, որ կին արմատ է, անունն էլ Միքիեմ ...

Առանձին ինձ մօտ եմ կանչում պարոն Յովսէփին.

- Գիտե՞ս թէ ով է այդ խաթունը:

- Անձամբ չեմ ճանաչար զինքը. բայց լսե՛ր եմ իր մասին: Յակոբ անունով կլայագործ մը կար: Կ'ըսէր, թէ տարին անգամ մը, աշնանամուտին, կ'երթար ուրը-տաւը օր կը մնար կ'աշխատէր անոր մօտ: Ես անկէ լսած եմ, թէ Միքիեմ խաթունը հայ է, արսորի քարաւաններէն խլուած - պահուածներէն մէկը, որ ցեղապետ ամուսինին մահէն ետքը ինքը կը ղեկավարէ ցեղը, որ եօթը հորերու, ընդարձակ հողերու, անհատնում հարստութեան եւ մեծ խելքի տէր կին է: Կ'ըսեն, թէ ցեղին բեղութիւնները անոր անունով եւ արեւով երդում կ'ընեն, թէ անոր խօսքն ու կամքը օրէնք է ամենուն համար:

- Ուրեմն, հաստա՞տ, որ նա հայ է:

- Չեմ կրնար պնդել, բայց եթէ եղած իսկ ըլլայ, կարելորդ աղիկա չէ, այլ այն, թէ իր ներկայ պայմաններու մէջ ան կ'ընդունի՞, կրնա՞յ ընդունիլ, որ ինքը հայ է: Կ'ուզե՞՞ որ այդ մասին խօսուի... Այսքան ժամանակ բեղութիւնների մէջ ապրած, անոնց համար կին ու մայր եղած մէկու մը մէջ ի՞նչ կրնայ մնացած ըլլալ հայութենէ ... Ասոնք շատ փափուկ խնդիրներ են եւ պէտք է մեծ զգուշութեամբ վերաբերիլ անոնց: Խորհուրդ կուտամ յոյս չդնել անոր հայութեան վրայ ու գործ չունենալ հետը: Ով գիտէ, մէկ ալ տեսար ... Վերջին հաշուով քանի մը տոննա հացահատիկ պակաս կամ աւելի, մեծ քան մը չէր մեր ընդհանուր հաշուեկշռին մէջ: Դուք մի՛ մտածէք: Ես կը ծածկեմ այդ պակասը: Չարժեք թշնամանքի աղիք տալ վայրենաբարոյ այդ մարդկանց:

- Ո՛չ, պարոն Յովսէփ, հիմա արդէն ինձ հետաքրքրողը ո՛չ այս «փափուկ» խնդիրներն են, ո՛չ էլ հաշուեկշռի պակասն ու աւելին: Ո՛չ, դրանք եւ արդէն մոռացել եմ: Այժմ ինձ յուզում է մի հայ կնոջ այս անպատով անցած կեանքի փշոտ ուղին եւ դառը ճակատագիրը:

«ՕԳՏՈՒԵՑԷԹ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԵԾԱՐԱՆՔԻ ԾՈՒԽ ԶԻՆԱՆՈՑԷՆ»

Յաջորդ օրն իսկ իրավիճակի մասին զեկուցում եմ ընդհանուր տնօրէն Մէլջըր Քուքին, յայտնելով նրան այն ամէնը, ինչ իմացել եմ վրանաբնակ այդ ցեղախմբի եւ նրա ղեկավար Միքիեմ խաթունի մասին: Ես նրանից չեմ թաքցնում խաթունի հայ լինելու վարկածը: Ապա՝ խնդրում եմ, որ թոյլ տայ ինձ

գործը հարթելու համար անձամբ լինել նրա մօտ:

Մէջըը Քուրը համաձայնում է:

- Գնացե՛ք - ասում է նա - բայց եղէք փափկանկատ, մեծարեցե՛ք խաթունի անձը եւ մի՛ քաշուէք օգտուելու արեւելեան մեծարանքի ճոխ զինանոցից: Եղէք յարգալիք, այո՛, բայց մի մոռացե՛ք ձեր կեանքի ապահովութեան մասին ...

Ուրեմն որոշուած էր: Ես հանդիպելու էի Միքիեմ խաթունին եւ լուծելու էի նրա ինքնութեան հանելուկը:

Մի ամբողջ օր յատկացնում եմ ուղեւորութեան նախապատրաստութեանը: Լինում եմ Արաք-Բունարի ժանդարմերիայի յիսնապետ պրն. Օմարի մօտ: Բացատրում եմ ծրագիրը, յայտնում Մէջըը Քուրի համաձայնութեան մասին եւ, ապահովելու համար մեր այցելութեան օրինականութիւնը, խնդրում եմ իր ընկերակցութիւնը: Դժկամում է, բայց մերժել չի կարողանում: Տուած խորհուրդ-խրատից երեւում է, որ ինքն էլ է զգուշանում հնարաւոր գլխացանքից:

- Եեֆ - ասում է - ձեզ մինակ թողնել չեմ կրնար: Երթանք, բայց խորհուրդ կուտամ խաթունի հետ միայն դուք խօսեցե՛ք եւ միայն առանձին ... Մեր այս երթը կը ձեւակերպենք իբրեւ տեսչական սովորական այցելութիւն: Ապահովութեան համար ես ինձի հետ կը բերեմ հինգ ժանդարմ: Դուք ա՛յ՝ ձեր բարեկիրթ պաշտօնեաներէն քանի մը հոգի: Մանրակրկիտ ստուգել տուէք ատոմներնաները: Հետեւեցե՛ք, որ ջուրն ու բենզինը բաւարար եւ քիչ մըն ալ աւելի ըլլան: Գիտէք, անապա՛տ է ...

ՕՐԷՆՔ ՀՈՂԻ ՄԱՍԻՆ

Սիրիական անապատում ընդունում օրէնք էր. հողը նրա՛նք էր, ով հոր կը փորի եւ ջուր կը հանի: Այստեղ սեփական հողատարածքի չափն ու սահմանը որոշում է հորը, հորերի թիւը: Մէկ հորի դիմաց՝ այսքան հող, երկու հորի դիմաց՝ այսքան, երեք, չորս, հինգ հորի դիմաց՝ միշտ այքաչափով, այսքան ու այսքան: Աստուածատուր հողի բաշխման-շնորհման աւելի արդար-հաւասար օրէնք եղե՞լ է երբեւէ ...

Անապատ, այսինքն՝ սպանող արեւ, անհատնում աւազ, որի վրայ անկրակ-անջուր եւ «ի թարթել ական» խաշում-պնդանում է հում ձուն:

Ձո՛ւր. այսինքն՝ սպանող նոյն արեւի տակ եւ նոյն աւազի մէջ՝ կեանք եւ բերք անհատնում: Բեդուիների ասելով՝ խրի՛ր մարդուն ջրով խոնաւ այդ նոյն աւազի մէջ, նո՛յն արեւի տակ եւ նա կը ծաղկի ի թարթել ական...

Աղքատ ու դաժան այդ պայմաններում հոր փորելն ու ջուր հանելը իրօք որ քշերին յաջողուող մեծագործութիւն է: Այդ քշերից մէկը, ահա, Միքիեմ խաթունն է՝ «եթ հորերու թագաւորութիւն» կոչուած շրջանի տիրակալը, որին էլ տալու ենք տեսչական մեր առաջին այցելութիւնը:

ԱՆԱՊԱՏՈՒՄ

Օգոստոս ամսի մի վաղ առաւօտ, OCP-ի պաշտօնեաներս մեր հաշուեմատեաններով, յիսնապետ Օմար էֆենդին իր զէն ու զօրքով, եւ անապատը «գիտցող» մի բեդուին ուղեցոյց, ընդամենը տասներեք հոգի տեղաւորում ենք կազմ ու պատրաստ մեզ սպասող ատոմներնաների մէջ եւ շարժում հիւսիս-արեւելք ուղղութեամբ եւ, ինչպէս ասում են, դեռ աչք

չթարթած, մխրճում անապատի մէջ:

Արեւը դեռ չկայ, չի երևում: Ներքեւում, մեր շուրջըլորը, աւազի կարծես ալիքուող-հոսող անեզրութիւնն է, իսկ վերեւում կայծկլտող աստղերի անհաշի հոծութիւնը եւ ամենայնի տիրակալ խորունկ, անբաւ մի լոռութիւն ... Անապատը հիմա մի անհուն տաճար, մի խորհուրդ մեծ եւ սքանչելի... Օ՛, այստեղ ինչքան յստակ ու հասկանալի է ամէն բան՝ էութիւնը իրերի, եւ նոյնիսկ՝ Աստուած ...

Եւ ինչո՞ւ զարմանալ, եթէ այստեղ է բեղմնաւորուել Աբու Թամամի, Ալ-Մութենաբիի, Աբու-Ալա-ալ Մահարու եւ այլոց բարի վսեմ հանճարը:

Իմ ուղեկիցները խօսում, վիճում են աղմկոտ, մինչ մեր ուղեցոյց ջահել բեղուիւնը զլել է անվերջ իր «եա՞ լելլի»-ն: Ի՞նչ էր խօսում նա աստղերի եւ այս լոռութեան հետ: Ո՞ւմ սէրն էր կանչում, կամ ո՞ւմ կարօտն էր լալիս նրա ջահել սիրտը: Ո՞վ գիտէ: Մի բան, սակայն, հաստատ էր, որ խմբում միայն նա էր զգում տեղի ու պահի խորհուրդը, նա, այս անապատի ծնունդը, որի մասին ասում էին, թէ «Զահել է, բայց գիտէ անապատը»:

Իսկ ես չգիտէի, եւ անակնկալի եկայ, միանգամից շառագունեց հորիզոնը, եւ դանդաղ վեհատեսիլ բարձրացաւ մի հրագունդ. կարծես պղնձակոփ մի մեծ սինի, բարձրացաւ ու կախուեց երկնքից: Դար ու դարեր նոյն պատկերը, բնութեան ու կեանքի վերյառնումի խորիմաստ, գունեղ պատկերը, արեւածագը:

Անապատը տակաւ առ տակաւ զգենում է ցերեկային իր տեսքն ու բնութիւնը, քամին բարձրացնում է աւազափռչին, որն ալիւրի պէս բարակ էր եւ անխնայ ձեփում էր աչք, քիթ ու բերան: Չարանում է շոգը, տանջել է սկսում ծարաւը, մինչեւ, վերջապէս երևում է մի սեւ վրան:

- Եօթ հորերու թագաւորութիւնն է - յայտարարում է մեր ուղեցոյց բեղուիւնը՝ ընդհատելով իր «եա՞ լելլի»-ը:

Վրանից դուրս են գալիս երկու բեղուի՛ն, եւ խաչաձեւելով իրենց նիզակները իմ ատոմբեքենայի առաջ փակում են ճանապարհը: Նրանք բարեձեւ հասակ ունեն, թուխ հրայրքոտ աչքեր, որոնք անդիմադրելի են, երբ սեւեւում են քո աչքերին: Հագել են սրակտոր, երկար եւ ձիւնասպիտակ «ջբուն» (դերիայ), որ հաճելիօրէն ընդգծում է նրանց հասակի բարեձեւութիւնը: Գլուխները ծածկել են «ակել-հաթաթայով», որը ազգային հմայիչ տարազաձեւ է եւ, ինչպէս ուղտն ու արմաւենին, խորհրդանշում է անապատը:

- Ո՞ր բարով, էֆենդիներ - հարցնում է նրանցից մէկը:

- Միրիեմ խաթունի մօտ - պատասխանում են բոլորի փոխարէն:

- Էֆենդիներ, պէտք է յայտնենք խաթունին, թէ ովքեր էք դուք եւ ո՞րն է ձեր այցելութեան նպատակը:

- Բարի՛ - ասում են: - Ես OCP-ի պահեստաւորման պետն եմ, անունս՝ Թարութիւնի որդի Սարգիս Եափուջեան: Իմ պաշտօնեաներուն եւ ժանդարմիայի յիսնապետ Օմար էֆենդիին հետ տեսչական այցելութեան ելած ենք այս կողմերը: Թայտնեցէ՛ք Միրիեմ խաթունին, որ կ'ուզենք այցելել իրեն եւ կը սպասենք իր շնորհին:

- Բարի - ասում է բեղուիւնը - դուք, հիմա, այստեղ թողէ՛ք ձեր մեքենաներն ու զէնքը, պատիւ ըրէ՛ք մեր համեստ վրանը, ուր միասին կը սպասենք պատասխանի: Էֆենդիներ, կը խնդրեմ, որ չնեղանաք, կարգ է:

ԶԵՆՆԱԹ*

Մտնում ենք վրանի տակ եւ ծալապատիկ մատում յատակին, շուրջանակի գցած բազմոցների վրայ: Դրսի դժոխքից յետոյ այստեղ հանելի զով է:

- Զեննաթ - շշմշում է մեր պաշտօնեաներից մէկը:

Արդարեւ անսպասելի հրաշունչ երախից խլած փոքրիկ, հովասուն դրախտ է մազէ այս վրանը, իսկ մենք՝ Ալլահի հիւրերը: Բեղունի համար հիւրը, ով էլ նա լինի, Աստծու ուղարկածն է: Ուստի վերաբերմունքը հիւրի նկատմամբ՝ վերաբերմունք է Ամենաբարի Ալլահի նկատմամբ: Եւ ո՞վ կարող է ասել, թէ պարզունակ, բայց խորապէս մարդասիրական այս պատկերացումը, սկսած վաղնչական ժամանակներից, քանի՜-քանի՜ կեանքներ է փրկած անապատի մահաբեր քմայքներից:

Մեզ արաբական սուրճ են մատուցում յատուկ, լայնաբերան «ֆինջանների» մէջ, քիչ-քիչ, հաշուած կաթիլներով, բայց այնքան անգամ, որ կը ցանկանաք: Առանց շաքարի է, դառը, ասես՝ սուրճի բնահիւք, որը, զարմանալի է, ուզում են նորից ըմպել: Պատրաստելու յատուկ եղանակ ունի. անթեղի մէջ իրենց մեծութեան կարգով խրուած չորս-հինգ արճեփներից առաջին ամենամեծի մէջ եռացած սուրճն աստիճանաբար քամում-գտում-փոխադրում է մէկից միւրը, մինչեւ հասնում վերջին ամենափոքրին, որից էլ մատուցում է հիւրին: Անապատի արաբը սուրճը չի խմում ինչպէս մենք, այն փոքրիկ կուներով պահում է լեզուի ու քիմքի արանքում եւ անշտապ համտեսում-վայելում: Սուրճ խմելը ծիսական արարողութեան պէս բան է արաբների համար:

Այսպէս վրանում ծալապատիկ մտած, արաբական անմահական դառը սուրճ ենք վայելում, երբ եկաւ հիգակաուր սուրհանդակը եւ յայտարարեց.

- Միրիեմ խաթունը կը սպասէ, Ալլահի հիւրերուն, որոնք իր աչքի ու զլխի վրայ տեղ ունին:

ԳՐԿԱԽԱՌՈՒՄ

Ոտքից գլուխ սեւազգեստ, պատկառելի, իր վրանի առաջ մեզ էր սպասում Միրիեմ խաթունը: Նրա թիկունքում բեղուիկների հոծ պատնէշն էր: Օմար յիսնապետի խորհրդով եւ բաժանում են մեր խմբից, արագացրած քայլերով ընդառաջ գնում խաթունին եւ անյայտ մի մղումով, Ալլահի եւ աշրաթի ապ-շանքից բաց մնացած աչքերի առաջ, հասնում, գրկախառնում են նրա հետ...

Աւելի քան կէս դար է անցել այս դէպքից, բայց մինչեւ օրս դեռ չեմ պարզել ինձ համար, թէ ի՞նչ մղում էր այդ, թէ ինչ է բնախօսական կամ հոգեբանական անուանումը նրա. գեների անմտածել խլրտո՞ւմ, արեան կա՞նչ, ցեղին ձա՞յն թէ մի ուրիշ բան, որին գիտութիւնը դեռ անուն չի գտել եւ որի առաջ ընկրկեցին զգուշութեան ու վախի ամէն զգացում. կարկամած՝ լոեցին Ալլահն ու բեղուիկը՝ հաւասարաչափ մոլեռանդ, հաւասարապէս վրէժխնդիր ...

Քիչ անց իրեն վերագտած խաթունը դիմում է ներկաներին.

- Եա՛ էվլատ (ով որդիներ), ինչպէս տեսաք, Ալլահի բարեհաճ կամքով եւ գտայ եղբօրս: Ես զայն կորսնցուցած էի այն սեւ օրերուն, զորս ձեզմէ շատերը, անշուշտ, կը յիշեն: Մի՛ նայիք արցունքներուս. ուրախութիւնս անչափ է, բարի եղէք եւ զայն կիսէք ինձի հետ: Զէ՛ որ ուրախութեան այսքան մեծ բաժին եւ

*Զեննաթ - դրախտ:

միայնակս չեմ կրնար կրել: Կերէք, ուրախացէք եւ ուրախացուցէք ձեր հիւրերը, որոնց ամենաբարի Ալլահն է դրկեր մեզի: Դէ՛, գացէք, Աստուած ձեզի հետ:

ՄԱԶԷ ԱՊԱՐԱՆՔՈՒՄ

Հրաւերքին մասնակցելու համար մեր պաշտօնակիցների հետ դէպի վրանագիւղի հրապարակն են ուղղուում ներկայ բոլոր բեղութիւնները: Օրէնք է. գիւղում որեւէ հրաւերք՝ հրաւերք է բոլորի համար:

Միօրին խաթունն ինձ պահում է իր վրանում, որը, ինչպէս ասում էին, տասնմէկ սիւնանի է, այսինքն, տասնմէկ սիւների վրայ կանգնած եւ նոյնքան էլ բաժանմունքներով, ընդարձակ, յարմարաւետ եւ մեծանոյս մազէ ապարանք է:

Այս կողմերում մարդու նիւթական ապահովութեան չափը եւ վայելած հեղինակութեան աստիճանը որոշում է հինգ թիւերով. նրա փորած հորերի, սեփական վրանը վեր պահող սիւների, ունեցած անասունների, կանանց եւ արու զաւակների թուերով: Առաջին երեք ցուցանիշներով ասում են, խաթունը գերազանցում է շատ ցեղապետերի, սակայն, վերջին երկուսով ետ է մնում բոլորից: Խաթունը եղել է ու մնացել միակ կինը, ում արու զաւակների թիւը եօթից չի անցել...

Մազէ ապարանքում իմ առաջին տպատրութիւնը մոլորութեամբ, առեւանգութեամբ զգացողութիւնն է: Իրօք, ես մոլորուել եմ, չգիտեմ, թէ որտե՞ղ եմ ընկել: Մի աշխարհ, ուր ոչ մի բան ծանօթ չէ ինձ: Որտե՞ղ են նրա ելքն ու մուտքը: Ո՛ւր կարող են տանել մազէ պատերով այս գեղիլիկ անհամար միջանցքները: Ովքե՞ր են սեւազգեստ այն կանայք, որոնք մէկ-մէկ երեսում ու անյայտանում են միջանցքների լաբիրինթոսում, ինչպէս առասպելական ոգիներ:

Ինձ իրականութիւն է վերադարձնում Միօրին խաթունի գորովանքով առիթ ձայնը.

- Եղբայր իմ - ասում է - երկար ճամփայէն կուգաս, յոգնած, փոշոտած կ'ըլլաս: Ըստ մեր սովորութեան պէտք է լուացուիլ, հանգստանալ ճաշէն առաջ:

Ես պատրաստակամութիւն եմ յայտնում, առանց սակայն իմանալու «սովորութեան» մանրամասները, որ, ահա, այսպիսին են. խաթունը մի թեթեւ ծափ է տալիս. ներս են մտնում երկու բեղութիւն, մէկի ձեռքին երկարավիզ «իբրիխ*», իսկ միւսի ձեռքին մի մեծ «լագան**», իսկ ուտերին՝ մաքրամաքուր սրբիչներ՝ երեսի համար, գլխի եւ ոտքի համար զատ-զատ: Նրանք երկուսով ծնկի են գալիս իմ առաջ եւ ծիսական շարժումներով եւ ինչ-որ աղօթք շնչալով լուանում են նախ՝ գլուխս, յետոյ՝ ոտքերս եւ ձեռքերս ... եւ ահա, ես կազմ ու պատրաստ եմ ճաշի արարողութեանը:

ՍԵՂԱՆԻ ԱՂՕԹՔԸ

Հիւրասիրութեան առաջին սինին, յիշում եմ, իղի մէջ ճողփացող բրնձէ փլաւ էր, որի բրգաձեւ մակերեսը պատել էին գառան մսի մեծ կտորները: Երբ

*Իբրիխ - պղնձէ երկարավիզ ջրաման:

**Լագան - պղնձէ լայնաբաց աման:

աղախիմը սինիմ տեղադրեց մեր առաջ ցածրիկ աթոռակին ու դուրս եկաւ, խաթունը խնդրեց.

- Եղբայր իմ, մանկութեանս մեր տանը, երբ ճաշի ճատէինք, արգելուած էր մեզի հացին ձեռք տալ՝ սեղանի աղօթքը չըրած: «Նախ աղօթքը, յետոյ հացը», - կ'ըսէր հայրս: Կը խնդրեմ, որ այդ աղօթքը ընես: Կարճ, պստիկ աղօթք էր, ընտանիքով բերանացի գիտէինք: Հիմա մոռցեր եմ ...

Տեսնեմ, պիտի յիշե՞մ, երբ դուն ըսես...

Ասում եմ «Ծաշակեցուցութիւն»-ը, բառերը հատ-հատ ու շատ դանդաղ արտաբերելով: Լսում է, ամբողջովին ուշադրութիւն դարձած, բայց չի յիշում ոչ մի բառ: Կոտրում է, տխրում է խոր: Թւում է, թէ մոռացուած աղօթքի հետ, ահա, մի անգամ ես կորցրեց իր անցեալը՝ ծննդավայր, մանկութիւն, հարազատներ... Ես խղճում եմ նրան: Ով կարող է մտածել, որ մեծագոյնիկ, պատկառելի ու ինքնավստահ Միքիլեմ խաթունը այսքան անօգնական ու խղճալի լինէր... Երանի նրա յիշողութեան տախտակը բոլորովին անգրել-մաքուր լինէր. այնտեղ դրոշմուած չլինէր ոչինչ, ոչ անցեալ, ոչ մանկութիւն, ոչ հարազատ դէմքերը եւ ոչ էլ աղօթք, որոնց կորստեան յիշողութիւնը ամէն անգամ, այսպէս, հոգի պիտի արինի... Մեր ցաւը յաճախ կորցրածը չէ այնքան, որքան չտոռանալը, յիշելը, որ կորցրել ենք եւ կորցրել անդարձ...

Երկրորդ եւ երրորդ եւ չորրորդ յաջորդական սինիմներով մատուցուեցին բեղունական այլ ճաշեր՝ մուշեպպեկ*, եւ ի վերջոյ սուրճ, այս անգամ՝ արաբական:

Ծաշի աւարտին ես յիշում եմ «Ծաշակեցուցութիւն»-ի չափ կարճ եւ նրա պէս պարտադիր աղօթքը, որով շնորհակալութիւն ենք յայտնում Աստծուն, որ հաճեց այսօր էլ կերակրել միզ իր ճոխ սեղանից: Յիշում եմ, կրկնում մտքումս, սակայն, բարձրաձայն չեմ ասում: Գիտեմ, որ խաթունը այս մէկից էլ ոչինչ չի յիշելու, ուստի միտք չունէր վերստին վշտացնել նրան:

«ԻՄ ԴԺԲԱԽՏՈՒԹԻՒՆԸ ԻՄ ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋՆ Է»

Միքիլեմ խաթունը սուրճ չի օգտագործում, պատուիրել է միայն իմ հաճար եւ այն էլ՝ ոչ արաբականը:

- Եղբայր իմ, դիտմամբ շաքարով պատուիրեցի, որպէսզի մատուցողը վայրկեանը մէկ ներս չգայ: Կ'ուզեմ առանձին մնալ: Այնքան բան կայ խօսելու: Գուն կամաց-կամաց սուրճդ կը խմես, իսկ ես կը խօսիմ: Նախ, ճշտե՛ք բան մը. ինչո՞ւ համար դուն ինձի եղբայր կ'ըլլաս, իսկ ես քեզ համար կը մնամ Միքիլեմ խաթուն: Այսպէս արդար չէ: Ինձի Մարիամ պիտի ըսես: Կ'ըսես չէ՞:

Այս մէկը սպասածիցս շատ աւելին էր: Ես դառնաւում եմ յիշելով պարոն Յովսէփի չոր, անսիրտ դատողութիւնը, թէ «այսքան ժամանակ անոնց համար կին ու մայր եղած մէկու մը մէջ ի՞նչ կրնայ մնացած ըլլալ հայութենէն...»: Կը պատմեմ նրան այս ամէնը եւ կ'աւելցնեմ ի գիտութիւն, թէ մարդու հոգին չոր անսիրտ թիւրքի սովորական հաշունմատեան չէ: Թէ այնտեղ միշտ չէ, որ երկու անգամ երկուսը չորսի եւ չորսից հաճած չորսը հաւասար է զրոյի. թէ

*Արաբական խմորեղէնի տեսակ:

այնտեղ կան առհասարակաց եկող գեների յիշողութիւն, արեւան կանչ, ցեղին ձայնը եւ հաշտապահի ուղեղի անհասանելի այլ օրէնքներ...

- Կ'ըսես չէ՞ - կրկնում է իր հարցումը, երեւի երկմտելով թուական կամ լուծութիւնից:

- Կ'ըսեմ, ի հարկէ - աշխուժութեամբ վրայ եմ բերում ես եւ թողնում, որ շարունակի իր գրոյցը:

- Չեմ գիտեր, եղբայր իմ, թէ ճիշտ կը հասկանա՞ս զիս, եթէ ըսեմ, որ իմ դժբախտութիւնս իմ երջանկութեանս մէջ է... մահուան ճամփաներում վրայ անտէր մնացած որբս, ոչ միայն ապրեցայ, այլ եղայ յարգուած կին, եօթը կտրիճներուն սիրուած մայր եւ ազնիւ ու քաջարի այս տեղի գլխաւորը, որի ունեցումը անհաշուելի է, եւ կամքը՝ օրէնք բոլորի համար... Ահա՛ ճիշտ այս բախտաւորութեան մէջ է իմ դժբախտութիւնը:

Պատմեմ քեզի դէպք մը իմ կեանքէս, որը քեզի շատ աւելի պիտի ըսէ, քան ես կրնամ:

ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՇԵՄԻՆ

Ամուսինս իր հօր նման, որ որդեգրել էր զիս, աստուածավախ ու բարեսիրտ մարդ մըն էր: Ես անոր երբեք չեմ պատմած իմ անցեալիս, հայի իմ զգացմունքների մասին, բայց միշտ զգացած եմ, որ ան կը հասկանայ հոգիս, գիտէ իմ տառապանքներս, որոնց համար մեղաւոր կը զգայ նաեւ ինք զինքը...

Մեր ամուսնութենէն տարիներ յետոյ, երբ արդէն զաւակներու մայր էի, օր մը ըսաւ ինձի.

- Մի՛րիեմ, վաղը Հալէպ պիտի երթանք, պատրաստուի՛ր:
- Ինչո՞ւ, - զարմացայ ես:
- Գործե՛ր, գնումներ - ըսաւ անորոշ ու հեռացաւ:

Յաջորդ օրը, իրօք, գնացինք Հալէպ: Իջանք Պապ-էլ Թարաժ կոչուող մեծ հրապարակը: Յետոյ անցանք նեղիկ, դարձ-դարձիկ փողոցներով եւ կանգ առինք մեծ դարպասի առջեւ, որտեղ խուռներամ մարդիկ էին, ճիշտ ու ճիշտ մօրս ու հօրս պէս հագնուած եւ անոնց պէս ալ կը խօսէին ... հայերէն: Անգլակալից յուզուած, շփոթուած կանգնած եմ ու բոլորովին չեմ գիտեր, թէ ինչ պէտք է ընեմ: Ամուսինս, նկատելով շփոթութիւնս, շշմշում է ականջիս.

- Մի՛րիեմ, ահա քու ժողովուրդդ ու եկեղեցիդ: Ես գիտեմ, որ դուն անոնց կարօտը ունիս: Մտի՛ր, աղօթէ, ա՛ռ կարօտդ: Եթէ չմոռնաս եւ յարմար կը նկատես, աղօթէ նաեւ ինձի համար, իմ մեղաւոր հոգիիս համար: Աստուած մէկ է եւ բարի: Ան երկուքիս ալ կը ներէ, եթէ մեղաւոր ենք իր առջեւ... Մտի՛ր, աղօթէ, իսկ ես այստեղ, այս պատի տակ կը սպասեմ քեզի:

Չէ՛. վերջին այս մէկ քայլը չի կարող առնել ինքը եւ ահա մնում է շեմին կանգնած: Ներսի կիսաստուերում պսպղում են մոմերը, ով գիտէ թէ ի՞նչ յոյսերի բացխփիկ առկայծումներ բոլորն ալ ... մեղմիկ խշշշում են քշշոց ու ծնծղայ, սրտերը աղօթք եւ օրհնութիւն եւ փառաբանութիւն են առաքում առ Աստուած: Խնկի թանձրացած բուրմունքը արբեցնում է, զգլխում: Այստեղ ամէն ինչ սրտամօտ, հարազատ է: Ինքն այստեղ է ընդունել սուրբ մկրտութիւնը: Այստեղ է լսել, տեսել իր Աստծուն: Սա նրա հոգու տունն է, իսկ ինքը՝ նրա շեմին...

Պատարագն աւարտուած է: Բազմութիւնը ալիքում, դուրս է յորդում եկեղեցոյ: Մարիամը առանձին նախանձով է նայում այն կանանց, որոնք եկել էին ամուսին ու զաւակներով, աղօթել միասին եւ, ահա, միասին էլ տուն էին վերադառնում խաղաղուած ու երջանիկ... Այսօր, այստեղ նա իրեն ինչքան մօտ զգաց այդ երջանկութեանը, բայց միաժամանակ, ինչքան հեռու նրանից...

ԵՍ ՄԱՅՐ ԵՄ

Մարիամ քոյրիկը ինձ համար երրորդ սուրճի պատուէր է տալիս ու դառնալով ինձ ասում.

- Իմ պատմութիւնս, եթէ ամէնը պատմեմ, տակաւին շատ սուրճ կը խմցնէ քեզի, քանի որ ան, ինչպէս «Հազար ու մէկ գիշերներ» գիրքը, վերջ-վախճան չունի: Զէ, ալ չեմ պատմեր: Հիմա զաւակներս պիտի գան, ներկայանան քեզի:

Քիչ անց եկան եւ իմ առաջ շարք կազմած կանգնեցին միգակի պէս սլացիկ, հրաշոյի, արեւայրած կտրիճներ: Հիացած՝ նայեցի մէկ-մէկ: Եօթն էին: Ընդհատ այն դիցազնի գարմից, որի մասին Դանիէլ Վարուժանը գրել է. «...եւ եղեւնի քու հասակէդ, քսան տունի սիւնը կանգնի, կտրիճ որդիս, գօտին մէջքիս...»: Քսան տունի սիւն մէկի հասակից, իսկ քանի՞ սիւն ու քանի տուն քսանի, մէկ եւ կէս միլիոնի հասակներից... Հաշուեցէք մեր կորուստներն այնպէս, որպէսզի գտնէք թիւը այն «գօտիների», որոնք ընկան հայ ժողովրդի մէջքից:

- Եղբայր, նայիր, զաւակներս են - ասում է Մարիամ քոյրիկը, թաքուն մի հիացումով, որը, սակայն, զգացում էր ձայնի մէջ, երեւում էր աչքերում:

Ես արդէն նայել էի ու հիացել: Հիմա նայում եմ նրանց մօրը ... Մայրական աչքերում իրար եկած ծիածան էին կապել արցունքի եւ երջանկութեան բոլոր գոյները...

- Եղբայր - շարունակում է Մարիամ քոյրիկը - իմ ունեցած այս ամբողջ բարիքներից եւ վայելած պատուից եւ փառքից զրկուելը, հաւատա, որ մենք ցաւ չէր պատճառի ինձի: Բայց ուրիշ բան է զաւակը... ըսէ, որ մայրը կրնար ինքը զինքը զրկել այս կտրիճներուն միայն մէկէն, մէկուն մազին մէկ հատիկ թելէն... Ես մայր եմ: Ահա, հոս է երջանկութեանս անբաժան երկուորեակը, իմ դժբախտութիւնս...

Ինձ հետ առանձին-առանձին, կտրծք-կտրծքի, այրաբար ողջագործուել էտքը, եղբայրները դուրս են գալիս վրանից: Նորից մենակ ենք: Մարիամ քոյրիկը՝ մարմնացեալ սպասում: Նա դատախազի վճռին սպասող մարդու երեւոյթ ունի: Զէ՛, ես պէտք չէ ուշացնեմ իմ «արդար վճիռը»: Պէտք է ջանամ ցրել մեղաւորութեան զգացումը, որ ամպի պէս նստել է նրա հոգում: Եւ ամբողջ անկեղծութիւնս ու հաւատքս բառերի մէջ ասում եմ.

- Մարիամ քոյրիկ, դուն ի գուր, մեր՝ հասարակ մահկանացուներու հատաստանին կը սպասես այն դէպքում, երբ պարզելով քեզի այդպիսի զաւակներ, այդպիսի մի ամբողջ ցեղի յարգանքն ու սէրը եւ անհատն ու բարիքները, մեզմէ առաջ Աստուած ինքը ազատեր է եւ ամէն կերպով դատեր ու դատաստաներ:

Ուստի, դու անպարտ ես, անարատ, եւ սո՞րբ, ինչպէս Աստուածածին...

ԲԱԺԱՆՈՒՄ

Սուրճի երրորդ գաւաթս վաղուց է դատարկուել, բայց մեր գրույցը դեռ շարունակում է: Մարիամ քոյրիկի խնդրանքով պատմում եմ վերապրող հայ սփիւռքի եւ Հայաստանի մասին: Յիշում եմ թիւեր, փաստեր, անուններ, որոնք վկայում են հայ ժողովրդի անող թիւի եւ ձեռք բերած առաջադիմութեան եւ բարեկեցութեան մասին: Հիացած, տարուած լսում է այս բոլորը եւ իր զարմանքն ու հիացումը անփոփում է մի պարզ հարցումի մէջ.

- Ինչպէ՞ս եղաւ այս ամէնը, եղբայր իմ:

Օրը երեկոյանում էր: Ընտանոցում ճանաչում էի ճառագայթների, ցոլք ու շողերի տակ, կրքոտ հրավառութիւն էր բռնկուել երկնքում: Այսպէս, օրավերջի իր կրակներով երկինքն ու անապատ հրդեհած արեւը թեքւում էր դէպի իր մայրամուտը: Իսկ անապատում օրը միանգամից է մթնում:

Մարիամ քոյրիկը նկատում է մտահոգութիւնս:

- Ճիշտ է, եղբայր իմ, անապատ է եւ ունի իր չար քմայքները, բայց մի մտածիր, մեծ տղաս իր զինեալներով կ'ուղեկցի ձեզի մինչեւ ձեր տունները: Իսկ ցորենով բեռնաւորուած ուղտերուս կարաւանը վաղը առաւօտ ծունկ կը չոքի ձեր գրասենեակին առջեւը: Բարի ճանապարհ, Աստուած ձեզի հետ:

Մարիամ քոյրիկը, այս պահին նորից նոյն իշխանավայել կիճն էր, որ աշրաթի բեղուիմներով շրջապատուած ընդունեց մեզ, ոտից-գլուխ սեւազգեստ, ինքնավստահ ու պատկառելի նոյն այն կինը, միայն փոքր-ինչ կերկրում էր ձայնը, եւ նկատելի խոնձաւ էին աչքերը:

ՍԱՐԳԻՍ ԵԱՓՈՒԶԵԱՆ

Մայիս, 1994 թ., Երեւան

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՀԱՅ ՀԱՅՐԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ (1)

ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՑԻԻ՝ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՍՐՐՈՒՀԻՈՅՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ
ԵՒ ՊԱՏԿԵՐԻ ՆՈՐԱ (2)

Հեղինակ՝ Թամար Տառապետեան

Մեր կրօնական-եկեղեցական գրականության մէջ սակաւ են հայ հայրաքանութեան պատմութեան մասին հրատարակուած ուսումնասիրութիւններ: Դպրեվանճիկներու մէջ միայն մատենագրութեան եւ եկեղեցւոյ պատմութեան դասաւանդութեանց ընթացքին հայրաքանութիւն կ'ուսուցուի հոգեւորականներու:

1971ին, Նորայր Արք. Պողոսեան լոյս կ'ընծայէ իր «Հայ Գրողներ» հատորը ուր կը հանդիպինք հայ հայրերու կեանքի պատմութեան: Ան զանոնք ի մի հաւաքած է տարիներու ընթացքին «մատենագրական դասերուն առթիւ, եւ Ս. Յակոբեանց Ձեռագրաց ծուցակի պատրաստութեան առընթեր»:

23 տարի ետք, ահաւասիկ կ'ունենանք Թամար Տառապետեանի աշխատասիրութիւնը, որ կը միտի ընթերցասէր հասարակութեան ծանօթացնել հայ վանական եւ մենակեաց եկեղեցական հայրերը եւ անոնց հոգեւոր ուսուցումները:

Ըստ Մալխասեանցի ստուգաբանութեան, հայրաքանութիւն կամ հայրախօսութիւն գիտութիւնն է ուսումնասիրութիւնն է եկեղեցւոյ հայրերու կեանքի եւ գրութեան: Իր մերածականին մէջ, Տառապետեան հետեւեալ բառերով կը շարունակէ քաջատրեւ

հայրաքանութիւնը. — «Այս փոքրիկ գիրքը, որ իր գլուխներուն մէջ կ'ամփոփէ հայ եկեղեցիի հայրերը եւ վանական հայրերը, ուրիշ նպատակ չունի եթէ ոչ ընթերցողը ընտանեցնել հայ հայրերուն հետ: Անշուշտ, ան սպառիչ չէ, ոչ ալ գիտուն: Ան պարզապէս կ'ուզէ ըլլալ գլխաւոր հայրերու կեանքին եւ գրութեաններուն մերածութիւն մը եւ կ'ուզէ մեզ դնել անոնց մտերմութեան մէջ: Այս էջերու երկայնքին, ան կը նկարագրէ անոնց բնական վայրը եւ կը քացայայտէ անոնց յատուկ բառապաշարը. ան անոնց վայրը կ'որոշէ եկեղեցիին եւ վանական աւանդութեան մէջ. մեզի ցոյց կու տայ անոնց օգտագործած մանկավարժութիւնը՝ ինչպէս եւ վարդապետութեան ծունդին անոնց բերած մասնակցութիւնը. կը ներկայացնէ կեանքի կանոնները գորս անոնք գտած են ...» (էջ 8-9):

Ո՛վ են հայ հայրերը: Բ. Գլուխին մէջ, ան կ'ըսէ. — «Նախնական ֆրիստուէնութեան մէջ, ինչպէս մաւ հրեական աւանդութեան մէջ, «հայր» բառը ուսուցիչը կը ցուցնէ: Ան որ կը սիրէ եւ կ'առաջնորդէ: Ան որ կ'ուսուցանէ, քայց որ գիտէ իր ուսուցման ետին անհետիլ ... Ան սնունդ կու տայ հոգեւոր կեանքին, իր աշակերտը «գաւակ» կը կոչուի ... հայրերու փոխանցած դաստիարակութիւնը յանձնարական կեանքի կերակուր մըն է,

(1) Համագգայինի Վահէ Սէքեան տպարան, Պէյրութ, 1994, էջ 128:

(2) Գնական քնագիր, Կաթողիկոսարանի Տպարան, Անթիլիաս, 1994, էջ 66:

աղբիւր մը, որ, տիրելով մարմնին վրայ, արժէքները կը նուիրապետացնէ ... Անոնց ուսուցումը Աւետարանի ուղղափառ ժառանգութիւնն է» (էջ 10-11):

128 էջնոց հատորիկը, բաժնուած 14 գլուխներու: Հնտութեամբ պատմականը կ'ընէ դասական հայ հայրաբանութեան, սկիզբ առած Ս. Մեսրոպ Մաշտոցով եւ վերջ գտած Ս. Գրիգոր Տաթևացիով (ըստ կարգ մը հայրաբաններու՝ Առաքել Դարիժեցիով): Հայ Հայրաբանութեան յաջորդ գլուխներու ընթերցումը (Գ. հայ մեմականները, Դ. Մեծն Ներսէս եւ հայ վանականութեան հիմնադրութիւնը. Ն. Կեանքը Նկեղեցիին մէջ. Զ. Քալոյ գլխարկութիւնը. Է. Գր. Նարեկացի, խորհրդագրութեան մրցանակակիր. Ը. Ներսէս Շնորհալի, Կիլիկեան վարպետ. Թ. Հայաստանի եւ Կիլիկիոյ մէջ. Ժ. Ներսէս Լամբրոնացի կամ Նկեղեցական առաջնորդը. ԺԱ. Հայրերու կողմէ առաջարկուած կանոններ, առակներ եւ նիւթեր. ԺԲ. Գր. Տաթևացի կամ Մախանձաւի համբաւը. ԺԳ. Խորհրդ եւ ձեւը. ԺԵ. Այսօր տակաւին հայրեր կա՞ն), ցոյց կու տան որ Օր. Տասնապետեան տերն է իր ընտրած նիւթին: Յոգնաջան բնագործներու եւ ծրարան աշխատանքի իբր հետեւանք, ան տիրապետած է Նկեղեցական գրականութեան ու հայ մատենագրութեան: Հայ հայրերու աշխատութիւնը յաջողապէս դասաւորած, ամփոփած եւ ուշագրաւ ձեւով ներկայացուցած է, մանաւանդ թարգմանաբար մտոյնքն տուած է անոնց գրութեաններէն: Մէջքերնմէ մի քանիսն:—

«Ի վերջոյ ի՞նչ է այս բոլորին ապացոյցը, եթէ ոչ այն, թէ Աստուած անտեսած է մեզ եւ տարեքի իրենց բնութիւնն են փոխած: Գարունը՝ երաշտ, ամառը՝ անձրեւայոյզ, աշունը՝ ձմեռ դարձած, ձմեռը՝ սաստիկ ցուրտ, մրրկալից եւ երկարատեւ: Հովերը՝ քաբեր եւ խորշակաբեր՝ ցաւեր տարածող: Ամպերը՝

հուր թափող, կարկտաբեր. անձրեւները՝ անժամանակ եւ անօգուտ. եղանակը դառնաշունչ, եղեմաբեր: Ջուրերուն աւելնալը՝ անօգուտ, մուսգիլը՝ անդարմանելի: Նրկիրը՝ անպտղաբեր եւ կենդանիներուն անումը՝ նուագած, այլեւ երկրաշարժներ եւ սասանումներ: Նւ այս բոլորին վրայ ամէն կողմերէ խռովութիւն, ըստ այն խօսքին՝ թէ ամբարիշտներուն խաղաղութիւն չկա՛յ» (Մովսէս Խորենացի, Հայոց Պատմութիւն, Գ. Գլ. էջ 26):

«Թգեմիի հարցոցին՝ ինչո՞ւ համար է որ բազմաթիւ ռուսեր կը տարածես գետնին վրեւ: Նւ անկա ըսաւ. որովհետեւ թշնամիներս շատ են, եւ կը խոնարհիմ, որպէս զի նոյնպէս չըլլամ, եւ տակաւին վրաս չեյած՝ կը յագեցնէ գանձնք եւ կը մոռնան իրենց չարութիւնը: Այս առակը կը խրատէ մեզ խոնարհութեամբ, սեղանով եւ քաղցրութեամբ ընդ առաջ ելլել մեր թշնամիներուն, երբ ոչինչ կընանք ընկնալ անոնց, որպէս զի իրենց բարբի դառնութենէն շիջանք եւ մոռնան չարիքը» (Մխիթար Գօշի Առակներ, Վենետիկ, 1854, ԺԲ, էջ 100):

«Խոնակամութիւնն է սկիզբը շնորհներուն. որովհետեւ մարդոց մէջ հոգեկան ամէն շնորհք՝ թէ՛ խօսքի եւ թէ՛ արուեստի՝ նախ միտքով կը մտածուի, եւ լաւի ու վատի, օգտակարի եւ անօգուտի մասին երկար մտածում է եւ դատում է ետք միայն յառաջ գալով կը դառնայ իմաստութիւն, խոհական խօսք եւ կամ կատարեալ արուեստ՝ գեղեցիկ ծնունդներ խոհականութեան ընտիր ծնողէն» (Ստեփանոս Օրբելեան, Փարիզ, 1859, Ա. Հտ. էջ 108):

Ջերմօրէն կը բնադրենք Հայ Հայրաբանութիւն գրոյնքին ընթերցումը, որ կ'արժեւորէ հոգեկան — իմացական ապրումն կեանքին բարիքներն եւ յանքութիւնը:

Դոկտ. Թամար Տասնապետեանի երկրորդ աշխատասիրութիւնը Մովսէս Խորենացիի «Պատմութիւն Սրբոհայտն Աստուածածնի եւ Պատկերի Նորա»-ն Ձեռագիրներու ֆնակայան հրատարակութիւնն է:

Իր բացատրականին մէջ կ'ըսէ.–

«Հիմ հայ մատենագրութեան ամենէն արժեքաւոր հեղինակներէն մէկն է Մովսէս Խորենացին. իսկ իբրեւ պատմագիր՝ իրեն վերապահուած է ամենէն բարձր տեղը: Ան հեղինակ է մաքու աշխարհագրական, հոնետրական, թարգմանական, դաւանաբանական երկերու, որոնք մեծ դեր ունեցած են հայ աստուածաբանական մտքի զարգացման մէջ: Իբրեւ այդպիսին շահեկանօրէն աչքի կ'իյնայ Խորենացիի հրապարակուող դաւանաբանական աշխատութիւնը, որ ձեռագիրներու մէջ յղացուած է իբրեւ համառօտ նամակ մը եւ անոր ընդարձակ պատասխանը՝ «Թուրք Սահակայ Արծրունւոյ մեծի իշխանի Վասպուրականի» եւ «Պատասխանի թղթոյն Սահակայ»: Դաւանաբանական այս աշխատութեան յօրինումը իբրեւ նպատակ

ունէր գորացնել Հայ Եկեղեցիի գաղափարաբանական – ազգայնական ոգին՝ ընդդէմ օտար ունձգութիւններու: Այս պատճառով ալ անոր մէջ արծարծուող խնդիրները յատկապէս քրիստոսաբանական – Մարեմաբանական նկարագիր ունին» (էջ 1):

66 մեծագիր էջնոց այս գրքոյըզ գուտ բանասիրական բնոյթ ունի: Տասնապետեան ընդօրինակելով Վենետիկի բնագիրը (T = հրատ. 1865, էջ 281-296), զայն համեմատած է 17 այլ ձեռագիրներու հետ (Նրեւան 8, Վենետիկ 5, Վիեննա 3, Երուսաղէմ 1) էջ 15-40: Ապա, էջ 41-66 տպած է «Խորենացիի նոյն գրութեան ազատ զարգացում ունեցող ձեռագիրները»:

Հայրախօսական ու Մարեմաբանական իր գիտաշխատութիւններուն շնորհիւ, Թամար Տասնապետեան իր արժանի տեղը գրաւած է հայագիտութեամբ զբաղող անուանի կին գրողներու հոյիւն մէջ:

ԲԱՐԳԷՆ ԹՕՓՅԱՆՆ

ՇՆՈՐՀԱՌՈՐԱԿԱՆՔ

Պատրիարք Սրբազան Հօր անունով, որ իբրեւ Կաթողիկոսական Տեղապահ էջմիածին կը գտնուէր, Նոր Տարուան եւ Ս. Ծննդեան տօներուն առիթով Բարեմաղթութեանց եւ շնորհաւորութեան գիրեր յղուեցան Հոգեւոր եւ Կառավարական պետերուն, որոնց շնորհաւորագիրները ընդունուած են.–

– Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Վեհափառ Հայրապետ, Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Գարեգին Կաթողիկոսին:

– Թուրքիոյ Հայոց Ամեն. Տ. Գարեգին Պատրիարք Գագանեանին:

– Հռովմէական Կաթողիկ Եկեղեցւոյ Բահամայապետին՝ Նորին Սրբութիւն Յովհաննէս Պօղոս Բ. Պապին:

– Մոսկուայի եւ Ռուսիոյ Օրթոտոքս եկեղեցւոյ Ամեն. Տ. Տ. Ալեքսէյ Բ. Սրբազան Պատրիարքին:

– Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան Նախագահ Տիար Ռոպրթօ Կիւլպէնկեանին:

– Թեմակալ Առաջնորդներուն, Պետական եւ Ազգային Հաստատութեանց ղեկավարներուն:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՀ

S. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐԶԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

LOCUM TENENS OF CATHOLICATE
OF ALL ARMENIANS
ARCHBISHOP TORKOM
MANOOGIAN

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ Ս. ԷԶՄԻԱՇԻՆ
Տեղեփ: 243326 KREST SU
Ֆաքս: (78852) 151077
Հեռ: (78852) 288666
57-07 Կառ.

REPUBLIC OF ARMENIA
HOLY SEE OF ST. ETCHMIADZIN
Telex: 243326 KREST SU
Fax: (78852) 151077
Tel: (78852) 288666
57-07 Govern.

Թիւ ---729

" 3 " --- Դեկտեմբեր 199 թ.

ԳԵՐԱՇՆՈՐՀ

S. ԴԱԻԻԹ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՀԱԿԵԱՆ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՊԱՏՐԻԱՐԿԻ ՓՈԽԱՆՈՐԿ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ*"Քրիստոս ծնաւ և յայտնեցաւ":*

Աստուծոյ ողորմութեամբ և Ամենայն Հայոց հանգուցեալ Հայրապետին,
S. S. Վազգէն Ա Կաթողիկոսի յիշատակը մեր սրտին, Մայր Աթոռ Սուրբ
Էջմիածնէն Ձեզ և Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան անդամներուն բերում
ենք աւետիսը մեր Տիրոջ՝ Յիսուսի Քրիստոսի հրաշափառ Ծննդեան, Մեր
սրտագին մաղբանգներով հանդերձ:

Սուրբ Ծննդեան կենարար շնորհները բոլր առատապէս բաշխուին
Միաբանութեանդ հոգևոր սպասաւորներուն և եկեղեցանուր անդամներուն և
համայն հաւատացեալ ժողովրդեան, ի շինութիւն և ի լուսաւորումն անոց
հոգևոր ու համայնօրէն կեանքին:

Սուրբ Ծննդեան աւետիսով ընդունեցէ՛ք Մեր սիրոյ ողջոյնը և մաղբանքը,
որ Տիրոջ օրհնութեամբ շարունակէ՛ք Ձեր հոգևոր առաքելութիւնը մեր Մայր
եկեղեցիի անդատանի մէջ՝ միշտ Սուրբ Հոգիով ներշնչուած:

Եղբայրական սիրով ի Քրիստոս

Աղօթակից՝

Թորգոմ Արզեպիսկոպոս

ԹՈՐԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐԿ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՀ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆ ՄԵԾԻՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ԱՆԹԻՆԸՍ - ԼԻԲՆԱՆՍ

Թիւ.....269/ 94

Հ/Բ. 002

Անթիլիաս, 14. Դեկտեմբեր. 1994.....

Ամենապատիւ
Տ. Թորգոմ Արքեպսկ. Մանուկեան
Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի
Երուսաղէմ.

Սիրեցեալ եղբայր ի Քրիստոս,

Այս օրերուն քրիստոնեայ ողջ աշխարհին հետ միասին կը պտրաստուինք ողջունելու Նոր Տարի մը եւս, 1995 թուանշանով, տօնախմբելու մեր Տիրոջ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի ծննդեան եւ աստուածայայտութեան սուրբ տօնին խորհուրդը եւ ընդառաջելու անոր պատգամին:

Եղբայրական պարտք կը զգանք այսու գրով յայտնելու Ձեզի Մեր շնորհաւորական շնորհ զգացումները եւ միասնաբար աղօթելու Ձեզի հետ աշխարհի խաղաղութեան եւ մեր հայ ժողովուրդի, Ս. Եկեղեցւոյ ու մայր հայրենիքի անասան պահպանութեան եւ պտղաւից արդիւնաբերութեամբ ծաղկման համար:

1995 թուականը մեր համայն ազգի կեանքին մէջ յատուկ նշանակութիւն մը ունի անոր համար, որ 80-ամեակն է հայ ժողովուրդի վերջին մարտիրոսութեան՝ Ապրիլեան Եղեռնի նահատակներուն: Բոլորիս համար ակնյայտ է այլեւս որ հայութեան դէմ գործուած ցեղասպանութիւնը չհասաւ իր վախճանական նպատակին: Հայ ժողովուրդը քրիստոնէական հաւատով զրահուած՝ Քրիստոսի ծննդեան մէջ տեսաւ վերածնութեան ոյժը: Քրիստոսի մարդեղութիւնը Աստուծոյ մարդոց հետ ըլլալու արարքին գերագոյն եւ հզօրագոյն արտայայտութիւնն է: Քրիստոսի անունը **Հմմտնուէլ** է որ կը նշանակէ «Աստուած՝ մեզի հետ»: Եւ երբ Աստուած մեզի հետ է եւ մենք՝ Աստուծոյ հետ, անմահութեան, յաւիտենականութեան ոյժն է որ մեր մէջ կը դառնայ ներգործօն:

Վերածնութեան իրողութեան այս խոր գիտակցութեամբ եւ առաւել պայծառութեան այս տեսլիքով կ'ողջունենք Ձեզ եւ կ'աղօթենք առ Բարձրեալն Աստուած, որ իր մարմնացեալ Որդւոյն ծննդեան խորհուրդովը զօրացնէ Ձեզ, Սրբոց Յակոբեանց Ուխտեալ Միաբանութեան բոլոր անդամները եւ համայն հաւատացեալ հայ ժողովուրդը: Քրիստոսով եւ մեր հայրերու սուրբ հաւատով շաղախուած եւ միազանգուած մեր սուրբ եկեղեցւոյ միութիւնը թող առաւել եւս ամրանայ եւ բազում բարիքներ ընծայէ մեր ժողովուրդին եւ մայր հայրենիքին:

Եղբայրական սիրոյ ողջունիւ

ԱՐԾԱԿԻՑ

ԳԱՐԵԳՈՍ Բ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ
ՄԵԾԻՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ
A.R.A.R.®

Патриарх
Московский
и всея Руси

119034 Москва, Чистый пер. 5

Его Блаженству,
Блаженнейшему ТОРКОМУ МАНУКЯНУ,
Армянскому Патриарху Иерусалима,
Местоблюстителю Католикоса всех армян

Ваше Блаженство !

Ныне опять вся тварь освящается и веселится, зря великую тайну пришествия на землю воплощенного Бога Слова, а весь христианский мир ликует, принимая дар Божественной благодати, воссиявшей из Вифлеемского Вертепа; воспевая Богомладенцу Иисусу Христу хвалебную песнь вместе с бесплотными ангелами: "Слава в вышних Богу и на земли мир" (Лк.2,14), спеша вместе с пастырями припасть к подножию Его колыбели, сопутствуя волхвам, принести Ему свои посильные дары.

Воочию исполнилось древнее обетование, возвещенное за столетия пророком Исаией: "Се Дева во чреве примет и родит Сына" (Ис.7,14) и мы вместе с этим провидцем божественных судеб торжествуем и восклицаем: "Младенец родился нам; Сын дан нам" (Ис.9,6), и, ликуя, прославляем Начальника новой жизни, Спасителя, избавившего земнородных от древней клятвы и даровавшего нам милость и мир.

От всего сердца поздравляю Ваше Блаженство с Праздником Рождества по плоти Господа нашего Иисуса Христа и молитвенно желаю многих и благих лет благословенного служения во славу Божию, крепкого здоровья и успехов во всех Ваших начинаниях.

С радостью о Богомладенце Христе

ПАТРИАРХ МОСКОВСКИЙ И ВСЕЯ РУСИ

Рождество Христово
1994/1995 г.
г. Москва

ՊԱՏՐԻԱՐԺԱՐԱՆԸ ՀԱՅՈՑ ԳՈՒՄԳԱԲԸ - ՍՏԱՆԳՈՒԼ

ARMENIAN PATRIARCHATE

TR - 34480 KUMKAPI - ISTANBUL

Tel. : (90 - 1) 517 0970 or 71

Fax : (90 - 1) 516 4833

1 Յունուար 1995

Ս Ս 2 6 8 3

Նորին Ամենապատուութիւն
Տ. Թորգոմ Բ.
Պատրիարք Ս. Երուսաղէմի
ԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

Ամենապատիւ Եղբայր ի Քրիստոս,

Մեծ եւ Աքանչելի Խորհուրդի Յայտնութեան Տօնը անգամ մը եւս կը գօտեպնդէ զմեզ Հաւատքով, յոյսով ու սիրով եւ զօրացած կը նայինք դէպի լուսաւոր ապագան: Կը զգանք անգամ մը եւս թէ՛ Աստուած կը խօսի մեզի հետ իր իսկ Միածին Որդւոյն միջոցաւ: Մեր Տէրը՝ Քրիստոս, Խաղաղութեան ծարաւն ունեցող մարդկութեան համար եղաւ «Խաղաղութեան Իշխանը»: Երէկ, այսօր եւ յաւիտեան նոյն Քրիստոսն է որ կը յայտնուի իր Խաղաղութեան եւ սիրոյ պատգամով: Որքա՛ն պէտք ունի մարդկութիւնը զգալու «Խաղաղութեան Իշխան»ին ներկայութիւնը, զի «դադարեացին յարձակմունք թշնամեաց, տնկեցի սէր եւ արդարութիւն ի յերկրի»:

Ամանորի եւ Աստուածայայտնութեան տօներուն առիթներով ջերմագինս կը շնորհաւորենք Ձեզ եւ կ'աղօթենք Ձեր Թանկագին առողջութեան: Թող Տէրը անսասան պահէ Ս. Թաղաքանց Առաքելական Աթոռը իր Միաբանութեամբ:

Եղբայրական սիրով ու աղօթակցութեամբ՝

Գարեգին Պատրիարք Կ. Պոլսոյ

ԴԻՑԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԴԻՑԱԲԱՆՆԻ ՏՕՆԵՐԸ

Անահիտ աստուածուհու տօնի կատարման հիմնական վայրերն էին քաղաքային Արտաշատը, Եկեղեցի քաղաքի Նրեզ (Նրիզայ) ավանը, Տարօն քաղաքի Աշտիշատը, ինչպես և Անճուացի քաղաքի Կարբնաց քաղաքը, որտեղ դրուած էին Անահիտ դիցուհու արձանները, որոնց թուում մասն նրա ոսկեայ անդրինները: Ասեմք մասն, որ Յովհան Մանգակունին 480ական թուականներին խրաքոքեց հայոց քրիստոնէական տօնացոյցը՝ «Կանոնք ընթերցուածոց»ը («Գիրք(ք) ընթերցուածոց») և առաջին անգամ Գրիգոր Լուսաւորչի յիշատակի օր սահմանեց Ջատկից 15 օր առաջ Մեծ Պահքի հիմնադրոյ (վեցերոյ) շաբաթ օրը, որը տատանուում էր 35 օրուայ սահմաններում կապուած Լուսնի 19ամեայ պարբերաւորացի և Ջատկի օրուայ հետ: Քանի որ Ջատկիը տեղաշարժուում էր Մարտի 22ից Ապրիլի 25ը ուստի Գրիգոր Լուսաւորչի յիշատակի օրը ընկել է Մարտի 8ից մինչեւ ապրիլի 11ը եղած օրերից մէկում: Յանախ Գրիգոր Լուսաւորչի տօնի օրն ընկել է միջին հաշուով մարտ 20 - ապրիլի սկզբներին օրերին:

Այսպիսով պարզ է դառնում, որ Արամագդի և Անահիտի տօները կատարուել են Մարտ 20 - Ապրիլի սկզբներին: Ակնյայտ է, որ Գրիգոր Լուսաւորչի յիշատակի օրը դրուել է տարուայ նշուած հաստուածում, որպէս զի մոռացութեան տրուի յիշեալ աստուածների տօների օրերը և փոխադրուի քրիստոնէական սրբի տօնի օրուայ: Այսինքն քաջի քրիստոնէական տօնական շրջայի օրերի՝ հայոց Տօնացոյցում աւելացել է

մասն տեղական հզօր սրբի՝ Գրիգոր Լուսաւորչի յիշատակի օրը, որպէս զի հեթանոսական գլխաւոր աստուածութիւնները մոռացութեան տրուեն և փոխարինուի քրիստոնէականով: Արամագդի և Անահիտի տօնական օրերի էութիւնը, իմաստը մթագնուել է տակաւին խլի. կեսերից: Այդ իրողութիւնը քաջատրեւի է: Խնդիրն այն է, որ արդէն 1110թ. Յովհաննէս Սարկաւագը Հայոց շարժական տոմարը որը շարունակեց կիրառուել, վերածել էր անշարժի՝ աւելացնելով չորս տարին մէկ օր, դարձնելով 31 օր, իւրաքանչիւր 4րդ տարում Մեհեկանի 23ը համադրուել է փետրուարի 29ի հետ, իսկ Մեհեկանի 31ը Մարտի 8ի, ինչպէս նշուել է Յովհաննէս Սարկաւագի «Ազնուականոն»ում, (հետագայում յորջորջուած «Խառնախորան») (Յովհաննէս Իմաստասերի մատենագրութիւնը, էջ 165):

Յովհաննէս Սարկաւագը հայոց անշարժ տոմարի Նաւասարդի 1ը գուգադրեց Օգոստոսի 11ին: Նրա վկայած բոլոր տուեալները որոնցով հիմնաւորել է Արեգ 12 (= Մարտ 20) համարժեքութիւնը հետեւաբար Նաւասարդի 1 = Օգոստոսի 11, ցոյց է տալիս, որ մա հայոց անշարժ տոմարի տարեմուտը գտնել է յետագարձ հաշուարկներ կատարելով և հիմք ընդունելով հայոց շարժական տոմարի 429/430 տարին, որը տոմարական բոլոր մանրամասներով համադրելի է 1084-1085 թուականների տարուան, այն է սակաւագադիր մէկ թուականին: Առայժմ չկայ և դժուար է իննի վաղ շրջանի որեւէ վկայութիւն, որ ցոյց տայ Նաւասարդ 1 = Օգոստոս 11 աղերսը, հայոց շարժական

տոմարի տարեմուտին, մամաւանդ Յովհաննէս Սարկաւազը՝ հայոց անշարժ տոմարն ստեղծողը, հայոց շարժական տոմարի, այն է՝ 1460ամեայ պարբերաշրջանի աւարտը եւ մոր սկիզբը՝ Նաւասարդի 1ը համադրում է գարնանային գիշերահաւասարի օրուայ հետ: Նա գրում է. «Յորժամ ամարտեստ պատնէն այն կարգեցաւ, ասի հասարակ լինել գարնանայնոյն յԱհիկ ամսոյ ԺԳ (13): Եւ ըստ փոփոխման թուոյ աւուրցն ամսոյ՝ անցեալ աւուրսն ի միւս ամն, յամիսն Նաւասարդի, որ է առ մեւ ԺԷ (107) ամ» (Յովհաննէս Իմաստասերի մատենագրութիւնը, էջ 263): Յովհաննէս Իմաստասերն այս տողերը գրել է 1110 թուականին: Ինչպէս արդէն ասուել է, նկատի ունենալով մահ Յովհաննէս Սարկաւազի վերոյիշեալ տողերը, Նաւասարդի 1ով սկսուող հայոց շարժական տոմարի 1460ամեայ պարբերաշրջանը աւարտուեց հայոց ՆՄԲ թուականին եւ ՆՄԳ թուականով սկսուեց մոր շրջապտոյտ: Այդ թուականին Նաւասարդի 1ը համարժէ էր մարտի 20ին, այսինքն գարնանային գիշերահաւասարի օրուան՝ այն է տարուայ սկզբին: XII դարի կէսերից սկսած, այսինքն Յովհաննէս Սարկաւազի հայոց անշարժ տոմարի արարումից յետոյ կազմուել են տօնացոյցներ եւ «Յայսմաւուրք» ժողովածուներ, հիմք ունենալով հայոց անշարժ տոմարը, որտեղ Նաւասարդի 1ին (Օգոստոսի 11) դրել են Յովհաննէս Կարապետի տօնը եւ համադրել Արամազդի տօնի օրուան, իսկ Նաւասարդի 15ին (Օգոստոս 25) նշել են Աստուածածնի տօնի օրը համարժէ դարձնելով Անահիտի տօնի օրուան, փաստօրէն կրկնել են վաղ վկայութիւնները կատարելով իմաստային փոփոխութիւններ: Դրանք ոչնչով չեն առնչուում Արամազդի եւ Անահիտի տօների մախնական օրերի հետ, քացառեալ Նաւասարդ 1 եւ 15 ամսաթուրը, որոնք

ինչպէս տեսանք Յուլեան տոմարի ամիս-ամսաթուրի հետ համեմատած ունէին բոլորովին այլ համարժէքներ:

Այլ խօսքով Նաւասարդի 1ը եւ 15ը խորհրդանշական ամսաթուր էին հետագայի համար, իսկ Նաւասարդի 1ի բուն իմաստը տարուայ սկզբի գաղափարն էր, որը չնայած հայոց շարժական տոմարի միշտ իմաստաւորել է գարնանամուտը, համարժէք ընդունուել մարտի 20ին: Ինչ վերաբերում է Անահիտի տօնի համադրելուն Աստուածածնի տօնի հետ (Օգոստոսի 15), ապա կարող ենք ասել, որ այն աղաղակող սխալ, աննշտութիւն է, մախնական իմաստի լրիւ խաթարում ոչ միայն հայոց անշարժ տոմարի համարժէքի դէպքում, այլեւ հայոց շարժական տոմարի, որը Նաւասարդի 15ը համադրելով Օգոստոսի հետ (նկատի ունենալով Տրդ դարի 60ական թուականների համարժէքը) կատարել է Կոնիքերը: 10րդ դարի բանիմաց հեղինակը գիտէր Աստուածածնի տօնի մասին: Նա համադրել է Աւետեաց Աստուածածնի տօնի օրը Անահիտի տօնի օրուայ հետ այսինքն պահել է Անահիտի տօնի մախնական իմաստը, էութիւնը եւ ոչ թէ ձեւը: Ուսումնասիրողների (Ղ. Ալիշան, Մ. Օրմանեան, Լ. Սեմյոնով, Ն. Բաղալեան եւն) կողմից Նաւասարդի 1 = Օգոստոսի 11՝ այսինքն հայոց անշարժ տոմարի տարեմուտի կապելը 1460-ամեայ պարբերաշրջանի սկզբի հետ կամ 428 թուականին հայոց շարժական տոմարի դադարելու վարկածը չի փաստարկուում:

Բացառութիւն է Յովհաննէս Սարկաւազի կողմից հայոց անշարժ տոմարի տարեմուտը՝ այն է Նաւասարդի 1 = Օգոստոս 11 ընդունելը, որն ինչպէս ցոյց տուինք յետադարձ հաշուի արդիւնք էր կապուած հայոց շարժական տոմարն արտացոլող 429-430 թուերի հետ, որը համադրելի է 1084-1085 թթ. այսինքն

սարկաւագադիր մէկ թուականի, որով սկսում է նրա 532ամեայ պարբերաշրջանը, իսկ լուսնի առաջին լրման առնչութեամբ՝ սարկաւագադիր 10 թուականից:

Հայոց դիցարանի տօների հիմնահարցը քննութեան առնելով փորձեցիմք փաստական նիւթով ցոյց տալ առ այսօր շրջող շատ տեսակէտների անհամադրիչ լինելը: Հայոց նախաքրիստոնէական դիցարանի աստուածների տօների օրերը ուսումնասիրողները համադրել են հայոց անշարժ տոմարի և նրա Յուլեան համարժեքների հետ, որով խաթարուել, խեղաթւիւրուել է ոչ միայն հեթանոսական տօնական տարուայ պատկերը, այլև դաստոգոթիւններ են արուել նկատի ունենալով այն ենթադրեալ տարուայ ժամանակը որոնք ոչ մի չափով, ոչնչով չեն արտացոլում աստուածների տօների ժամանակը:

Հայոց դիցարանի յաջորդ տօնական օրը կապուած է Վահագնի հետ: Յայտնի է, որ Վահագնը ամպրոպի, որոտի աստուածըն էր, ունեցել է ռազմի աստծոյ գծեր: Նրան տրուել են վիշապաճաղ և քաջն մակդիրները. անօրեւաքեր էր: Վահագնին համադրել են Վերեթրագմայի և Հերակլէսի հետ: Քննարկող բնագրի հեղինակն ասես Վահագնին և Վահեհանին տարբեր աստուածներ է համարել, սակայն Ագաթանգեղոսի Պատմութեան էջերում տեղ գտած տուեալներից երևում է, որ ՎահեՎահեանը Վահագն վիշապաճաղի մեհեանի անուանումն է. ծայրայեղ դէպքում կարելի է մտածել, որ Վահագնը նաև ՎահեՎահեան է կոչուել կամ եղել է Վահագնի մակդիրը: Բնագրի հեղինակը տուել է ՎահեՎահեանի կրճատ տարբերակը, այն է Վահեհան: Ինչպէս վերը տեսանք Վահագնի տօնի օրը գուգակշիռ է համարուել Յովհաննէս Մկրտչի և Աթանագիների տօնի օրուայ հետ, որը կատարուում էր Պենտեկոստէից հաշուած

12րդ օրը: 992թ. Պենտեկոստէն կատարել են Հոռի 24 (Մայիս 15), իսկ Յովհաննէս Կարապետի և Աթանագիների տօնը՝ Սահմի 5ին (Մայիս 26), Հինգշաբթի: Այս համարժեքութիւնը հնարաւորութիւն է ընձեռում Վահագնի տօնի օրը գուգակշիռ Հայոց տոմարի մէջ իր հաստատում տեղն ունեցող մի երկնային երեւոյթի հետ: Խնդիրն այն է, որ հայոց տոմարում Մայիսի 24ին է դրուել Նլաստեղի յայտնուելը երկնականարում: Թերեւս կարելի է մտածել որ Նլաստեղի երեւալը երկնականարում և Վահագնի տօնի օրը միմեանց հետ աղերս և հնարաւորութիւն է ստեղծում յաւելեալ փաստարկով որոշել նրա տօնի օրը՝ Մայիսի 24ը: Հայոց տոմարի 1460ամեայ պարբերաշրջանի սկզբին այն համադրել է Սահմի 6ին: Սակայն առկայ են և այլ վկայութիւններ, որոնք Վահագնի տօնի օրուայ որոշումը թէական են դարձնում և այն հանդէս է գալիս իբրեւ տարբերակ: Հայոց օրանունների մէջ Վահագնի օրը՝ քանթօթնբերդուն է: Քանի որ նիւթի քննութեամբ պարզ դարձաւ, որ Վահագնի տօնի օրը ընկել է Սահմի ամսին, ուստի նրա տօնի օրուայ համար ստանում ենք այլ տարբերակ: Սահմի 27ը համարժեք է Յունիս 14ին: Այն նոյնպէս մտնում է Պենտեկոստէից յետոյ յաջորդ օրերի մէջ և ւաղի շուտ համադրելի է Նդիսէի կամ Նդիայի տօնի օրուայ հետ: Այդ տօնն անշարժ էր և հնագոյն Տօնացոյցում դրուած է Յունիս 14ին (ձեռ. թիւ 985 էջ 254բ): Նոյն ամսաթիւն ունի նաև Յովհաննէս Սարկաւագի «Ազնուականոն»ը, միայն Նդիսէի փոխարէն գրուած է. «տաւն Նդիա մարգարէին» (Յովհաննէս Խմաստաւերի մատենագրութիւնը, էջ 171):

Վերոյիշեալ փաստերը համադրելը թելադրում է մտածել այն մասին, որ 10րդ դարի վերջում, երբ գրուել է յիշեալ բնագիրը Վահագնի տօնի օրը մթագնուած

էր: Բնմուտեան առնելով խնդիրը Վահագնի տօնի օրուայ համար ստանում ենք երկու տարբերակ: Կարծում ենք, որ Վահագնի տօնի օրը սահմանուած էր ւաւի շուտ Յունիսի 14ը քան Մայիսի 24ը: Վահագնի մասին գիտենք նաեւ ինչպէս վերը ասուեց, որ նա ամպրոպի, եւ որոտի աստուածն էր, անձրեւաբեր, քանի որ Նդիսէ-Նդիան եւս ունէին համանման յատկանիշներ: Ըստ քանագէտ Ս. Յարութիւնեանի հայոց մի այլ ւաւանդութեամբ Նդիան է անձնաւորում ամպրոպն ու որոտը, ուստի կարելի է ընդունելի համարել երկրորդ տարբերակը եւ Վահագնի տօնի օրը համարել Յունիս 14ը: Վերոյիշեալ բնագրի հեղինակին ակնբերաբար յայտնի է եղել, որ Վահագնի տօնի օրը Պենտեկոստէից յետոյ էր, սակայն ոչ համարժէք Յովհաննէս Մկրտչի եւ Աթանագիւնէի տօնի օրուան, այլ Նդիսէ-Նդիայի, այնքանով որքանով հայոց քրիստոնէական Տօնացոյցում Պենտեկոստէից յետոյ եկող, վերջինիս յաջորդող Նդիսէ-Նդիայիցը ւաւի վաղ է մուտք գործել քան Յովհաննէս Մկրտչի եւ Աթանագիւնէի տօնի օրը: Ստացուած տարբերակներից նախընտրելի է երկրորդը նաեւ այն պատճառով, որ ւաւի շուտ ոչ թէ մայիսի 24ին, այլ Յունիսի 14ին էր անհրաժեշտ, որ Վահագն վիշապաբաղը մարտնչէր երկնային ջրերը արգելակող վիշապի հետ, յաղթէր նրան եւ անձրեւ պարգեւէր հեթանոս հայերին: Վահագնի առասպելական կերպարի հետ կապուած, ինչպէս յայտնի է վաղ միջնադարում գրառուել են մի քանի ւաւանդութիւններ: Ըստ Մովսէս Խորենացու «... Վահագն, գորմէ ասն առասպելք աշխարհիս. «Նրկներ երկին, երկներ երկիր, երկներ եւ ծովն ծիրանի, երկն ի ծովուն ունէր եւ գլարմրիկն եղեգմիկ, ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր, ընդ եղեգան փող բոց ելանէր եւ ի բոցոյն վազէր խարտեաշ պատանեկիկ. նա հուր հեր ունէր, ապա թէ բոց ունէր մօրուս, եւ

աչկումքն էին արեգակունք»: Ջայս երգելով ումանց փանդոսմբ, լուսք մերովք իսկ ականջօք: Յետ որոյ եւ ընդ վիշապաց ասէին յերէին կոտել մմա եւ յաղթել եւ կարի իմն մմանագունս գէրակիայն նահատակութիւնսն մմա երգէին: Այլ ասնն գաա եւ աստուածացեալ եւ անդրի ի վրաց աշխարհին գտրա չափ հասակին կանգնեալ՝ պատուէին գոհիւք: Եւ սորա են գարմ Վահունիք» (Մ. Խորենացի, Պատմութիւն Հայոց, Ե. 1991 գիրք Ա.Ա.Ա.ԼԲ, էջ 85-86): Ըստ Անանիա Շիրակացու. «ումանք յառաջագոյն Հայոց ասացին. Թէ ի խիստ ձմերան Վահագն նախնի Հայոց գողացաւ գլարդ Բարշաւայ ասորեստանայց նախնոյ. գոր եւ մեք սովորեցաք բնախաւութեամբ յարդագողի հետ անուանեալ»: Վահագնի տօնի հիմնական կենտրոնը Տարօն գաւառի Աշտիշատի Վահէվահեան սենեակն էր, որը միաժամանակ կենտրոնն էր Անահիտ եւ Աստղիկ աստուածուհիների, Թեւ պարզ չէ թէ Վահէվահեան մեհեանը մէկն էր երեք բաժանմունքներով, թէ՞ երեք մեհեան միեւնոյն վայրում:

Հեթանոսական տօնական տարբերջանի յաջորդ տօնը նուիրուած էր Աստղիկ աստուածուհուն: Ինչպէս յայտնի է նա սիրոյ եւ գեղեցկութեան դիցուհին էր: Աստղիկն համարել են Ափրդդիտ կոյսի հետ: Ըստ վերոյիշեալ բնագրի տուեալների. «յամառային ժամանակս տաւնէին Ափրդդիտէ» համարժէք վարդավառի տօնին, այն է «գլարդեւորիս տաւնի գերեւումն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ի Թարովրական լերինն»: Սամուէլ Կամբջանոսեցի «Տաւնապատմառում հաւանաբար օգտուելով ւաւի վաղ-բնագրերից, վարդավառի տօնի օրն աղբրակ է «Ափրդդիտէ կուսի» հետ: Վկայակոչենք բնագրի այդ հատուածը. «Զի հեթանոսք տաւնն գայս տաւնս (վարդավառը - հեղ.) ի յանուն Ափրդդիտա

կուսի, գոր յարեմն եւ ի փրփրո սպիտակ ասեմ. զսա ընծաեալ ի ծովու: Վասն այնորիկ վարդի նմանեցուցանեմ զմա եւ զվարդն ծաղկեալ նմա ընծայեցուցանի էին ...» (Ձեռ. Թիւ 1007, էջ 397բ - 398ա): Եթէ մինչ այժմ առանց վարանելու չէինք կարող պնդել, որ Ափրոդիտն Աստղիկն է, ապա Ափրոդիտն կոյսի համադրումը ոչ մի կասկած չի յարուցում վերջիններս համարժէք լինելու մէջ եւ որ Վարդավազը ճուրհուած է Աստղիկ-Ափրոդիտն կոչսին: Առկայ տուեալները թելադրում են յանգել այն հետեւութեանը, որ Ամահիտ-Ափրոդիտն եւ Ամահիտ-Արտեմիս, Աստղիկ-Ափրոդիտն կոյս եւ Նանէ-Աթենաս համադրումները պարզապէս Ագաթանգեղոսի պատմութեան բառերով «մայր ամենայն»-ի ամբողջութեան եռամասն (մայր, կոյս, ծեր) դրսեւորումներն էին տարբեր անուանումներով, որոնք անկասկած նախնական մայր աստուածութեան դերերի հետագայ բաժանման հետեւանք էին: Վարդավազի տօնի օրը Հայոց քրիստոնէական Տօնացոյցում շարժական էր, կատարուում էր Զատիկից հաշուած 99րդ օրը: Այդ տօնի օրը նայած տարի տեղաշարժ էր կատարուում 35 օրերի սահմաններում, կապուած լուսնի 19ամեայ պարբերաշրջանի եւ Զատիկի օրերի հետ, այն է Յունիս 28 - Օգոստոսի 1: Վարդավազի տօնախմբութիւնը հիմնականում կատարուում էր Յուլիս ամսին: Վեր յիշուած բնագրի փաստական տուեալներով Վարդավազի տօնի օրը 992 թուին համընկել է Տրէ 13ին (Յուլիս 3): Բնագրի այն հաղորդումը որ. «յամառնային ժամանակս տօնէին Ափրոդիտն» ցոյց է տալիս, որ ամառային հանդիսաւոր տօնական շրջանը կարող էր սկսուել Յուլեան տօմարով Յունիս 19ից, ներկայ տօմարով Յունիս 22ից առնչուած ամառնամուտի առաջին օրերի հետ, քանի որ տօնը մի կողմից անշարժ էր, միւս

կողմից սերտօրէն աղերսուում էր արեգակնային տարուայ հետ:

Հնարաւոր ենք համարում Աստղիկի տօնի սկիզբը դնել Տրէ ամսի սկզբներին: Հայոց օրանունների ցանկում Աստղիկի օրը եօթներորդն է, հետեւաբար նրա տօնի օրը եղել է Տրէ 7 (Յունիս 24): Այս ամաթիւր հիմնաւորում կը գտնի նաեւ փոքր ինչ յետոյ կատարելիք բնութեամբ: Աստղիկի տօնի կատարման օրուայ պատկերն ստանալուց յետոյ պարզ է դառնում, որ ամառնամուտի տօնական շրջանը սկիզբ էր առնում հայոց քրիստոնէական Տօնացոյցից յայտնի «տաւն ամբառնալոյ Տեսն յերկինս», հետագայում վերանուանուած Համբարձման տօնի օրով եւ աւարտուում Վարդավառով: Վերջիններս իրարից ունէին տաս օրուայ տարբերութիւն, քանի որ առաջինը կատարուում էր Պենտեկոստէից հաշուած 40 օրը իսկ երկրորդը՝ յիսներորդ: Աստղիկի տօնի կատարման հիմնական վայրը Տարօն գաւառի Աշտիշատն էր, որտեղ գտնուում էր նրա մեհեանը եւ անուանուում էր «սնեակ Վահագնի»: Պարզ չէ սակայն, թէ այն առանձին մեհեան էր, թէ մեհեանի մի մասը: Դիմենք աւելի վաղ շրջանին վերաբերուող վկայութիւններին: Ագաթանգեղոսի Պատմութեան մէջ առկայ են հատուածներ, որտեղ Յովհաննէս Կարապետի եւ Աթանագինէի տօնի օրուայ հաստատման հետ առնչուած յիշատակութիւն են Ամանորը, Վանատուրը, ինչպէս կը տեսնենք նաեւ Աստղիկը՝ կապուած նրանց տօնական օրերի եւ քրիստոնէական սրբերի տօների համադրութեան հետ:

Յիշատակենք այդ վկայութիւնները. «Եւ հրամայեաց (Գրիգոր Լուսաւորիչը - հեղ.) կատարել անդ ամ յամէ ի նմին տեղուց ժողովեալ ամենեցուն, զյիշատակ սրբոյն (Յովհաննէս Մկրտչի եւ Աթանագինէի - հեղ.) որ օր եա(ւ)թմ էր

Սահմի» (Ագաթ. Պատմություն էջ 425): 2. «Եւ գլխատակս վկայիցն բերելով ժամադրեաց ի տօն մեծ հոգակել. անտեսացն պաշտման ի ժամանակի՝ դիցն Ամանորոյ ամենաբեր նոր պտղոց տօնին, հիւրընկալ դիցն Վանատրի, գոր յառաջագոյն իսկ ի նմին տեղոջ պաշտէին յուրախութեան Նաւասարդի աւուր: Զի ժողովեալ ի յիշատակ մեծի Յովհաննու եւ սրբոյ վկայի աստուծոյ Աթանգիմէի՝ յայն աւուր խմբեալ ի նմին յաւանի (Բագաւանի - հեղ.) տօնեացեն» (Անդ 836*, էջ 435): Վերը բերուած վկայութիւններէից պարզ է դառնում, որ Գրիգոր Լուսաւորչին եւ վերագրել Յովհաննէս Մկրտչի եւ Աթանգիմէի համար երկու տօն սահմանելը, որոնցից մէկն ունի Հայոց շարժական տօմարի, այն է՝ Սահմի 7 միւսը ոչ: Սակայն ամենաբեր նոր պտղանց տօնին՝ արտայայտութիւնը յուշում է, որ այն կատարուել է ամրան սկզբներին - ինչպէս նկատել է նաեւ Հ. Ն. Ակիմեանը (Ն. Ակիմեան, *Տնություն Ս. Սահակին վերագրուած կանոններու եւ Հայոց եկեղեցական տարին է դարու սկիզբը, Վիեննա, 1950, էջ 99-107): Այս դիտողութիւնը միաժամանակ կասկածի տակ է դնում այն, որ Ագաթանգեղոսի Պատմութեան մէջբերուած տարբիւրդ, յատկապէս ամիս-ամսաթիւ գրուած լինէին Ե. դարի սկզբներին, աւելի ստոյգ 425-435 թուականներին սահմաններում, երբ Նաւասարդը ամրան վերջն էր առաւել եւս Գրիգոր Լուսաւորչի ժամանակ, 4րդ դարի սկզբներ, երբ Նաւասարդը համադրելի է աւելի շատ աշման սկզբներին: Ուշագրաւ է, որ 6րդ դարի կէսերին վերաբերող մի քննադրում, որի շնորհիւ հնարաւոր է դարձնել վերականգնել 6րդ դարի Հայոց քրիստոնէական Տօնացոյցի ընդհանուր պատկերը, Աթանգիմէի անունը դեռեւս չէր մտել Տօնացոյց եւ յորջորջում է «վկայի» անորոշ ձեւով (Կանոնագիրք

Հայոց, Երեւան, 1964, էջ 397): Միաժամանակ ստոյգ 5րդ թուագրուող Երուսաղէմի Տօնացոյցի հայերէն թարգմանութիւնից (որը կոչուել է «Կանոնք Ընթերցումոց») յայտնի է Յովհաննէս Մկրտչի տօնի օրը՝ օգոստոսի 29ը (Ձեռ. թիւ 985, էջ 272բ): Ինչպէս կը տեսնենք այլ վկայութիւններից եւս վաղ շրջանում Յովհաննէս Մկրտչին ունեցել է երկու տօնի օր, որոնցից մէկը մշի եւ Սահմի 7ին, միւսը Նաւասարդեան - ամանորեան օրերին: Եթէ Սահմի 7ը համարժէք ընդունենք օգոստոսի 29ին (որն անտարակոյս Յովհաննէս Կարապետի տօնի օրն էր) մէկը հայոց շարժական տօմարի ամիս-ամսաթուով, միւսը Յուլեան, ապա կը ստանանք այդ տօնի կատարման տարիների քառամեակը: Այդ եղանակով միւս կողմից պարզ կը դառնայ ամանորեան - Նաւասարդեան օրերի Յուլեան համարժէքը, որը տուեալ դէպքում էական նշանակություն ունի: Համադրելով Սահմի 7ը օգոստոսի 29ին ստանում ենք Սահմի 1 = օգոստոս 23 = 620-623 թ. թ. Միւս կողմից գտնում ենք Նաւասարդի 1 = Յունիս 24ը:

(Շարունակելի)

ՌԱՖԱՅԵԼ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ,
ԳՐԻԳՈՐ ԿԱՐԱՊԵՆԵԱՆ,
ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՆԱԽԱԳԻԾ ՄԸ ԺՈՂՈՎՈՒՄԻ ՀԱՄԱՐ

Այս գրութիւնը պիտի բնէն նկեղեցույ այսօրուան տեղը աշխարհագրական շրջանակի մը մէջ, որ եւրոպական Սփիւռքն է, գանազան երկիրներու մէջ հաստատուած հայ համայնքներով: Մենք այստեղ խնդրոյ առարկայ պիտի չդարձնենք գաղութներու կազմաւորման հոլովոյթները, անոնց վերջին 60-70 տարիներու պատմութիւնը, ընկերային ու տնտեսական ելեւէջները, այլ սոսկ անոնց ներկայ գոյավիճակը: Մեր ուշադրութիւնը պիտի սեւեռի գաղութներու նկեղեցական ու կրօնական վիճակին վրայ, առընչելով զայն ցրումի երեւոյթին: Վասն զի մեր համայնքներու հիմնական հարցերէն մին է կազմալուծումը հաւաքական կեանքին, ինչ որ խնդրոյ առարկայ կը դարձնէ Սփիւռքի մէջ մեր լինելութեան ճակատագիրը: Հետեւաբար ներկայ կացութեան մէջ, ի՞նչ է այսօր տեղը հայ նկեղեցիին Արեւմտեան Սփիւռքին մէջ, ի՞նչ դեր կը կատարէ ան եւ ի՞նչ դեր կրնայ կատարել ան տակաւին. ասոնք են ուղեցոյց հարցումները, որոնք պիտի առաջնորդեն մեզ այս գրութեան երկայնքին:

Ճրութի հարցի բնութեան ու անոր լուծումի ճամբուն վրայ հարկ է նկատի առնել ժողաբանական ու ընկերային տիրող պայմանները, որոնց մէջ կը միահիւստի մեր համայնքներու կերպարանքը: Եւրոպայի մէջ, ինչպէս բացայայտ ըլլալու է, հայ փոքրամասնութիւններու կամ համայնքներու կեցութիւնը կէթօյի դրութիւն մը չէ: Մեզ հիւրընկալող Պետութիւններու օրէնսդրութեան մէջ փոքրամասնութիւններու դէմ առ հասարակ, խտրականութիւն թելադրող ռազմավարութիւններ, չենք ըսեր

օրէնքներ չկան. եթէ կային իսկ անցեալին, ջնջուած են այսօր: Հետեւաբար փոքրամասնութիւնները կը նկատուին յաճախ, երկրի մեծ ընկերային կազմածին բաղադրիչ ու հարազատ տարրերը, նոյնիսկ երբեմն զայն հարստացնող այլազան ուժերը: Արդ, անոնք կ'ապրին զերծ ամէն հալածանքէ ու կը դադրին ըլլալէ հերքուած հաւաքականութիւններ: Թոյլատու եւ լայնախոհ մ'են ընկերութիւններ եւ եւրոպայիները, որոնք կ'ընդունին, եւ կամ կը թուի թէ կ'ընդունին ուրիշի տարբերութիւնը իրենց մէջ, կը ստեղծեն կարեւորութիւնը հաշտ գոյակցութեան: Որով փոքրամասնութիւններ իրենց տարբեր ըլլալու յատկանիշը դիւրութեամբ կը կորսնցնեն եւ հեշտութեամբ կը համարուին համակարգին, ուր եւ կը ձուլուին: Ձուլումի եւ համարկումի մասին անցեալին բաւական խօսուած է, այստեղ կարելի է զանց առնել այս հարցին բնագրութիւնը: Այսպիսի ազատական տրամադրութիւններով լեցուն ժողաբանական, ընկերային ու մշակութային միջավայրի մը մէջ, մեր փոքրամասնութիւններու ամբողջութիւնը անկարելի է երեւակայել իբրեւ աշխարհագրական միաւորներ: Եւրոպայի ժողաբանական, մանաւանդ տնտեսական վիճակը, ոչ միայն կարելի կը դարձնէ, այլեւ երբեմն կը խաղալորէ ժողաբանութեան տեսական գաղթը մէկ թաղէն, կամ մէկ ժողաբան միւսը: Ասիկա ի հարկէ խնդրոյ առարկայ կը դարձնէ թաղային, ինքնավարութիւն միտ ու կաց մը: Ժամանակակից տնտեսական վիճակը, ամբողջ կը մղէ անտեսալարաւ ապրելակերպի մը, ինչ թէ խմբակցական: Այլ հարց նաեւ, որ ընտանիք կոչուած

բջիջն անգամ երբեմն նեղ, եթե ոչ պայթած գոյութիւն մըն է:

Անշուշտ դասական տեսութիւններ են ասոնք, որոնք եթէ կը կրկնենք այստեղ, պարզապէս ըսելու համար է թէ փոքրամասնութիւններու հաւաքական ամբողջութիւնը բնականօրէն ենթակայ է ընկերային հասարակաց կեանքի հոյովոյթին: Թերեւս, անհրաժեշտ է հոս նշել որ հայ համայնքներու կեանքին մէջ, արտաքինապէս ղեկավարուած քաղաքական կամք մը չկայ, որ կը բռնանայ, կը ճնշէ զանոնք ցրուելու կամ քայքայելու համար: Եւրոպայի մէջ հայ փոքրամասնութիւնները ի յառաջագունէ կան որպէս ցրուած համայնքներ: Իրենց դրութիւնը պայմանականօրէն ցրուած դրութիւն մըն է: Այս պարագային, քանի որ անոնք վայրի մը մէջ համատեղուած, ամփոփ կեանք մը չեն ապրիր, միատարր թաղամաս մը, կամ թաղամասեր, գիւղեր կամ քաղաքներ չեն կազմեր, կը նշանակէ թէ անոնք ինքնաբոս, հողային միաւորներ չեն: Ընկերային կազմածներ չեն, այլ խօսքով ընկերութիւն չեն: Ընկերութիւն մը կազմող կապերու ամբողջութիւնը բացակայ է ընդհանրապէս: Ուստի ցնորամտութիւն է սպասել որ գաղութ մը, երբ առանձնայատուկ հողային ու տնտեսական հիմք չունի, կրնայ առանձին միաւոր դառնալ: Այս երկիրներում մէջ, ուր սահմանադրութիւնները համայնքական հիմքերու վրայ կառուցուած սահմանադրութիւններ չեն, ինչպէս էին ասոնք Օսմանեան կայսրութեան կամ Լիբանանի մէջ, փոքրամասնութիւնները օրինական ներքին վարչակարգ մը, առանձնայատուկ օրինավիճակ մը չունին, չեն ալ կրնար ունենալ: Տուեալ այս պայմաններում մէջ, փոքրամասնութեան մը տարրերուն մէկտեղուելու, համախմբուելու դժուարութիւնը, եթէ ոչ անկարելիութիւնը,

կը բացատրուի յիշեալ բնական պատճառներով: Հետեւաբար պարզ է թէ մեր փոքրամասնութեան գոյավիճակը, անդամահատեալ վիճակ է: Անդամահատում կը նշանակէ ցրում՝ միաւորներու: Ծրու՛մ՝ որ իր կարգին կը նշանակէ ժողովուրդի մը միասնութեան խնդրականացումը: Այսուամենայնիւ, փոքրամասնական շահերու սկզբունքէն մեկնելով, Հայոց յատուկ ներքին կեանք մը, «ներաշխարհ» ունենալու ձգտումը, տենչը, կամ երազը, մարդկային ընդհանուր իրաւունքներու եւ պարտականութիւններու օրէնքները չեն թերազնահատեր: Ընդհակառակն, մեզի նման տառապած եւ հալածուած փոքրամասնութեան մը հպատակները, աւելի գիտեն բարձր գնահատել հաւասարութեան եւ ազատութեան բարոյական բարձր արժէքը: Արդարեւ, պատմական իրադրութեամբ հայ համայնքներու անդամատեալ, ցրուեալ գոյավիճակը, մախադրուած, տարադիր իրականութիւն մըն է: Անդահատումն ու ցրումը կ'ոգնեկոչեն անշուշտ իրենց հակադիր եզրերը, այսինքն՝ ամբողջութիւն եւ միաւորում իբրեւ ուրոյն ազգ ու մշակոյթ: Այլ խօսքով, մեր համայնքները կը յորդին հեռաւոր երկրին, ուրկէ կու գան ու կը սերին, որուն կը պատկանին ի վերջոյ: Սփիւռքի մէջ 70 տարիներէ ի վեր հաստատուած մեր գաղութները ունին երկու պատկանելիութիւն, մաս կը կազմեն երկու տարբեր իրականութեանց, գոնէ իրենց իսկ ներքին գիտակցութեան մակարդակին:

Ծրումի երեւոյթը հայ փոքրամասնութեանց ծիրէն ներս, իբրեւ դրութիւն մը, տակաւին նկատողութեան չէ առնուած, որոշ մտաւորականներու կողմէ, հակառակ կարգ մը հրատարակուած լուրջ ուսումնասիրութեանց: Ինչ որ կրնանք հաստատել այս մասին, որոշ խաւերու

կամ խմբակցություններու մօտ, ըլլան անոնք եկեղեցական մարմին կամ կուսակցական, մշակութային միութիւն կամ ազգային, այսպիսիներուն մօտ, ցրտումի դէմ տարերային բնագոյով գործող հակազդեցութիւն մը կը գտնենք: Սակայն յաճախ երկդիմի ու անորոշ հակազդեցութիւն մըն է ասիկա: Վասն զի այս խմբակցություններու մօտ, համախմբումի գործունէութիւնը ընդհանրապէս, որպէս ցրումի ըմբռնումի դէմ տարուած շարժումի մը տպաւորութիւնը չի ձգքը. ան չի խորանար որպէս ցրումի դէմ հակադիր լարուած ուժ մը. այլ առաւելաբար, կարծէք կը թուի ըլլալ զանգուած մը հաւաքելու ցանկութիւն, պարզապէս մանր իշխանութիւն մը ապահովելու կամ ձեռք ձգելու մտահոգութիւն: Դիչ առաջ կ'ընդհինգ թէ, մեր համայնքները չեն կրնար ըլլալ աշխարհագրական միութիւններ կամ միաւորներ, բայց ատոր փոխարէն ունինք կազմակերպութիւններ, միութիւններ, որոնք իրենց անկախ կանոնադրութիւններով կը փոխարինեն կէս-յի դրութիւններ, կամ թաղամասային խմբակցութիւններ: Կարծէք թէ կանոնագիրները, իրենց անդամներու թիւով ըլլային մէջ-մէկ աշխարհագրական սահմաններ կամ միաւորներ: Ահա ամփոփ կերպով պատկերը Եւրոպայի Հայոց փոքրամասնութիւններուն, ուր ըսինք, ցրումի դրոյթին դէմ արմատական հասկացողութիւն մը կարելի չէ եղած պատրաստել ու խորացնել: Այս ցրուեալ ու անդամահատեալ գաղութներէն ներս է որ Հայոց եկեղեցին տեղաւորուած է, իր վարչական կառոյցներով: Անմիջապէս աւելցնենք, որ Եկեղեցիի բառին ստուգաբանութիւնն իսկ կը նշանակէ Ժողովուրդ որ հակադրոյթն է ցրումին:

Հայոց եկեղեցին, մեր-համայնական այս Բաբելոնին կամ Արշակունիին մէջ,

կը պահէ մասամբ իր կրօնական մատչիւն կոչումը: Սակայն աշխարհիկ խմբակցություններու գործունէութեան բնոյթն եւ արդիւնքէն տարբեր արտայայտութիւն, դիմագիծ մը, չի հանդիսադնոր անոր աշխատանքը: Սիւնիոյի մէջ գոյութեան կան խնդիր մը կայ, լինել - չլինելու շէֆփիրեան հարցում մը, կորուստի վտանգ մը, սակայն այս գլխաւոր առարկան, շատ յաճախ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մտահոգութեանց ծիրէն անդին, դուրս, հեռու, անկէ անկախ, անձամբ, առարկայ մը կը թուի ըլլալ:

Կարելի է բազմաթիւ օրինակներով փաստել որ եկեղեցւոյ այժմու գործունէութեան մէջ գուտ ժողովումի մտահոգութիւն չկայ: Հոն, եկեղեցւոյ գմբէթին տակ մարդիկ կը հաւաքուին մասնաւոր առիթներով, մասնաւոր թաղումի, հոգեհանգստեան եւ նման այլ ծիսակատարողական պահերու մէջ: Մարդիկ, չենք ըսեր հաւատացեալներ, կը հաւաքուին այնտեղ մերթ ընդ մերթ: Սակայն ժողովումը հաւաքումը չէ: Ժողովումը հաղորդակցութեան սեր մը կ'ենթադրէ, մի՞նչ հաւաքումը, ինչպէս ասիկա կը տեսնենք յաճախ, զուտ արտաքին շփում մըն է, խորունկ ու ներքին միաւորման տենչ մը եւ պահանջ մը յագեցնել փորձող: Ստոյգ է, որ մեր եկեղեցին գրեթէ միշտ, իբրեւ վարչական միաւոր ու կազմակերպութիւն է որ կը քանի, եւ կարծէք հրաժարած է ցրուած զանգուած մը ժողովելու հեռանկարէն, հոգեկան ու կրօնական ամբողջութեան մը մէջ, իր ներքին շունչով ու կրակով լեցուն: Ուժական, պայքարող, անդադար աշխատող, ինքն իրով տագնապող, հարցեր դնող եւ անոնց շուրջ մարդիկը խանդավառող գործունէութիւն մը չէ իրը դժբախտաբար: Միջանկեալ ըսենք որ, դժգոհող, զանգատող, քարկոծող եկեղեցականի մը համբարւը չէ որ կը փնտռենք վայելելի, եթէ

այս չոր ու ցամաք իրականությունները եղածին պէս, թուղթին, կամ գիրով, կը յանձնենք ուրիշներու ուշադրութեան, որովհետեւ կը հաւատանք թէ բարեփոխութիւնները կը հետեւին ախտաճանաչումներուն:

Վերադառնալով մեր հարցին, ներկայ վիճակին մէջ, պէտք է ըսել որ մեր եկեղեցիները կորսնցուցած են իրենց ժողովրդական հիմքը. ասիկա չի նշանակեր թէ, Կրօնական Ընկերակցութեանց կանոնագրութիւններու բովանդակութիւնը, իբրեւ խմբագրութիւն, ժողովրդավար հիմքերով պարունակ մը չէ, բայց իբրեւ գործնական յարաբերութիւն, որպէս ներկայացուցչական հանգամանք, ժողովրդական հանգամանք մը չունի: Ասիկա բացայայտ է քննութեամբը փուլարկութեանց արդիւնքներուն, գրեթէ ամէն տեղ, մոյմ ու հաւասար համեմատութեամբ: Եւ այդ հիմքերը կրնան միայն ու միայն ապագային նեղնալ, ցրումի իսկ երեւոյթի պատճառով:

Նախ ի՞նչ է եկեղեցիին կոչումը: Եկեղեցիի սկզբնական կոչման մասին անդրադառնալը, մոր ստուերին մը տարագրել չի նշանակեր: Եկեղեցիի կոչումին տարագրել, անփոփոխելի է: Բայց աշխարհագրական ու պատմական մոր գոյավիճակի մը մէջ, իր անփոփոխելի տարագրին նշանակութիւնը մոր բանաձեւումներ կը ստանայ, առնուազն ստանալու է, ինչ կը վերաբերի ցրում – ժողովում հակոտնեայ իրավիճակին լծողման: Նոր սահմանում մը այս մասին, ուր եկեղեցին կարենայ իր խօսքը ըսել ցրուեալ հասարակութեան, Աստուծոյ խօսքին շուրջ յաջողի հաւաքել ցրուեալ հասարակութիւնը, համայնքի վերածելու համար: Արդ՝ եկեղեցին ներկայ վիճակով միայն «ազգային» նպատակներու գործիք կը դառնայ, «ազգային» բառին տալով նեղ իմաստ: Հարիւրաւորներ են անոնք որոնք

եկեղեցին կը մտածեն որպէս միջոց մը, ուրիշ նպատակներու ծառայող եւ կը փորձեն զայն ծառայեցնել ի հարկէ իրենց նպատակին: Առանց հերքելու ազգային նպատակներն ու կարեւորութիւնը, կարեւոր է գիտնալ որ ազգը Աստուծոյ տեղը չի կրնար գրաւել: Բացարձակը Աստուած է եւ ոչ թէ ազգը:

Եկեղեցագիտական ուրուագիծ մը տալու համար ցրում – ժողովումի յարակցութեան (ի վերջոյ անկալուածն ալ այդ է այս ուսումնասիրութենէն) անհրաժեշտ է բացայայտումը եկեղեցի յոյսգին: Եկեղեցին ունի բազմաթիւ իմաստներ, գործիքնալ, իր իմաստներէն մէկով, եկեղեցի բառը կիրարկուած է ֆաղափ մը հաւատացեալներու բազմութիւնը նշանակելու համար, ինչպէս – «Եկեղեցւոյ Թեսաղոնիկեցոց» (Ա. Թես. Ա 1), աւելի ընդարձակ իմաստ կ'առնէ, երբ կը նշանակէ ամբողջ ազգի մը հաւատացեալներու բազմութիւնը. գործիքնալ – «Եկեղեցի Հայաստանեայց»: Եկեղեցի բառը տակաւին բազմաթիւ առումներ ունի, չենք կրնար միակ իմաստով մը գործածել զայն. Օրմանեան Պատրիարք կ'ըսէ. – «Եկեղեցի բառով երբեմն կը հասկնանք հաւատացեալներուն հոգեւոր պաշտամունքին ծառայող շէնքերը, երբեմն ֆաղափ մը, գաւառի մը, մահանգի մը, ազգի մը, Պետութեան մը ժողովուրդը, երբեմն հաւատացեալներու բազմութիւնը կառավարելու պաշտօն ունեցող հոգեւորական իշխանութիւնը: Բայց ընդհանրապէս՝ եկեղեցի բառով կ'իմանանք Քրիստոսի բոլոր ճշմարիտ հաւատացողներուն համագումար ժողովը եւ բացայայտօրէն ընդհանուր Էրիստոնէից միութիւնը»:

Եկեղեցին այսօր Հայերու մեծ մասին կողմէ կ'ըմբռնուի իբրեւ մուրապետական կարգ մը, կազմակերպութիւն մը, կամ հաստատութիւն մը, որ պարտի ուսուցանել

(բայց չուսուցաներ) կրօնական գիտելիքներ, քրիստոնեական վարդապետութիւն կամ դասեր: Եկեղեցին, պարզապէս դպրոցի մը չափ արժէք ունեցող վայր մըն է, ինչպէս կ'ըսեն ուսման, հին թանգարան մը, որ եթէ 5րդ դարու Հայոց լեզուն լսելու ցանկութիւն ունի մէկը, Կիրակի օրերը կրնայ երթալ հոն եւ լսել շարականներն ու աղօթքները գրաբար լեզուով: Եկեղեցիին մէջ կը տեսնուի գեղարգիտական վայելք մը ընծայող առաւել կամ նուազ բնական միջոց մը կամ միայն պատմական աւանդութիւն մը: Ներկայի մէջ իր առաքելութիւնը կը հասկնան, միայն անոր ծիսական պարտականութիւններով: Կը բաւէ որ կարգ մը սքեմատոր պաշտօնեաներ ալ գտնուին, որոնք իրենց կրօնական պետքերու ճեղքանքներէն պահպանեն, մնացեալը կարեւոր չէ: Եկեղեցին, իրենց կեանքէն անջատ, իրենցմէ դուրս կրօնական ընկերակցութիւն մըն է: Այս է ընդհանուր կեցութեամբը այժմ եկեղեցւոյ համըղջ Հայերու մեծամասնութեան: Անշուշտ այս կեցութեամբը այնքան եպրելի կերպարանք պիտի չառնէր, եթէ անհաւատներու, կամ անաստածեան դիրք ճշդողներու, կեցութեամբն ըլլար այդ միայն, որոնք ինքնաբերաբար կը մերժեն եկեղեցին կամ կրօնական համայնականութիւնը, քանի որ եկեղեցին իրեն ընդհանուր միութիւն, ամբողջութիւն կամ համայնք, իր առանցքը ունի գԱստուած: Ողբերգականը այն է որ, գԱստուած ընդունողներու մօտ ալ, եկեղեցի հասկացութեան արմատացած ըմբռնումը ուրիշ չէ: Այսպիսով, հաւատացեալներու զանգուած մը անգիտօրէն կ'արեւ, կը սրբէ, ժողովումի ըստ ինքեան հաւանական կարելիութիւնը, անհաւատներու համեմատաբար գործակցութեամբ: Ուսումնասիրելի պարագայ մըն է, հաւատացեալներուն յոռի եւ թիւր դիրքներուն եւ մտայնութիւններուն, այս

պարագան: Այսուամենայնիւ հոգեւոր պաշտօնէութիւնը ահագին աշխատանք եւ դեր ունի կատարելիք եկեղեցւոյ սկզբունքները պարզելու եւ սխալ ըմբռնումները սրբագրելու: Բայց դժբախտաբար հոգեւոր պաշտօնէութիւնը ինք անկարող կը թուի ըլլալ մտածելու այս բոլորին մասին: Վերջերս՝ «Հորիզոն» շաբաթաթերթին մէջ կը կարդայինք. «Թերթ մը հանրային կարծիք կը կազմէ, իր զանգուածները կը ղեկավարէ ու անոնց ուղղութիւն ցոյց կու տայ եւ ոչ թէ անոնց իմացական նուազագոյն ճիշդ մակարդակին կ'իջնէ, ոչ թէ անոնց ճաշակներուն կը հետեւի, այլ՝ իր ճաշակը կը պարտադրէ ու զանգնէ իր մակարդակին կը բերէ: Հովիւը չի հետեւիր իր հօտին, այլ զայն կ'առաջնորդէ» (Վ. Օշական): Նոյնն ալ կարելի է ըսել եկեղեցւոյ պաշտօնէութեան համար, որ պարտի բարձրացնել հաւատացեալներու հոգեմտաւոր մակարդակը: Հոգեւոր պաշտօնէութիւնը - ներկայիս վերապատրաստման դաստիարակութեան մը կը կարօտի, բայց այս մասին չենք ուզեր մանրամասնութիւններու մէջ մտնել, քանի որ այլ առիթով մը մտադիր ենք խորհրդածութիւն մը կատարել հովուական հարցի շուրջ: Մինչ այդ բաւականանա՞նք հոս յիշելով թէ նոր մտքեր տարածելու եւ անոնցմով զանգուածը դաստիարակելու գործին կազմակերպիչ ուժը, հոգեւոր պաշտօնէութիւնն է: Վերադառնալով ցրումի երեւոյթին, տեսնա՞ք անհիկա գեոմորֆա՞ն է գուտ ներքին հոգեվիճակի մը վրայ: Բաղաճական կամ գաղափարախօսական շարժումներ չկան հայ ժողովուրդի հաւաքական գոյութեան դէմ, որպէս զի եկեղեցին անցեալին պէս կարենար մաքառիլ պաշտպանելու համար իր ժողովուրդի հաւաքական գոյութիւնը: Սփիւռքի, ցրումի երեւոյթին պատմանաչողութիւնը կը

հաստատել թե ցրուումին էութիւնը, կեդրոնական խնդիրը, հիմնուած է իր չկարեւոր ժողովուրդ, իր ներքին անկարողութեան վրայ, հետեւաբար խնդրի լուծման հմարաւորութիւնները պետք է փնտռել ներքին տրամաբանութեամբ: Ցրուումի միջուկը հոգեցրումն է, իսկ կրօնական բնոյթը, նկարագիրը, ըլլալով հոգեւոր ու ներքին, ուրեմն անվարան կրնանք ըսել թէ Եկեղեցին այսօր, աւելի քան երբեք ընդդէմ ունի: Այս բացատրութեամբ կ'ուզենք եկեղեցւոյ ներկային մէջ կատարելիք դերին օրինաւորութիւնը կամ վաւերականութիւնը սահմանել, որպէս զի եկեղեցին չբաւարարուի իրեն վերագրուող միայն պայմանական համագումարի դերով: Խորքին մէջ եկեղեցին (զուր հասկցե՛ք եկեղեցւոյ պաշտօնէութիւնը) լոկեայն ընդունած է իրեն դէմ կատարուած այս վերագրումները, քանի որ ցարդ հակառակին փաստը չէ տուած:

Ներքին ժողովումի անկարողութիւն: Ըստ մեզի, հաւատի անգործունէութիւնն է որ կը հիմնէ այս անկարողութիւնը: Հայ հաւատացեալ հաւաքականութեան յարաբերութիւնը Աստուծոյ հետ, դէմ-դիմաց յարաբերութիւն մը չէ, այլ կոնակ-կոնակի: Աստուած ներկայ է սրտերուն մէջ, քայքայ խզում մը կայ իրեն հետ: Հաւատացեալներու սպասում մը կայ, ըստ որում համայններու անկեալ վիճակէն դէպի վերականգնումը, գալու է դուրսէն, այսինքն՝ իրենց հաւատի առարկայէն՝ Աստուծոյ: Բայց այս ներքին կեցուածքը, զուտ արտաքին ակնկալութեան մէջ, ճշմարիտ հաւատացեալի կեցածք չէ, քրիստոնէական սկզբունքի հետ ալ անհաշտ, որովհետեւ այս դիրքորոշումը ամեն քան Աստուծոյ ամենակարողութեան կը յանձնէ եւ հաւատացեալը, այս պարագային հաւատացեալ հաւաքականութիւնը, ինքզինքին իրաւունք կու տայ հաւատի աշխարհէն ներս, նախաձեռ-

նութիւններ չառնելու: Մարդ արարածը, իր ստացած անձնիշխանութեան պարգեւը, փոխանակ ի գործ դնելու Աստուծոյ հետ յարաբերութեան մը մէջ, զայն կը գործածէ հակառակ ամօր: Յիսուսի պատգամներէն, կամ անոր ուսուցումներէն, գիտեմք թէ որքա՛ն առաջնահերթ եւ նախապատիւ է մարդուն առնել առաջին ֆայլը հաւատոյ արարքին մէջ: Նոր Կտակարանին մէջ քաղմաթիւ են օրինակները, որ Աստուած, յաճախ մարդու ազատ կամքով առնուած առաջին ֆայլին է որ կը միջամտէ: Մեր հաւատացեալներու հաւատագործութիւնը, «գործ հաւատոյ»ն, վերանայումի կը կարօտի: Վերանայումի աշխատանք մը, հմարաւորութիւն կը ստեղծէ դիրքերը շրջելու, մեր հաւատացեալ հաւաքականութեան յարաբերութիւնը ուղղելու Գրիստոսի խօսքերուն, որոշ շնորհիւ հաւատքը կը յաջողի մտնել գործունէութեան ու կիրարկումի ծիրէն ներս: Հաւատքը կայ, հաւատքը կը գործէ, երբ ան ի յարաբերութեան է վկայուած կամ պատգամուած խօսքերու հետ: Սորված ենք քրիստոնէական դասերէն թէ հաւատքը ուրախ, յօծարակամ, մարդու ազատ որոշումով ընդունելութիւնն է Աւետարանին, Աստուծոյ առաջադրանքներուն, հաճութեամբ՝ «այ՛ն» պատասխանելուն է. եւ այն պահէն, երբ Աստուծոյ փրկչական ծրագիրը հաճութեամբ ու ազատ կամքով կ'ընդունուի մարդու կողմէ, այլեւս ան չի կրնար մարդու ազատ որոշումը դառնալ, այլ այդ ազատ որոշումը ինքնին կ'ըլլայ Աստուծոյ պարգեւը, ընծան: Յայտնութիւն եւ հաւատք կ'ըլլան անբաժանելի եզրեր: Յայտնեալ Աստուծոյ հետ յարաբերուող հաւատքը կը զգենու հաւատի տարբեր մակարդակ: Յայտնութիւնը, պատմական դէպք կամ դէպքեր են, կրնան ըլլալ արտաքին, քայքայ իրեն ներքին լուսաւորում, արտաքին առաջարկ մը չէ: Զոր օրինակ,

Մատթեոսի Աւետարանին 11րդ գլխում 25րդ համարով կը տեսնենք թէ Քրիստոսի վարդապետութեան արտաքին առաջարկին չի վերաբերիր ան: Կը վերաբերի ներքին լուսաւորումի, եւ ներքին լուսաւորման համար ալ կ'օգտէ խոնարհ տրամադրութիւն ունենալ, իմաստուն կամ գիտուն ըլլալու կարիք չկայ: Աստուծոյ կամեցողութիւնը կը պարգեւատրէ: Մարդու սրտին ազատ տրամադրութիւնն է որ կը պայմանաւորէ Աստուծոյ պարգեւը: Կամեցողութիւնը մեծ դեր ունի ժողովումի ներքին անկարողութեան խնդրի լուծման մէջ: Հայոց Նկեղեցին, այս պարագային ալ պարտի վերանայումի ենթարկել Աստուծոյ կամեցողութեան վարդապետութիւնը, որովհետեւ մեր հաւատացեալ զանգուածին այն կեցուածքը թէ ամէն փրկութիւն դուրսէն, կամ ի վերուստ միայն կրնայ գալ (Քաղաքական օրինակները թուելու հարկը չենք տեսներ, շատ են անոնք) կը նշանակէ թէ ունի կրաւորական կեցուածք: Ասով իսկ, ան փաստը կուտայ արդէն, որ իր կամքը ենթակայ չէ Աստուծոյ կամեցողութեան: Հաւատքի աններգործութեան նշան մըն է ասիկա: Ժողովումի ներքին անկարողութեան հարցը, ըստ ինքեան, հայ հաւաքական ենթակայութեան չկամութեան արդիւնքն է: Հոս տեղին է Օրմանեան Պատրիարքին մէջընթերում մը կատարել յաղագս կամեցողութեան Աստուծոյ մասին, իր գրածին հատուած մը առնելով. «Աստուծոյ կամքին երրորդ բաժանումն է գործունեայ կամ արգասաւոր կամք, եւ ոչ-գործունեայ կամ ոչ - արգասաւոր կամք: Առաջինով ի բաց կը մերժուին աստուածային կամքին բոլոր խափանարարները. երկրորդով ի բաց չեն մերժուիր անոնք: Գործունեայ կամքին կ'ակնարկէ «կամաց նորա ոչ ոք կայ հակառակ» (Հոռմ. Թ- 19) ըսելը: Իսկ «Քանիցս կամեցայ ժողովել զմանկունս քո, գոր օրինակ ժողովէ հաւ զձագս իւր

ընդ թելովք, եւ ոչ կամեցարուք» (Մատթ. ԻՉ. 37) Աստուծոյ ոչ գործունեայ կամքին մասին կը խօսի:» Աստուծոյ կամքը գործունեայ կը դառնայ այն ժամանակ երբ հաւատացեալ ենթակային կամքը կը բացուի դէպի իր առարկան՝ Աստուած: Մեր համայնքներու հաւատացեալ զանգուածին կրօնագիտութիւնը, աստուածաշնչական ծանօթութիւնը, իր բռնած դիրքորոշումն դատելով, կը թուի ըլլալ կասկածելի: Եւրոպայի Հայոց Նկեղեցիները այսօր ընելիք ունին, այն չափով որ հարկին տակն են վերստին աւետարանելու եւ հայ ցրութեալ համայնքները ժողովելու, հաւատքի կիրարկման շուրջ:

Եւրոպայի հայ փոքրամասնութիւններու իրավիճակին, վերոյիշեալ նկատողութիւններով եղած անդրադարձը, տարակուսելի է տակաւին որ ընթերցողին տայ գոհացում: Հարտարագիտական քաղաքականութեան մէջ դաստիարակուած ընթերցողը, խնդիրներ լուծելու համար վարժուած է գործածել մաթեմատիկ սահմանումներ կամ բանաձեւեր, առնուազն հաստատ գաղափարներ, ընկերամարդաբանական «շէմաներ»: Հակառակ նշուած փնտրելումներուն եւ թելադրութիւններուն, վստահարար ընթերցողը սպասում մը ունի գործնական բանաձեւերու. փնտրելումներու ընթացքին կատարուած առաջարկները իրեն կրնան թուիլ պարզ հաստատումներ կամ թելադրութիւններ: Եւ պէտք է ըսել որ, մտածելու նուազագոյն ճիշդ կը բացակայի յաճախ, թափանցելու համար հաստատումներու եւ թելադրութիւններու ետին ընդգծուած սահմանումները:

Սովոր ենք յաճախ լսել. «Այս բոլորը լաւ, գեղեցիկ հաստատումներ են, բայց ի՞նչ լուծում կ'առաջարկէք»: Արդ, քիչ մը անլի գործնական երեւելու համար ընթերցողի աչքին, փորձենք ծրագիր մը ներկայացնել: Նկեղեցական ծրագիրը

ցրումն էր դեմ պետք է հասկցուի հասարակաց հաւատքի փորձընկալմամբ: Եւրոպայի Հայ Առաքելական Եկեղեցին ապացուցեց, որ համար իր պատմական այժմէութիւնը, ստիպուած է անկախ իր ծիսական պարտականութենէն, ներկայացնելու յատուկ ուսուցում մը: Ուսուցումը մեկնելու է հաւատքէն:

Մըջում մը հաւատքի դիրքորոշման մէջ, եկեղեցասէրներու կողմէ, անհրաժեշտ է ընդունելու համար եկեղեցւոյ առաքելութեան այժմէականութիւնը: Բնական հաւատք մը Աստուծոյ կատարեալ ճանաչումն է, բաւարար չէ: Հաւատքը, մանաւանդ քրիստոնեայի հաւատքը, անհրաժեշտ է որ Յայտնեալ Աստուծոյ հետ ի յարաբերութեան ըլլայ: Յայտնութեան հետ աղընչուող հաւատք մը միայն կրնայ հասնիլ Աստուծոյ կատարեալ ճանաչումին: Ան կը պահանջէ սուրբ գրային գիտելիքներ: Եւրոպան, ամէնօրեայ դպրոցներու ցանցով օժտուած գաղութ մը չէ, ուր կարելի ըլլար ուսուցանել քրիստոնէական կամ աստուծաշնչական գիտելիքներ հայ-ժովածաւալ աշակերտութեան մը: Պատարագներու ընթացքին քաղցի սահմանափակ պահը չի թալարեր որպէս զի աւետարանական ամբողջ գիտելիքներ այդ պահուն ուսուցումին: Ուստի, «տնային խմբակներ» կամ եկեղեցւոյ յարկին տակ, որոշ թիւով մարդեր պետք է հաւաքել եւ կանոնաւոր – հերթական հանդիպումներով դաստիարակել, եկեղեցւոյ աշխարհապաշտօնով, ապա՝ կիրարկել հաւատքի հասարակաց փորձառութիւն: Յայտնեալ Աստուծոյ հետ յարաբերութեան մը պարագային միայն պիտի կարենայինք կատարելապէս հասկնալ Քրիստոսի հռչակեալ խօսքերը, յայտարարախօսութիւնները (Քերիկմ) որովհետեւ այնտեղ, հաւատացեալի հաւատքին մէջ, կը ներգործէ նաեւ Յիսուս ինքն իսկ:

Եւրոպահայ եկեղեցիներու հոգեւոր պաշտօնէութիւնն է առաջին հերթին լարող ուժը ժողովումին ինչպէս ըսինք արդէն: Բայց խնդրին դժուարութիւնը եւ քարդութիւնը արդէն այս կետին վրայ է: Որովհետեւ հոգեւոր պաշտօնէութիւնը կ'ակնկալէ որ առաջին հերթին ժողովուրդը ինք դառնայ մղիչ ուժը ժողովումին, մինչդեռ հաւաքականութիւնը իր կարգին կը սպասէ որ հոգեւոր պաշտօնէութիւնը ըլլայ զսպանակը այդ գործին:

Ժողովումի կարելիութիւնը հիմնուած է մարդ-Աստուծոյ երկախօսութեան առանցքին շուրջ, եւ այդ երկախօսութեան փորձարկման վայրը՝ աղօթք կամ աղօթելու արարքն է: Աղօթքը՝ Աստուծոյ խնդրանք չէ միայն, այլ եւպէս հաստատումն է քացարձակին: Եւ հաստատումը Հայր Աստուծոյ հայրութեան՝ որու շնորհիւ կարելի կը դառնայ որդեգրումը: Թէ մեր 1915ի աղետը հատում մը յառաջացուցած է որդեգրումի հոլովոյթին մէջ, յստակ է, երբ կը կարդանք հետեւեալ տողերը Գրիգոր Պրլտեանի «Լը փուվուար տը լա թրատիսիոն – լա ֆօրս տը լ'իննէպսիոն» խիստ շահեկան ու արժէքաւոր ուսումնասիրութեանն: – «Սփիւտքը կը ծնի քիրտ հատումէ մը որդեգրումի հոլովոյթին մէջ, հատում, որ սպանութիւնն է հայրերուն, եւ որ զաւակները կը վերածէ որբերու, կիները սուկապէս մայրերու, որդիները զոհերու: Այս վերջիններուն համար, անապատը խորհրդանշական եւ իրական վայրն է քացակայութեան, ուր իրականութիւնը կը տարբադարձուի, կ'անգայտամայ եւ կը լուծուի: քացակայութիւն՝ որուն վրայ կը ծիպայ, ինչպէս ջրհեղեղի տապալմը, պատկերը կորուսեալ դրախտին որ հողն է: Չափած ենք արդեօք խորութիւնը այն անգնելի վիճին որ աղետին անապատն է իր ազդեցութեամբ ցանկութեան վրայ: Չեմ կարծեր: Որովհետեւ աղետը անցեալ քան

մը չէ: Աղէտը չանցնիր, այլ կը մնայ այնտեղ, մարմինն մէջ վերապրողներուն եւ անոնցմէ սերածներուն, իբրեւ անբըռնելի մեքենայ մը որ կը կառուցագրկէ: Աղէտի յիշողութիւն, առանց յիշատակի, եւ անմոռանալի: «Աղէտին ոչինչ կը դիմանայ. հայրերու եւ անոնց գորութեան մահուամբ, որդեգրումին մէջ այս հատումով կը մեռնի նաեւ աւանդութիւնը, բանաւոր աւանդութիւնը, որ ամենէն առաջ շարժում եւ մարմին ըլլալով հանդերձ է նաեւ պատում: Դահիճին նպատակը, դահիճին եւ անոնց որոնք կը կազմակերպեն աղէտը, չէ՞ արդեօք շարունակել շատոնց սկսուած գործ մը մնշումի, փականումի, լուծեան եւ գրաբնութեան, աւարտել դանդաղ աշխատանքը դիմադրող մարմիններու արագ ջնջումին: Ինչ որ կը վրիպի մահէն, կ'ապաստանի գիրքերու մէջ ծփուն գրադարանի մը խորքը կամ կեդրոնացման մանապարհի մը մէջ կամ եկեղեցիներու կամ վերապրողներու յիշատակներուն մէջ» (տե՛ս Տիստմանցէ 1/1984):

Այս տողերը անշուշտ չեն վերաբերիր տառագիրօրէն աստուածաբանական մակարդակին: Սակայն ստոյգ է որ քացարձակին հաստատումով սփռուած հաւաքականութիւնները կը յղուին ներյայտօրէն ամբողջական գաղափարին: Օրինակ, Մոլորեալ Ոչխարին առակը, ո'չ միայն անհատի արժէքի փրկութեան ապացոյցն է, այլեւ Աստուծոյ կամքին հաւաքականաշէն նկարագրին: Այս առակին պատմական մէկ ուրիշ փաստը չէ՞ արդեօք Լուսաւորչի առաքելութիւնը որ հաւատիկ տարածումով եւ անոր ընդմէջէն, կը կերտել ազգը իբրեւ ամբողջականութիւն: Քրիստոնեական հաւատքը ունի հասարակական եւ հաղորդակցական նկարագիր:

Եկեղեցւոյ աստուածաբանական մտածողութիւնը չի կրնար անջատել ցրումի

իրողութիւնը մէկ կողմէն եկեղեցւոյ աւանդութեան, եւ միւս կողմէ ժամանակակից մտածողութեան: Այլ խօսքով՝ աղօթքի, մասնաւորապէս Տէրունական աղօթքին բովանդակութիւնը, նշանակութիւնը, ըստ մեզի, ի միջի այլոց, որդեգրումին կիրարկումն է: Անոր հաւաքական բնոյթը կը հերքէ աղէտին անդառնալիտիւնը, քանի որ ան աղէտին մէջ կը տեսնէ ո'չ թէ Աստուծոյ իսկ հերքումը, քացակալութիւնը, այլ Աստուծոյ ֆողարկումը: Աղէտին, տարագրութեան պատմական փորձառութիւնը, Աստուծոյ ֆողարկումին փորձառութիւնն ըլլալու է, եկեղեցւոյ համար եւ հաւատացեալ հաւաքականութեան: Քանի որ ան աղէտէն անդին կը դնէ սպասումը գալիքի մը, ֆողարկումի մը: Եթէ Սփիւռքը մտնում է անապատին մէջ, խօսելու համար Հիմ Կտակարանի լեզուով, աղօթքը արտայայտութիւնն է այդ սպասումին: Իսկ ի՞նչ է այդ սպասումին բովանդակութիւնը, եթէ ոչ մասնատուած հաւաքականութեան խորհրդաւոր մարմնոյն վերայայտնութիւնը:

Պէտք չկայ անշուշտ ըսելու որ եկեղեցական գործունէութիւնը ամէն քանէ առաջ աղօթքի գործունէութիւն մըն է, որ մեզ ո'չ թէ կը խզէ մեր կեանքէն, որովհետեւ կը թուի ներամփոփումի եւ կեդրոնացումի արարք մը, այլեւ մեզ կը դնէ եկեղեցին հիմնաւորող ցանկութեան մէջ: Ի հարկէ աղօթքը չարգիւրդ ուրիշ գործողութիւններու եւ գործօններու անհրաժեշտութիւնը, օրինակ աստուածաբանական մտածումի մը անհրաժեշտութիւնը: Մտածում՝ որ համապատասխանէ մեր իրավիճակին: Ստոյգ է այսօր որ Հայ Եկեղեցին չունի մեր ժամանակներու իր ժողովուրդի հարցերուն եւ հարցումներուն պատասխանող կամ զանոնք պարզապէս մտածող աստուածաբանութիւն մը, ախարի թէ աղէտի: Նման մտածում կը պակսի

մեզի, հակառակ այն բարեկարգումի առաջարկներ ընդդ կրօնականներու (Բաբգէն Կաթողիկոս Կիւլէսէրեան, Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեան, Նդիվարդ, եւայլն) գոյութեան:

Նոր այս մեծատաղանդ եկեղեցականները կը խօսին հայ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան մասին, նկատի ունին միայն կազմակերպչական, առաւելագոյնս հովուական մակարդակը: Քիչ անգամ անոնց մօտ կը հանդիպինք աստուածաբանական մտածումի մը ուրուագծիին: Այս պակասը ակնյայտ է այսօր կրօնականներուս պատրաստութեան մէջ: Շատ յաճախ գուրկ, ո՛չ միայն մեր եկեղեցւոյ աստուածաբանութեան ծանօթունեմէն, այլեւ արդի օտար աստուածաբանութիւններու ծանօթութեմէն, որոնց հետ շփումը անկասկած մտածումի խայծեր պիտի տար: Այս ախտաճանաչումը բնադատութիւն մը չէ անշուշտ, ո՛չ ալ պախարակում մը, այլ պարզապէս հաստատուած մըն է, որ կոչ կ'ընէ հասկնալու մեր այսօրուան աշխարհն ու իրավիճակը աստուածաբանական համակարգի մը մէջ: Աստուածաբանական մտածողութիւն մը անհրաժեշտ է ո՛չ միայն կրօնական կարգին պատրաստութեան, այլեւ հաւաքականութեան, որուն ի սպաս է այդ կարգը: Բոլորիս ալ ծանօթ է, որ հոգեւոր ընթերցումները կ'արհամարհուին մեր նոյնիսկ բարեմիտ հաւատացեալներուն կամ եկեղեցւաւերներուն կողմէ: Այդ արհամարհանքը կը մղուի այն մտածումէն թէ հոգեւոր ընթերցումները անբովանդակ, անմաստ եւ ի վերջոյ ո՛չ անհրաժեշտ բաներ են: Պէտք է ըսել որ այդ արհամարհանքը մեծք ալ կը բաժնենք եթէ նկատի ունենանք այդ հոգեւոր կոչուող կարգ մը ընթերցումներու բոլորովին ապայծառ թուանդակութիւնը: Այսօր, Աւետարանի եւ Ս. Գրոց, Նարեկացիի կամ Շնորհալիի երկերուն

ընթերցումները մեր հաւաքականութեան ամենէն զարգացած դասին, քիչ անգամ սրտին կը խօսին: Մեր հաւաքականութիւնները կ'ապրին ճարտարառեստականօրէն եւ գիտականօրէն յառաջացած երկիրներու մէջ: Այս տարրական ճշմարտութիւնը կը կրկնենք այստեղ, պարզապէս որպէս զի հասկնալի դառնայ թէ կարելի չէ այդ հաւաքականութիւններուն մատուցանել անցեալ դարուն ընդունելի հոգեւոր սնունդներ: Հնառն եւ հնարայր քարոզները ոչինչ կ'ըսեն մեր գաղութներու ամենէն կենսունակ ուժերուն, երբ նկատի ունենանք որ այդ ուժերը կը սնանին արեւմտեան համալսարաններու լաւագոյն բարիքներէն: Հոգեւոր գիտելիքը որ կ'ուզենք տալ մեր եկեղեցւոյ մէջէն, պարտի համապատասխանել իր լեզուով եւ մտածելակերպով Սփիւռքի մեր իրավիճակին:

Անհրաժեշտ է ի հարկէ կառուցել եկեղեցիներ, սակայն նոյնքան անհրաժեշտ է այդ եկեղեցիներ մը լցնել որակաւոր մասովը մեր գաղութներուն եւ այդ եկեղեցիները պահպանել հարցադրական, ժամանակակից մտահոգութիւններ հետապնդող, իր օրը ապրող աստուածաբանական խօսքով: Եկեղեցւոյ դերին շուրջ մեր այս խորհրդածութիւնները վերջնական ճշմարտութիւնները վերջնական ճշմարտութիւններ չեն անշուշտ, այլ կը ձգտին առնուազն հարցադրումը կատարել: Եկեղեցւոյ դերին շուրջ մտածելը անհրաժեշտ է եւ այդ դերին վերահաստատումը, ինչպէս կը տեսնուի չի նշանակել երբեք որ մենք կ'ուզենք որ եկեղեցին ձգտի իր հին իշխանութեան: Վարչական իշխանութեան հաճախամբ անկասկած անբաժանելի մէկ եզրն է եկեղեցւոյ իշխանութեան: Սակայն միակ իշխանութիւնը որ եկեղեցին կրնայ հաստատել, զայն վկայակոչել, այն ալ՝ իր իշխանաւորին, այսինքն Աստուծոյ խօսքին իշխանութիւնն է մերօրեայ մարդկութեան:

ՆՈՐԱՆ ԵՊՍ. ԶԱՔԱՐԵԱՆ

ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԹՈՒԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ուշագրաւ են մէկի (1) երկուսի (2) երեքի (3) խորհրդարանական մեկնութիւնները: Համառօտ կերպով ներկայացնեմք դրանք:

Մէկը (1) համարում էր ոչ թէ թիւ, այլ սկիզբ. նմանապէս երկուսը՝ զոյգ բութիւնի սկիզբ: Սա պիւրագորակա՞ն պատճառով էր թուային դասակարգում է: Անանիա Նարեկացու մօտ կարդում ենք. «բայց զսա (մէկը) ասացին պիւրագործանք ոչ թիւ, այլ սկիզբն էր: Եւ զի յերկուս բաժանին թիւիդ՝ դար եւ ի կոնատ. եւ սկիզբն կոնատացոյ մինդ, իսկ դարիցն Բ-ն (երկուսը): Եւ ոչ զսէ ասացին թիւ, այլ սկիզբն դարիցն էր. ոչ զմիակն ասացին կատարեալ թիւ, իսկ զերկնակն՝ ոչ, այլ՝ բերի եւ անկատար» («Սակս բուռ», էջ 240) Դաւիթ Անյաղըը նշուպէս արտայայտած է այն միտքը որ մէկը՝ կնկտ բութիւնի սկիզբն է, իսկ երկուսը՝ զոյգբութիւն. «բայց ումակ կասկած են յայտնում, թէ ինչու՞ երկուսը (2) թիւ լինելով, սկիզբ է հանդիսանում: Սրան մենք այսպիսի պատասխան ենք տալիս. երկուսը թիւ չէ, որովհետեւ ինքը բութի յատկութիւն չունի, որովհետեւ ամէն թիւ (իրենով) բազմապատկելիս աւելի մեծ թիւ է տալիս քան գումարելիս, ինչպէս, օրինակ, երեք (3) անգամ երեք (3) ինը (9) է, եւ երեքին (3) գումարած երեք (3) հաւասար է վեցի (6): Ահա բազմապատկութեան ժամանակ աւելի մեծ թիւ ստացուց՝ ինը (9), քան գումարումն՝ վեց (6): Իսկ երկուսն այդպէս չէ, որովհետեւ ինքն իրենով՝ բազմապատկելիս եւ գումարելիս նոյն թիւն է տալիս՝ չորսը (4), որովհետեւ երկու (2) անգամ երկու (2) հաւասար է չորսի (4) եւ երկուսին (2) գումարած (2) երկու (նոյնպէս) չորս (4) է: Այստեղից

պարզ է, որ երկուսը (2) ոչ թէ թիւ է, այլ միայն [զոյգ] բութիւնի սկիզբ» («Երկուսը» էջ 100):

Մէկը՝ առաջնամիակը վերին ոլորտներում նկատում է կատարեալ ու մշտնջենաւոր, բայց «անկատար» է տարածութեան մէջ քանի դեռ չի «բոլորուել» երկուսի (2) հետ, որով առաջանում են երկրաչափական տարածական ձեւեր: Անանիա Նարեկացի նշում է «Եւ զի սկիզբն բոլորդ միակն է, որպէս ասէ Պառտոն, թէ ամենայն իրժ հարկ է սկիզբն մի գոյ. զի ոչ ունի լըծակից նիւթական ինչ, կամ ախտ ի հեշտակրութիւն, այլ՝ արուական մարմին, մաքրական զարուքիւն, ինքնարու կատարեալ բնութիւն, որպէս ասէ Աստուածաբան՝ Առաջին միայնական կատարեալ եւ ծնալ կատարեալ տասնեակ տարածք բուռն.... եւ դարձեալ ասէ՝ զսա առաջին լեալ եւ ուրբերեակ, մանաւանդ թէ մի եւ ամբակելի. զի ի վերին կայանն բերի, մի եւ անլուծելի, զի ոչ կարատաւայ փոխանորդութեան տեղի տալ երկրորդի, այլ մշտնջենաւոր կայ եւ մնայ յերկարագեալ ընդ էսնն» եւ ապա շարունակում է հեղինակը, «զի ոչ ունի ժողով միաբանութենէ բոլորումն, այլ բախում եւ դատարկ պայտիւր բաժանեալ....», («Սակս բուռ» էջ 239-240):

Հեղինակը մէկ (1) բութին օժտում է մաքրական գործարեամբ, ինքնարու կատարեալ բնութեամբ, այն մի է եւ անխախտի, ճանք «մի եւ անլուծելի, մշտնջենաւոր կայ եւ մնայ յերկարագեալ ընդ էսնն»:

Մէկը (1) տարածութեան մէջ վերածուում է կէտի, իսկ կէտը շարունակով սկիզբ է դնում չեւտուող գծին:

Սրկուսը (2) դառնում է երկու կէտ, որոնք միանալով առաջացնում են հաստատօրէ: Սակայն հարթութիւն ու մակերես ստեղծում է միայն երեք (3) թիւը, երեքով (3) կազմում է եւ եռանկյունիւն, այս առումով այն առաջին կատարեալ թիւն է «Ջի առաջին կատարեալ թիւ ասեն գերբնական, զի լի, հոծ եւ պղպղուն ունի զբաղկացութիւն, որով գոյանան բնութիւնքն: Ջի ունի ամենայն գոյացութիւն սկիզբն, ծայրն եւ մէջ որպէս ասէ Փիլոն. զի եւ եռակի տարրառ յասի սահման մարմնոյ: Արդ է առաջին կատարեալ թիւ երրեակդ եւ ծայրագոյն պատուով բարգաւաճեալ.... Ջի միակին շարժեցելով յերրեակն, եւ յերրեակն եկաց մնաց դադարեալ այս թուով առնուլ գանկումն: Արդ՝ գառաջին գծին ասէ Փիլոն անգատ մշան, որ կռչի ուղղական, իսկ երկրորդն զատական մշան, որ կռչի գծի անլայնական եւ երրորդն՝ մակերեսութիւն, որ կռչի անխոր մեծութիւն, որոց անմարմնոցն բնութիւնքն գոյանան, զոր ի վարագութեան մեկնութեան ասէր...» («Սակս թուոց», էջ 240): Իսկ «խորութիւն» ստացում է միայն հարթութիւնից «խորութիւնից» դուրս չորրորդ կէտով. «եւ յաւելեալ թիւ մի ի սոսա՝ առնուլ խորութիւն, որով մարմինք գոյանան քառանկւ տարբրց անմար...» («Սակս թուոց», նոյն տեղում):

Քրիստոնէական միտքը (3) երեք թուի նկատմամբ հետաքրքրութիւն է ցուցաբերել յատկապէս կապուած Աստուածաշնչեան թմանների հետ: Այսպէս, յիշատակելի է Աբրահամին յայտնուող երեք (3) մարդկանց պատմութիւնը: Վաղ շրջանի հայրաքանական մեկնութիւնների մէջ այս անձերը նկատուում են իրրեւ լոգոս եւ երկու երեշտակներ: Այս մասին մշում է Ամանիա Դրակացին, (Ամանիա

Միրակացի, Սրեւան 1944): Հինգերորդ դարից յետոյ մեկնաբանութիւնների մէջ այդ երեք (3) մարդիկ ներկայացւում էին որպէս Ս. Սրբորդութեան անձեր: Այս մտքի հաստատում ենք գտնում Կիրեղ Ալեքսանդրացու «Ընդդէմ Յուլիանոսի» երկի մէջ:

Երեք թուի հետ առնչուող այլ խորհրդաբանական պահեր է նկատում Յովհան Օսնեցին: Նա մշում է, որ օրուան երրորդ ժամին, մարդը գայթակղուեց սատանայի կողմից, նոյն ժամին եղաւ Տիրոջ խաչելութիւնը եւ երրորդ ժամին իջաւ Ս. Հոգին (Հոգեգալուստ): Խաչելութեան ժամի մասին Աւետարանների յիշատակումները տարբեր են: Միայն Մարկոսն է, որ մշում է երրորդ ժամը: Ափրաստեսը, որ հայերէն թարգմանութեան մէջ յայտնի է Յակոբ Մծնայ հայրապետի անունով, նոյնպէս հետեւում է Մարկոսին ու խաչելութիւնը մշում երրորդ ժամին:

Երեք թուի խորհրդաբանական մեկնութեան հետ կապուած հետաքրքրական է Յովհան Օսնեցու եկեղեցի եւ Նոյի տապան զուգահեռ համեմատումը: «Խորհրդածի եկեղեցի եւ Նոյեան տապանին. զի որպէս յերիս որոշմանս հրամայեցաւ կազմած տապանին ներժնատում եւ միջնատում եւ վերնածնում, նոյնպէս եւ եկեղեցի չորս ունի յարկաց պատրաստութիւնս՝ զարտաքին գաւիթ եւ գտանարն եւ զարտաքին խորան: Անդ բազմաեռոյ կենդանիքն մտեալ աղորցում ի շրեղեղին պատուհասից, եւ աստ բազմութիւնք հաւատացելոց ի շնչահեղձոյց մեղացն ծովէ, վերաբերող առաքինութեամբ առ երկինս թռուցեալ, ապրեցան ի սահանասոյց հեղձմանէ» («Յովհաննէս Իմաստասիրի Աւանեսու Մատենագրութիւնք» Բ. տպ. Վննսիկ, 1953, էջ 157): Եկեղեցին համարելով

խորհրդապատկերը Նոյի տապանի Օձնեցիմ սահմանագատում է երեք (3) մաս՝ տապան մեքմատում, եկեղեցու արտաքին գաւիթ, եւ միջնատում, =Եկեղեցի, վերնածնդում, եւ սրբաբան խորան: Եւ ինչպէս նկատում է Հ.Հ. Գեուտանը իր «Խորհրդամշանը Յովնան Օձնեցու մատենագրութեան մէջ» («Գումասար» հանդէս Բ, Երեւան 1992) յօդուածի մէջ, այստեղ եկեղեցու «նարտարապետական մասերը մերկայացում են վարից վեր, ըստ տարածքի հոգեւոր արժէքի»:

Երեք (3) Բիւլ լայնօրէն մեկնում է հայ եկեղեցու Սուրբ Երրորդութեան դաւանաբանութեան մէջ, կապուած Աստուածութեան երեք Անձերի (Հայր, Որդի, Ս. Հոգի) հետ:

Սուրբ Երրորդութեան Անձերը բնութագրում են 3(երեք) ընդհանրական որակումներով՝ 1) ծնողութիւն (Հայր Աստուած), 2) ծնելիութիւն (Որդի Աստուած), 3) Ելողութիւն (Հոգի Սուրբ Աստուած): Քրիստոնէական եկեղեցու հայրերը Ս. Երրորդութեան մասին խորհրդածելիս վեր են կանգնում միութեան մտազննութեան յայտնի ձեւերից: Այստեղ մերժում են դիսկուրսիվ տրամաբանութեան հանրայայտ օրէնքները: Վերանում է երեք(3) Բուի քանակային հասկացութիւնը: Եւ անբաժանելի շաղկապուած աստուածային երեք (3) Անձերի գումարը մարդկային բանականութեան համար անըմբռնելի, անմատչելի կերպով հաւասարում է մէկի, $1+1+1=1$: Ս. Երրորդութեան երեքը (3) Բուային քանակ չէ, «քանզի ես եմ առաջինը եւ ես եմ վերջինը եւ ինձնից զատ չկայ Աստուած» (Նիլց Խ 6): Աստուածութեան երեք(3) անձերը բնութեամբ մէկ են, մէկ են եւ էութեամբ,

ունեն մի իշխանութիւն, մի կամք, մի արարչագործ գործութիւն: Նրանք համագոյ են, համագոր, էակից, համակամ, փառակից, հաւասարապատիւ, զուգահաւասար: Երբ երեքի (3) մէջ մէկ է եւ մէկի մէջ երեք, այս յարեբութեան պայմաններում Բուարանական յայտնի կարգոյթները չեն գործում: Նրանք չեն կարող մերկայացնել անդրանցական իրողութիւններ: Ինչպէս նշում է Մամբրէ վերծանողը իր մտերից մէկում, որ Ս. Երրորդութեան անձերի մէջ մեծ ու փոքր չկայ, քանզի չկայ ժամանակ, չկայ չափ ու կշիռ. «եւ արդ, ոչ մեծ եւ ոչ փոքր ի Սուրբ Երրորդութեան երեւի զի զմեծ եւ զփոքր, զծանր եւ զքեքեւ, զշատ եւ զսակաւ ժամք եւ ժամանակ քովանդակեն, իսկ ուր ոչ ժամք եւ ոչ ժամանակք, ոչ չափ եւ ոչ կշիռ մերձեմայ յանրաւելի բնութիւնն, անդ ոչ նկատի ոչ փոքր եւ ոչ մեծ», (Ա. Տէր-Մեքիւսան, Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցու Քրիստոնէականը, Տփղիս, 1900, էջ 84): Այսպէսով Ս. Երրորդութեան պաշտամանակեայ լինելը բացառում է նրա մասին տրամաբանութեամբ մտածելու հնարաւորութիւնը:

Վարդան Այգեկցին իր «քանք խրատականք» քսան մտերից մէկում, գրուած հայոց Պաղտիմ իշխանի խնդրանքով, նշում է, որ երեք(3) Բիւլ յոյժ կատարելագոյն եւ բարի է, քանի որ գեղեցկագարդ կերպով Սուրբ Երրորդութեան խորհուրդն է առակ քերում: Եւ Հօրից երեւաց Որդին՝ ծննդեամբ եւ Հոգին՝ քիսմամբ անընդհատ ու անսպառ: Ամէն ինչով հաւասար Հօրը, կատարեալ երեք(3) անձեր անբաժանելի՝ մի բնութեամբ: Իսկ եթէ մէկը պակաս լինի Երրորդութիւնից նուստ, անկատար եւ անշուք կը մնայ Աստուածութիւնը:

Վարդապետը երեք(3) թիւը մամնեցնում է նաեւ մարդ արարածին, քանի որ մարդն ինքը՝ հոգի է, մարմինն եւ միտք։ Եւ եթէ մէկը պակասի, ապա մարդը կը դադրի կատարեալ լինելուց, բայց կատարեալ Երբորդութիւնը ստեղծեց մարդուն կատարեալ էից։ Հայրը պահանջում է մեզանից սուրբ եւ անաղարտ պահել մեր մարմինն իր բնականութեան համար՝ չշնամալ, չպռնել, չսպանել, չգողանալ, որն օրէնք սահմանեց Մովսէսին, պահեքով, աղօթքներով աշխատելով ու ռդորմութեամբ։ Իսկ Որդին հրամայում է մաքուր պահել մեր հոգին իր բնականութեան համար՝ անոխակալ, չբամբասող, անմախամ, չմատնող, չերդուող, այլ մնալ օրինութիւններում, բարի խօսքներում ու հոգեշահ խրատներում։ Սուրբ հոգին ալ կամենում է, որ սուրբ եւ յստակ պահեմք մեր միտքը իր բնականութեան համար՝ ոչ հպարտ, ոչ ամբարտաւան, ոչ ագահող, ոչ իզուր խռովող, այլ խնամքի, միաբան եւ հեզ։ Այգեկցի վարդապետը երեք(3) թուի մեկնումը աւարտում է գեղեցիկ համեմատութիւններով ու շահեկան խրատով։ Նա գրում է, որ ինչպէս երկուսը (2) ծնունդ մէկից (1), իսկ երեքը (3) երկուսից (2), մամնապէս Եւան ծնունդ Ադամից, իսկ Սէքը Եւայից ու Ադամից։ Արդ անհաշիւ անեցին մարդիկ, իսկ թուերն էլ անսպառ։ Նաեւ երբորդ դարում փուռեց աշտարակն ու խափանուց մարդկային չար խորհուրդը։ Եւ ցրունցին մարդկանց որդիներն ու մարդկանցով զարդարուն ողջ աշխարհը։ Եւ քանզի այսօր բարի է երեք թիւն ու մեծափառ, դրա համար անթերի-խոստովանեմք Սուրբ Երբորդութիւնն ու ամենայն բարիքներով լեցուն անախտութեամբ զարդարեմք մեր

անձերը։ Ինչպէս արարութեան երբորդ օրը երկիրը զարդարունց պէս-պէս բոյսերով, տունկերով, նաեւ Աստուծոյ հրամանով Ադնիի դրախտը զարդարունց զանազան ծաղիկներով ու տունկերով։

Այսպիսով չսպանելով միւրք մեմք հիմնականում պարզեցինք, թէ որքան անգնահատելի է թուարանութեան դերը աստուածային ճշմարտութիւնների խորհրդաբանական մեկնութեան գործում։ Սրանով է պայմանաւորուած եղել եւ այն մեծ հետաքրքրութիւնը, որ մեր մաթմիք ցուցաբերել են թուային խորհրդանշանի նկատմամբ։

ՍԱՐԳԻՍ ՍԱՐԻԲԵԿԵԱՆ

ՕԳՏԱԿՈՐՈՒԱՄ ԱՂԲԻՒՆՆԵՐ

- 1) Արշակ Տէր-Միքելեան, Հայաստանեայց Սուրբ Եկեղեցու Գրհատնականը, Երեսուդէմ Տպարան Սրբոց Յակոբեանց 1998:
- 2) Վարդան Այգեկցի, Բանք խրատականք։ Ձեռագիր Ս.Թ. 986.
- 3) «Գանձասար» հանդէս Բ, Երեսուն 1992:
- 4) Յովհաննու Իմաստասիրի Աւանցույ Մատենագրութիւնք, Բ. տպ. Վենետիկ 1958:
- 5) Ամանիա Շիրակացի, Մատենագրութիւն, աշխ. Գ. Արահամեան, Երեսուն 1944:
- 6) Դաւիթ Ամյալք «Երկեր», Երեսուն 1980, Բարգմանութիւնը Ս.Ս. Արեւշատեանի,
- 7) Ամանիա Նարեկացի, «Սակս քացայայտութեան քուռ», Երեսուն մատենագրան, ծնողգիր համար 499 + եւ համար 3710:

ԺԱՌԱՆԳԱԽՈՐԱՑԸ ՄԵՐ ՕՐԵՐՈՒՆ

1920-1921 տարիներում, ծնողներս, տարագրութենէն յետոյ, հաստատուած էին Լիբանանի Պէյրութ քաղաքը: Ծովեզերեայ, երկար շտեմարարաններէն մէկուն մէկ անկիւնը խեղճուկ սենեակի մը մէջ կը մնայինք: Անորոշ ապագայ մը, սակայն լեցուն յոյսերով եւ ակնկալութիւններով: Ծանր պայմաններ, ապրուստի հոգ, ուսման մտահոգութիւններ, անորոշ վիճակ ծնողներու համար: Անոնք եկեղեցասէր էին, անսահման մուրհոմով փարած կրօնին: Հայրս կը պատկանէր Հայ Եկեղեցասիրաց Նորայրակցութիւն կազմակերպութեան: Կը հաւատար այդ ճանապարհով միայն ապահովել կեանքը եւ ապրուստը իր ընտանիքին: Կիրակի օրերը հետիոտն երկար ճանապարհ կը կտրէր հասնելու համար հայոց Ս. Նշան Եկեղեցին, մերկայ ըլլալու Ս. Արարողութեան: Առիթը չէր փախցնէր հանդիպելու Առաջնորդ վարդապետին եւ խնդրելու որ իր մեծ տղան՝ Կարապետը, նրուաղէմի ժառանգաւորաց սան արձանագրել տայ: Այդ տարիներուն Սուրիոյ, Լիբանանի եւ Կիպրոսի թեմերը կը պատկանէին նրուաղէմի Սրբոց Յակոբեանց միաբանութեան: Պէյրութի Առաջնորդը Մարաշցի Գեորգ վրդ. ձանգեանն էր, փառաւոր արտաքինով բարձրահասակ հոգեւորական մը: 1932 տարին իմ ապագային համար քացաւ լուսաւոր ճանապարհ մը: Ամառուան Օգոստոս ամսին օր մը ծնողներս ինձ յանձնեցին վստահելի մեքենավարի մը որ ինձ պիտի

հասցնէր նրուաղէմ: 14 տարեկան էի: Ժառանգաւորաց վարժարանի տեսուչ Տ. Կիրեղ վրդ. Իսրայէլեանի գրասեղանին առջեւ կանգնած կը պատասխանէի անոր տուած հարցումներուն: Նոյն օրը վարժարանէն ներս ունեցայ իմ անկիւնը: Ժառանգաւորացի սան էի արդէն:

Դպրոցի շէնքը իր հին ճարտարապետական կառուցուածքով հաստատուն եւ տարիներում փոքորիկներու դէմ դիմացկուն: Դասարանները իրենց դուռները կը բանային անկիւններու սենեակներէն:

Մէջտեղը՝ սրահը: Իւրաքանչիւր աշակերտին յատուկ գրասեղան մը որ իբրեւ գրապահարան կը գործածուէր միաժամանակ: Պատկառելի արտաքինով շէնք մըն էր մեր ժառանգաւորացը: Մուտքի աստիճաններուն չհասած գետինը սալալատակուած էր նրուաղէմի յատուկ չմաշուող պզտիկ քարերով: Շէնքին երկու կողմերուն կը տարածուէին փխրուն հողերը ծաղկանոցներուն. անոնք բաժնուած էին աշակերտներուն, մշակելու եւ ծաղիկներով ու վարդերով զարդարելու համար շրջափակը: Ուսանողներս սիրով փարած էինք այս պարտիզամշակումին, գարնանավերջին շահելու համար առաջին, երկրորդ, եւ երրորդ մրցանակները: Դպրոցի շէնքին ետեւը կը տարածուէր մարգագաւառը դպրոցի ճաշարանին դրան առաջը: Կոկիկ խնամուած խաղաղար մը՝ փուտպոլի երկու դարպասներով եւ պասկէտպոլի գամբիւղներով:

1932 տարին լուսաւոր նոր առաւօտ մը կը բերէր հայ Նրուսաղենին: Եգիպտոսէն Թորգոմ Արք. Դուշակեան կու գար քաղմելու իր ուսուցչին՝ Դուրեան Պատրիարքի Աթոռին: Վանէէն ներս տարիներէ ի վեր սպասուող կարելիութիւններ իրականացնող անձն էր ան: Իրմով նոր մառաքայթումներով արեւ մը կը ծագէր, որ իր ջերմութեամբը նոր կաթսայի մէջ պիտի եռեւեփէր Ս. Յակոբի գրեթէ տոգունած կեանքը: Ծնունդ առաւ վանական կեանքի բարոյական հիմունքներով կարգականութիւն: Վանքին տնտեսականին վերականգնումովը կրթական օժանդակներ դարձան ժառանգաւորացը եւ ընծայարանը: Ամեն առաւօտ երբ զարթոցիչ զանգը տ հնչեր անկողիններէն դուրս կը ցատկէինք եւ լուսացուած մաքրուած, շարժով կ'երթայինք եկեղեցի: Անմոռանալի պահեր էին Ս. Յակոբէն ներս ժամերգութիւնները, համդիսաւոր օրերուն՝ բացառիկ փայլ մը, իսկ մնացեալ օրերուն՝ պարզ քայքայ միջտ սպաւորիչ եւ խորհրդաւոր: Նեղեցիէն յետոյ՝ սեղանատուն, նախաճաշ, ապա՝ սերտարան մինչեւ դասաժամերուն սկսիլը:

Թորգոմ Պատրիարքին գլխաւոր գործը եղաւ ուշադրութիւն դարձնել ժառանգաւորացին: Տեսուչի պաշտօնին հրաւիրեց Տիրան Վրդ. Ներսիսեանը որ նոր էր վերադարձեր Լոնտոնէն, իր աստուածաբանական ուսումը ստանալէն ետք: Պայծառ ուղեգրով, վերին աստիճանի զարգացած քաղմակողմանի հմտութեամբ երիտասարդ վարդապետ մը, հաղցրահունչ թաւ ձայնով: Իր քարոզներով ու դասախոսութիւններով բոլորին ուշադրութեան արժանի անձն էր ան: Բնաւորութեամբ խիստ, կարգ ու կանոնի, օրէնքի մարդը: Անոր աչքերէն ոչինչ չէր վրիպեր: Աշակերտներս ակնածանքով կ'ենթարկուէինք մեր Տեսուչին: Մատ պատասխանատու պաշտօն ունէր նաեւ փոխ տեսուչը:

Ան լրիւ օրը աշակերտներուն հետ էր, թէ՛ ներսը եւ թէ՛ քաղաքէն դուրս պտոյտներու ժամերուն: Այս շատ կարեւոր պաշտօնին համար Պատրիարքի, Տնօրէն Ժողովի եւ Տեսչի համաձայնութեամբ ընտրուած անձը եղաւ Զօհմ Վրդ. Տէր Յակոբեանը: Բնիկ վանեցի. Դուրեան Պատրիարքի օրով ուսանած եւ ապա վարդապետ ձեռնադրուած: Հասակով կարճ քայքայ ցկարագրով քարճր եւ ուսումնասէր: Լաւ կը տիրապետէր հայոց լեզուին եւ հոնտորական ոճով քարոզիչ էր եւ ատենախօս: Տեսուչով եւ փոխանորդով ներքին կառոյցը ամրացուած էր: Թորգոմ Պատրիարքի երգեցեան իրականացաւ նաեւ պարիսին էին: Ան հակամետ էր ժառանգաւորացի ուսման մակարդակը բարձրացնելու հուսաւարացնելու Արմաշի գպրեւկանքին: Այդ նպատակադրումով ուսուցչական ասպարէզ հրաւիրեց Մահան Ռ. Պէրպլեքեանը, Յակոբ Օշականը եւ Ներսէս Թամամեանը:

Ուսուցչական կազմի գլխաւորողը ինքը Պատրիարքն էր, բացառիկ պատկանումով, վերին աստիճանի զարգացած, մանաւանդ հայագիտական առարկաներու գծով, գրաբարի, աշխարհաբարի: Ու հայ մատենագրութեան ուսուցման մէջ գերգնահատելի հմտութեամբ հեղինակութիւնն էր ան: Դասաժամերուն անսպառ էր իր շունչը: Հայոց լեզուի նոխարիւնը գրական մակարդակով անգերազանցելի իր թաւ ձայնին երեւէններէն հոսող հաղցրահոս աղբիւր մըն էր, որ կը ծորէր բերնէն:

Դասաժամերը կը հասնէին իրենց աւարտին, մեկն չէինք զգար: Անոր խօսքը հոսում առուակի ակօսներ կը բանար մեր հոգիներու մէջ: Կրօնականը եւ ազգայինը միաձուլուած էին իր բնութեան մէջ: Անոր քարոզները որքան քրիստոնէական սկզբունքներով խտացած նոյնքան ազգային ոգիով տոգորուն լոյսի երկու ջահերու մառաքայթներով կ'ողողէին մեր

ներաշխարհը: Հայ մատենագրութեան դասաժամերուն ուրիշ էր ան: Ներշնչումով մեկնաբանութիւնները լսելով, անոր մատենագիտական հմտութենէն գինովցած դուրս կու գայինք իր գրասենեակէն: Խօսքին քաղցրութեան հետ միաժամանակ երեսին ծաղկող ժպիտը կը համակէր մեզ մինչեւ յաջորդ օրը:

Անպակաս էին մեր դպրոցական հանդէսները ազգային եւ եկեղեցական տօներուն: Այդ հանդիսաւոր օրերուն Պատրիարքին ներկայութիւնը տպաւորիչ էր. գոնէ մենք այդպէս կը զգայինք: Անոր քացակայութեան՝ օրուան իմաստը կը տօգումէր կարծէք, պակաս քան մը կը մնար: Անձը եւ հմայքը կը լիցեաւորէին սրահը: Դպրոցական այս հանդէսներէն մէկուն դէպք մը մինչեւ այսօր անջնջելի կը մնայ յիշողութեանս մէջ:

Վարդանանց տօնին, ըստ սովորութեան, վարժարանի հանդիսասրահին մէջ պիտի ներկայացնենք թատերական խաղ մը, եթէ չեմ սխալիր Սմբատ Բիւրատի՝ Վարդանանցն էր: Առաջին շարքին նստած էին Պատրիարքը՝ կեդրոնը, երկու կողմերուն եպիսկոպոսները, վարդապետները, սարկաւազները եւ ուսանողութիւնը: Նստի շարքերուն՝ նրուսադէմի հայոց ժողովուրդը: Պատրիարք Սրբազանի ձախ շարքի աթոռներէն մէկուն նստած էր լեռնային Զէյթունի հերոս Յոնուգցի Բարթուղիմէոս Մ. Վրդ. Թագազեանը: Գրագէտ անձ մը չէր այս վարդապետը: Սակայն բացառիկ հայրենասէր, խորապէս հաւատացեալ, ազնուական հոգիով, պատկառելի ծերունի մը, որուն ինքն ակնածանքով կ'անցնէին մարդիկ: Եւ պատահեցաւ անպասելին:

Խաղարկութեան այն պահին երբ Վասակ սպարապետը ներս մտաւ, հագիւ թէ մի քանի քառ արտասանք էր Բարթուղիմէոս Վրդ. ը կարծէք նախապատրաստուած կը սպասէր անոր գալուն,

ներքին մղումով մը ինչի նստողին հարցոյց թէ ո՞վ է այս մարդը, եւ երբ իմացաւ թէ Վասակն է, տեղէն ցատկեց, կտր գլխով փայտը ձեռքին, թուրքերէնով անասելի հայեցում մը բերնէն, սկսաւ դէպի բնավագիւ հարուածելու համար Վասակի դերակատարը: Թորգոմ Պատրիարք իսկոյն ըմբռնեց կացութիւնը եւ կարգադրեց որ բռնեն զինք: Երեք չորս երիտասարդներ հագիւ թէ կը ցամաք հանգստացնել այս հերոսը: Տարօրինակ զուգահիսութիւններ կան կեանքի մէջ: Մի քանի տարիներ յետոյ Վասակի դերակատարը վարդապետ ձեռնադրուեցաւ, Հմայեակ անունով: Վանական կարգով իւրաքանչիւր նորընծայ առանձինն սենեակ մը կ'ունենար: Հայր Հմայեակին սենեակը ֆիշտ ֆովիլը ինկաւ Յոնուգցի Վարդապետին. եւ որովհետեւ հերոսը սպառնացեր էր՝ «Երբ ալ ըլլայ ես անոր պիտի սպաննեմ», Հայր Հմայեակը ահ ու դողով պատեհ առիթին սպասելով կը մտնէր իր սենեակը: Իր ժամանակակիցներու վկայութեամբ այս հերոսը ծնած էր Վարդանանց տօնին, վարդապետ էր օծուած այդ տօնին, եւ կ'ըսէր թէ պիտի մահանար նոյն օրը: Այդպէս ալ եղաւ: Վարդանանց տօնին պատարագելը իր իրաւունքն էր. առաւօտեան գացիմք թակելու դուռը, եւ բացող չեղաւ: Աւետարանը եւ խաչը ձեռքին, ան կեանքէն հեռացեր էր երթալ միանալու համար սուրբերու բանակին: Այս հերոսին հետ ուրիշ էին յիշողութիւն մը եւս: Բոլոր այն Զէյթունցիները որոնք իր ձեռքին տակ զինուորներ եղած էին, եւ անոնցմէ չորս հինգը իրենց ընտանիքներով նրուսադէմ գաղթածներ էին, պարտադիր կարգով ներկայ պիտի ըլլային Վարդանանց տօնի պատարագին, եւ իրենց Հայր Սուրբին ձեռքէն պիտի ստանային Ս. Հաղորդութիւնը: Իրենց մեղքերը պիտի խոստովանէին առանձինն առանձինն, խոստովանաւոր Մակարայ Մատուռի փակ

խցիկին մէջ: Մենք աշակերտներ հետաքրքրութեամբ կը հետեւեինք շատ արտառուչ խոստովանանքի այս ձեւին: Իրենց տարիքները առած այս ծերունիները ծնկաչոք պիտի մտնէին խոստովանաօր խցիկը. հայր սուրբը հարց կու տար Զէյթունի բարբառով. «Սարգիս, ըստ ինչ մեղ ունիս» ծնկաչոք գինուորը կը խոստովանէր իր մէկ գործած մեղքը: Ապա՝ կը լսէինք շառաչուն ուժեղ ապտակի մը հարուածին ձայնը, որուն կ'ընկերանար թուրքերէն հայեռյամբ մը, «մեղա՛ ըսո՛», ասոր կը յաջորդէր «Աստուած թողութիւն շնորհեսցէ՛»ն: Եւ այսպէս այս անմեղ մեղաւորները կը պատրաստուէին Ս. Հաղորդութիւնը առնելու իրենց սպարապետի ձեռքէն: Քիչ յետոյ Հայր Սուրբը Աւագ խորանին վրայ Պատարագիչի զգեստով: Պատկերացուցէ՛ ծերունի քահանայ մը որ ո՛չ կրնար կարդալ, ո՛չ կրնար երգել, բայց կը պատարագէր: Անոր շարժումները, դէմքի արտայայտութիւնները, երկրէն դուրս, երկինքէն իջած էակ մը, սրբացած ներկայութիւն մը Ս. Խորանին վրայ: Ու կը յիշեմ այս պատուական Զէյթունի հերոսին թաղմանը ներկայ եղաւ Արքայան Պատրիարքը եւ խօսեցաւ իր լաւագոյն դամբանականներէն մէկը, այնքան արտառուչ եւ հայաշունչ, որ վայել էր հայ սպարապետի մը: Այսպիսի առիթներով Թորգոմ Պատրիարքը չէր խօսեր, անոր ներքին աշխարհը յորդառատ կը հոսէր բերնէն, շատրուանի մը նման, հասնելու համար իմանալի անիմանալիին:

Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեանէն յետոյ մեր միտքը եւ հոգիները կերտողները եղան անմոռանալի մեր ուսուցիչները: Շահան Ռ. Պերպլեանը, Յակոբ Օշականը, Ներսէս Թամանեանը եւ խստաբարոյ մեր Տեսուչ՝ Տիրան Վրդ. Ներսիսեանը: Օրէնքի մարդն էր ան: Պատկառազգու հեղինակութիւն մը միաժամանակ:

Առաջին համաշխարհային պատերազ-

մէն ետք, անշուքեան եզրին հասած ժառանգաւորացը իր կործանմանը կը սպասէր, եթէ Թորգոմ Պատրիարք եւ Տիրան Վարդապետ իրենց փրկարար բազուկները չերկարէին ուսումնարանին վրայ: Առաջին իսկ առիթով տպաւորուած էինք Յ. Օշականէն: Թորգոմ Պատրիարք կ'ըսէր, «Դուք անոր գրականութեան մի հետեւիք, այլ աշխատեցէ՛ գողնալ անոր գրիչը, անոր հայերէնը ոսկեհոս, հարուստ: Ժառանգաւորացի չորս տարիներուն արբեցած էինք հայ գրականութեամբ: Բացառիկ էր ան երբ կը վերլուծէր բանաստեղծութիւն մը կամ արձակ գրութիւն մը: Հեղինակին կեանքը, ժամանակաշրջանը գործունէութիւնը, թուականները, դէպքերը իր մտքի պաստառէն կը հանէր, կը տարածէր գրատախտակին վրայ: Իսկ մենք տարուած, գինոված օրուայ միթով, չէինք զգար որ դասաժամերը հասած էին իրենց աւարտին: Իսկ ինքը անհատում էր: Ան կը տիրապետէր ֆրանսերէն լեզուին, կ'արտասանէր Պոտըլեռէն, Լամարթինէն, Վիկտոր Հիւյօյէն, Ափրէտ տը Միւսէէն եւ ուրիշներէն: Մենք ներքնապէս կը հալուէինք խառնուելու համար իր ներքին ապրումներուն, այնքան տպաւորիչ եւ անջնջելի: Բացի հայոց լեզուի եւ գրականութեան դասէն, կը լսէինք գինք ընդհանուր ազգաց պատմութեան դասաժամերուն: Պատկերացուցէ՛ որ Օշական անգլերէնով կը կարդար, աւելի ճիշտ աչքէ կ'անցընէր գիրքը՝ թերթերը արագ դարձնելով: Դասարանին մէջ անունները, դէպքերը, թուականները յաջորդաբար կու գային իր լեզուին ծայրը: Այդպիսի բացառիկ յիշողութեամբ ուսուցչի մը չէինք հանդիպած. այնքան հետաքրքիր կը պատմէր, գրաւիչ եւ ցնցող: Չեմ կրնար չյիշել, բայց հարեւանցի պիտի անցնիմ մեր գրականութեան վերջին շրջանին վրայէն: Պոլիսը, Գաւառը, Թիֆլիսը եւ

արեւմտահայ, արեւելահայ մեր գրողները իրենց հատորներով կային իր մտքին մէջ, եւ երբ կը խօսէր կը վերանար աշխարհէն, իրերէն, հասնելու համար – իր քացատրութեամբ – իրա՛ւ գրականութեան անդաստանին: Այսօր անոր աշակերտները որոնք գրել գիտնեն եւ կը ծառայեն հայ գրականութեան, այդ շնորհիւ կը պարտին մեծ ուսուցիչ Յակոբ Օշականին:

Այժմ պիտի փոխեմ դասարանը, երթալու համար Շահան Ռ. Պերպերեանին իմ: Կ'ուզեմ իր խօսքերով սկսիլ. «Մարդը իր մէջ իր կերտած անձը պիտի ըլլայ»․ այդպիսին էր Շահան Պերպերեանը: Իմաստասիրութիւնը, արուեստը, քաղոյախօսութիւնը, իրենց բոլոր երեսներով, եւ մարդը եկեր եւ ամփոփուեր էին անոր անձին մէջ: Մոգ մըն էր ան հայ իրականութենէն ներս: Երբ կը խօսէր որեւէ միւթի մասին, անոր խօսքը դանդաղ սկիզբ մը կ'առնէր որ սակայն տակաւ կը սկսէր առատանալ եւ գեղեցկանալ: Աշակերտներս մագիստացած կը կախուիմք անոր բերնէն, անջատուած շրջապատէն, գտնելու համար մարդը իմք որ մէջ որ կանգնած էր քեմին վրայ, որ շուտով պիտի տանէր մեզ մեր ամբողջ էութեամբ իր հոգեկանին մէջ մոյնացնելու: Ուրիշ էր ան երբ կը խօսէր իմաստասիրութեան, քաղաքագիտութեան, գեղեցկագիտութեան, եւ արուեստներու մասին: Բոլորովին այլ էր երբ կը խօսէր հայ երաժշտութեան մասին: Հետեւող մըն էր մեր եկեղեցական երաժշտութեան կառոյցի որոնումին: Պէտք է խոստովանիլ որ Երուսաղէմ Սրբոց Յակոբեանց վանքէն ներս դարբնու խորհէն մեզի հասած եղանակներ կարելի չափով անաղարտ են մնացած: Մեր ուսուցիչը առիթը չէր փախցնիր առաւօտ շուտ եկեղեցի գալու եւ յետոյ ժամերգութիւնները, աւելի յաճախ երկկողեան հսկումներու հոգեպարար արարողութիւնները, որոնք քացառաբար մինչեւ այսօր կը մնան

Երուսաղէմի մէջ: Երբ կը խօսէր հայ ժողովրդական երաժշտութեան մասին, Կոմիտասը կը մնար կեդրոնական շահը: Կը մեկնաբանէր հայ երգը, մեր ժողովուրդի համակ պատմութիւնը, շաղախուած հայ երգարուեստի հունին մէջ: Շատերու մեկնաբանութիւնները լսած եմ Հայաստանի եւ արտասահմանի մէջ, երթալու համար մինչեւ արմատները հայ երգին: Շահան Պերպերեանը իր ուրոյն տեղը ունի տալու համար իմաստը եւ պատկերը հայ երգարուեստի իմաստաւորումին: Այս իրողութիւնը կրնան հաստատել անոր աշակերտները: Նդանակին բառերու շեշտին, իմաստին վերացումը եւ կատարողականը երգին, անոր ձայնին մէջն էին: Մեր ցեղը ունէր նաեւ իր ստեղծագործութիւնները: Կը յիշեմ այն օրը երբ առաջին անգամ լսեցի իր երգիչը: Ժառանգաւորացի իբրեւ ուսանող, երկրորդ տարին էր: Մեր մնջարաններու վարի յարկը սենեակի մը մէջ կար կիսաւեր փոքրիկ երգչոն մը: Շահանը կը նուագէր եւ կ'երգէր: Դուրեան Սրբազանի բանաստեղծութիւններէն մէկուն իր յորինած երգն էր: «Տոնելու եկուր»: Սրտառուչ պահ մըն էր այդ, երբէք չեմ մոռնար: Յետոյ սորվեցուց մեզի այդ երգը: Մինչեւ այսօր կը հնչէ այդ եղանակը թէ Երուսաղէմի եւ թէ Անթիլիասի մէջ: (Ահաւասիկ երգը):

Ինծի համար սովորութիւն դարձած էր յաճախ ներկայ գտնուիլ այդ սենեակին մէջ, իր ինքիկը կանգնելու, եւ հետեւիլ անոր երգերուն: Փոքրիկ ծաղատեոր մը ունէր որուն էջերուն գտնւած էին երգերուն բառերը միայն: Ատոնք միայն հոգեւոր բանաստեղծութիւններ չէին, այլ ցանկ մը կը կազմէին Վահան Թէքեանէն, Տիրան Զրաֆեանէն, Դանիէլ Վարուժանէն, Յովհ. Թումանեանէն, Ռուբէն Որբերեանէն, Աւետիք Իսահակեանէն եւ ուրիշներէն որոնք կրկնակի արժեւորուած էին իրենց երաժշտական յորինումածով: Այդ երգերն

շատերը երգած եմ եւ իր ընկերակցութեամբ (դաշնամուր կամ երգեհոն)։ Բայց մէկը սակայն այնքան լեցուցած է իմ ներաշխարհը, որ մինչեւ այսօր անջնջելի կը մնայ իմ յիշողութեան մէջ։ Յառաջացեալ տարիքիս երբ կը նստիմ դաշնամուրի առաջ, կ'երգեմ զայն Շահանի շունչով եւ շեշտադրութեամբ։ Ռուբեն Որբերեանի «Գիւղիս Ճամբան» քանաստեղծութիւնն է այդ։ (Ահաւասիկ երգը)։ Մեր ուսուցիչը կը պայծառանար, կը մեծնար մանաւանդ երբ կը խօսէր Կոմիտասի մասին։ Այդ ժամերուն, մարմնատու մարդը կը չհամար եւ հոգեղէն Շահանը կը գծագրուէր մեր աչքերուն։ Պեղումներ կ'ընէր, խորք կու տար ժողովրդական երգերուն, հասնելու համար արմատներուն, իւրաքանչիւր երգին բառերուն իմաստը, շեշտը, պատկերը գծագրելով կը բացատրէր, նոր ուղիներով հասնելու համար մեր պատմութեան, հայ շինականին, հայրենի բնութեան, լեռներուն, դաշտերուն, աղբիւրներու զուլպ ջուրներուն հոսքին մէջէն գտնելու հայ հանճարի երաժշտական ստեղծագործութիւնը։ Երբեմն ալ քաղցրահամ իր փոքր ծաւալուն ձայնով կ'երգէր ճիշտ մեկնաբանելու համար երգը։

Հիմա որ այս բոլորը յուշ են դարձած, տակաւին ես ունիմ ապրումները իրբն չմարող հուր իմ պաշտելի ուսուցչէն։

Նրուսաղեւի մէջ, Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեանի շունչին տակը թէ՛ միաբանութիւնը եւ թէ ուսանողութիւնը հայաշունչ մթնոլորտի մը ճոխութեան մէջն էին։ 1932էն մինչեւ 1939 տարիներուն հայ շունչով այսքան հարուստ կեանք չեմ ունեցած։ Անկրկնելի տարիներ էին։ Մինչեւ իսկ եւրիստեմի գնմարանին մէջ, 1947էն մինչեւ 1970ական թուականները, ուսուցչութեանս տարիներուն, այսքան խանդավառ եւ հայրենաշունչ չեղան մեր հանդիսութիւնները։ Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեանի, Շահան Ռ. Պերպլեանի,

Յակոբ Օշականի, Տիրան Վրդ. Ներսիսեանի, Ներսէս Թամամեանի օրերուն տարբեր էր։ Մտով, հոգիով բացառիկ կարողութիւններով տիտաններ էին անոնք։

Այս մեծերու կողքին չեմ կրնար անտեսել իմ առաջին տարիներուն դպրոցին նուիրուած, իրենց շունչը հատցնելու պատրաստ ուսուցիչները։ Գրիգոր Մխալեանը՝ մեր հայերէնի ուսուցիչը, պարտիզակցիցն, իր արմաշական կրթութեամբ, որուն կեանքը սակայն կարճ եղաւ մեզի հետ։ Լեւոն Մ. Զիլինկիեանը՝ Պոլսեցի, մեր երաժշտութեան ուսուցիչը. բացառիկ մանազէտ հայ շարականաւոր ուսուցչեան եւ ստեղծիչներու շարադրումին։ Ի պատիւ իրեն պիտի ըսեմ որ ան առաջին եռաձայն պատարագը յօրինողը եւ երգել տուողը եղած է Պոլսոյ մէջ։ Իրմով սկսաւ բազմաձայն երգեցողութիւնը Պոլսոյ մէջ, ու այս՝ արեւմտահայ հին մտայնութեան ամիրայական օրերուն։ Արամ Խաչատրեանը՝ Պոլսեցին, գծագրութեան եւ իւղանկարչութեան ուսուցիչը։ Խիստ քնաւորութեամբ արուեստագէտ մը։ Պատրիարքարանի դահլիճի պատին ունէր իւղանկարի մեծագիր նկարը Դուրեան Պատրիարքին։ Հպարտութեամբ ցոյց կուտար ըսելով՝ «այս իմ գործն է»։

Ուսուցչիներու շարքին, մէկը որ անմեռ կը մնայ մեր ուսանողութեան տարիներու յուշերուն մէջ, ինչպէս կ'ըսեն դպրոցական կեանքին համը հոտը բերողը, ազնուական սրտով, բարեհամբոյր քնաւորութեամբ, մաքեմաթիկական եւ քնագիտութեան հարուստ պաշարով Ներսէս Թամամեանն է։ Դասաժամերէն դուրս մեր ընկերն էր ան։ Կատակասէր, սքանչելի խօսակցութեամբ։ Վերջին տարիներուն տեսողութիւնը սկսեւր էր տկարանալ։ Բայց անոր հոգեկանին լոյսը այնքան ուժեղ էր, որ մենք անոր բերնէն կը կախուէինք ընկալելու այն ամէնը որ կը ծորէր իր

ներքին աշխարհին: Համակ շնորհի էր, իր մտքի պաշարը ստացած էր Սորպոնի համալսարանին:

Երուսաղեմի ժառանգաւորացը մեր օրերուն անմոռանալի տարիներ պարգեւեց մեր սերունդին համար: Այս կամ այն ձեւի տակ ամենքս ալ կեանքի մէջ մտանք իբրեւ հոգեւորական կամ աշխարհական ծառայելու ժողովուրդին: Հետագայ տարիները եթէ ոմանց համար եղան տժգոյն եւ ցաւոտ, ուրիշներուն համար՝ լուսաւոր ուղիներով եւ փայլուն ապագայով: Այսօրուայ իրականութեամբ, ժառանգաւորացը կը գտնուի սեմին այն անցեալին, որ կար Թորգոմ Պատրիարք Դուշակեանի օրերուն: Երուսաղեմի Աթոռին բազմած է, մեր սերունդին լաւագոյն աշակերտը Թորգոմ Պատրիարքին: Կուտամ այս գնահատականը անոր անձին,

որովհետեւ ան բացառապէս կրցաւ տոկալ բոլոր անցուղարձերու ստեղծած անհամութիւններու, եւ գիտցաւ «գերադասել հոգեկանը մարմնականէն»: Շահան Պերպերեանի մաղթանքն էր այս, մեր ձեռնադրութեան առիթով, 1939ին, առաջին հանդիսաւոր ճաշկերոյթին: Վստահ որ մեր անցման ուսուցիչներէն ժառանգածը ինք միայն կրնայ փոխանցել մեր օրերու ժառանգաւորացի սաներուն, գալիքի յոյսերով բեղմնաւոր եւ հարուստ համարձակ հաւատքով:

ԿՈՄԻՏԱՍ Ա. ՔՀՆՅ. ՇԻՌՆԵԱՆ

Օրմանեանի «Ազգապատում»ին Շարունակութիւնը

Միացեալ Նահանգներու Հայաստանայց եկեղեցւոյ Արեւելեան Թեմին մէջ ծառայող հոգեւորականներէն Տէր. Տ. Զաւէն Արզումանեան գնահատելի մուկրութեամբ ի գլուխ հանած է իր գրական աշխատանքներէն մէկը, որ է շարունակել Մաղափա Արք. Օրմանեանի «Ազգապատում»ը այն թուականէն ուր հասած էր «Ազգապատում»ի երրորդ հատորը:

Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր ուղղած իր մէկ նամակին մէջ Տէր. Տ. Զաւէն Արզումանեան կը գրէ. «Կը ներփակեմ առաջին քսան էջերը «Ազգապատում»ի իմ աշխատութեան որպէս նմոյշ, որ կրնայ գաղափար մը տալ գործին մասին: Ամբողջ գործը շարուած է արդէն ու այժմ սիւնակներու վերածուելու վրայ է: Առաջին մասը, ներփակեալ էջերու ծաւալով, պիտի ընդգրկէ 500 էջ, պարփակելով ընդհանուր գործին առաջին մասը, այսինքն 1910էն 1930:»

Սիւնի 1994 Նոյ. Դեկտ. Թիւին մէջ ներկայացուցած ենք առաջին տասըմէկ էջերը: Այստեղ կը շարունակենք յաջորդ ինքն էջերը:

Խմբ.

«Ազգապատում Ծարուակութեամբ»

Տ.Տ. ՄԱՏԹԷՈՍ Բ. ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ

Քրեցին հայ ժողովուրդը: Անոնք գործեցին իսկապէս ժողովուրդանուէր ոգիով եւ իրենց լուրջ ուշադրութեան առարկայ դարձուցին հայ եկեղեցւոյ բարեգործութիւնն ու վիճակներու կրթական դործը: Անոնք առաւելաբար զարկ տուին քարոզչութեան որ անտեսուած էր, եւ հայ եկեղեցւոյ այդ անշքացած բեմը ծաղկեցուցին 1914ին, երբ Համաշխարհային Ա. պատերազմը ցնցեց աշխարհն ու թրջահայութիւնը, գաւառական շարք մը առաջնորդական աթոռները, ինչպէս Կարնոյ, Տիարաքէրիի, Երզնկայի, Սերաստիոյ, Խարբերդի, Կեսարիոյ, Թոզաթի, Պրուսայի, Բղիթի, Բաղէշի, Ճանիկի վիճակները ժառուեցան Արմաշի Դպրեվանքի շրջանաւարտ եկեղեցականներէ, որոնք մեկնեցան իրենց թեմերը առաջնորդի, փոխառորդի կամ տեղապահի պաշտօններով, իրենց գլուխն ունենալով Դպրեվանքի անդրանիկ ձեռնասուներէն՝ Կ. Պոլսոյ Հայոց պատրիարքը՝ Զաւէն արքեպիսկոպոս Տէր Եղիայեան [ԱՆԴ 3]: Կարեւոր մասը նուիրեալ եւ արժէքաւոր այդ հոգեւորականներուն դժբախտաբար զոհ գնաց թրջապան հայ ցեղասպանութեան որպէս նորօրեայ նահատակներ, որոնց պիտի անդրադառնանք մեր պատմութեան ընթացքին: Հրաշքով վերապրող արմաշականներ 1918ի զինադադարէն ետք կարեւոր դեր ստանձնեցին հայ եկեղեցւոյ ցրուած Հօտին վերստին հաւաքման եւ կազմակերպման գործին մէջ:

3156. ՀՈՒՆՁԳՐ՝ ՕՐՄԱՆԵԱՆԻ
14 ՁԵՌՆԱՍՈՒՆՆԵՐԸ

1889 սեպտեմբերէն մինչեւ 1914 սեպտեմբեր Արմաշի Դպրեվանքը ընդունած է 292 աշակերտներ [ԱՐՄ.401-16], որոնցմէ 36 վեղարուոր եկեղեցականներ հասած են Մաղաքիա Օրմանեան եւ Եղիշէ Դուրեան Հիմնադիր եպիսկոպոսներու շունչին տակ եւ ծառայած հայ եկեղեցիին Մնացեալ ուսանողներէն զոնէ Հինգը ամուսնացեալ քահանայ ձեռնադրուած են եւ յիսուըր ուսուցչական ասպարէզ ընդգրկած, ըստ 1914ի Հրատարակեալ վիճակագրութեան [ԱՆԴ]. Դժբախտաբար 36 վեղարուորներէն 13ը հայ ցեղասպանութեան զոհ դացին Օսմանեան թուրք կառավարութեան ձեռքով

եւ բռնամահ նահատակուեցան 1915ի մեծ եղեռնին [ՈՒՀ.455]: Հոս անհրաժեշտ կը նկատենք 36 արմաշականները ներկայացնել առանձինն, նկատելով որ անոնք ընտիր փաղանգ մը կազմեցին հայ հոգեւորականաց դասին մէջ եւ իրենց նուիրեալ ծառայութեամբ ծաղկեցուցին հայ եկեղեցին, նոյնիսկ երբ ան աննախընթաց հայածանքի եւ կործանումի ենթարկուեցաւ Ա. պատերազմի շարագուշակ տարիներուն: Վերապրող արմաշականները, ինչպէս պիտի տեսնենք հետզհետէ, առաջապահ դիրքերու վրայ մնացին եւ քայքայուած հայ եկեղեցին վերակերտեցին մեծ եղեռնը յաջորդող երեք տասնամեակներուն: Ժամանակագրական կարգով արմաշականներու առաջին խումբը ձեռնադրուեցաւ Դպրեվանքի առաջին վերատեսուչ Մաղաքիա եպիսկոպոս Օրմանեանէ, ընդամենը 14 կուսակրօն քահանայք: Առաջին եօթը ձեռնադրուեցան 1895ի յունիս 30ին, որոնք են. ԲԱՐԳԷՆ ԵՊՍ. ԿԻԻԼԷԱՐԵԱՆ, Անթապցի, ծնած 1868ին եւ Դպրեվանք ընդունուած 1889 նոյեմբերին: Անդրանիկ ձեռնասուներ Դպրեվանքին, որ 1896ին մասնաւոր վարդապետութիւն եւ տարի մը ետք Ժայրազոյն վարդապետի աստիճանները ստացաւ Օրմանեանէ, պատրաստելէ ետք իր աւարտաճառը «Եղիշէի Պատմութեան» վրայ քննական աշխատասիրութիւն մը կատարելով [ԱՐՄ.383]: Բարգէն Արմաշէն մեկնեցաւ 1896ին եւ առաջնորդի պաշտօններ վարեց Ճանիկ եւ Մուշ: Ապա Կ. Պոլիս վերադառնալով քարոզչութեան կոչուեցաւ եւ գրական աշխատանքներ արտադրեց, ըլլալով նաեւ Հոյս» կրօնաթերթին խմբագիրը: 1909ին Գաղասիոյ թեմէն առաջնորդ ընտրուեցաւ եւ այդ վիճակին վրայ ալ եպիսկոպոսացաւ Մաթթոն Բ. կաթողիկոսէն 1910 սեպտեմբեր 19ին, եւ առաջնորդի պաշտօնը վարեց մինչեւ 1913: Հոն կազմեց Էնիւրիոյ կաթմիր Վանուս եւ շրջակայքի Ձեռագրաց Ցուցակի Երկրկամունքի Հիւանդութիւնը որ Արմաշէն արդէն կը տառապեցնէր զինք, Գաղասիոյ մէջ ալ յայտնուեցաւ եւ ստիպեց զինք 1914ին Ամերիկա մեկնիլ դարմանումի համար [ԲԱՐ.40]: Բարգէն եպիսկոպոս Ամերիկա մնաց Ա. Համաշխարհային պատերազմի ընթացքին, մինչեւ 1922, ուր նաեւ առաջնորդական տեղապահի պաշտօնն

Տ.Տ. ՄԱՏԹԷՈՍ Բ. ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ

ալ վարեց կարճ առեւն մը [Վիժ30]։ Օրմանեանի զնահատումով Բարգէշի խորող նկարագիրը ուսումնասիրութիւնն է՝ վարչականէն ոչ գուրգի [ՆՈՂ.442]։ ՈՍՄՐՈՎ ԵՊՍ. ՊէՆԴԻԿԵԱՆ, Զարացի, ծնած 1869ին եւ Դպրեվանքի բացման օրն իսկ, 1889 սեպտեմբերին, ներկայ եղած իր աւարտաճառը գրեց Գրիգոր Տաթևացիի դործերուն վրայ [ԱՐՄ.383]։ Առաջնորդ եղաւ Տրապիզոնի, Մուշի եւ Ուարբերդի 1908ի Սահմանադրութեան հռչակումին [3101] Կ. Պոլիս եկաւ եւ գործեց որպէս քարոզիչ Ապա Կեսարիոյ առաջնորդ ընտրուեցաւ եւ 1914ին եպիսկոպոսացաւ Կեսարիոյ թեմին վրայ Գէորգ Ե. կաթողիկոսին էջմիածնէն վերադարձին ամբաստանուեցաւ Վիշնամի երկրէն գրգռութեան պատճառը [լայտուն համար եւ բարտարկուեցաւ] [ՆՈՂ.442]։ Դէպի Տիարպեքի որ քաղաքի ճամբուն վրայ կը սպաննուի թուրքերու ձեռքով, դառնայով առաջին նահատակներէն 1915 թուին։ Օրմանեանի զնահատումով ձեռնարկի նկարագիրը հանդարտ եւ խոհական վարչականութիւնն է եղած [ՆՈՂ.443]։ ԶԱԻԷՆ ԵՊՍ. ՏԵՐ-ԵՂԻՍԵԱՆ, Մուսուլցի, ծնած Իրաք 1868ին, որդին նոյն քաղաքի Աւետիս քահանայի, որ Դպրեվանքի երկրորդ տարին, 1890 ղեկնումբեր 25ին, մտաւ աշակերտելու որպէս քահանայաւոր [ՊԱՍ.1], որուն կը պատկանէր իր գերդաստանը 25 ծնունդներու յաջորդականութեամբ [ՆՈՂ.443]։ Զաւէնի որդուըր տակայն եղաւ կուսակրօն դառնալ, եւ ձեռնադրուեցաւ առաջին եօթներուն հետ իր աւարտաճառը գրեց Յովհան Օճնեցիի մատենագրութեան վրայ [ԱՐՄ.383], երբ Դպրեվանքը իրեն տեսչութեան թանձրուեցաւ 1896ին, Օրմանեանի եւ Դուրեանի միանգամայն Կ. Պոլիս մեկնումովը։ Տարի մը անց, 1897 յունուարին, Զաւէն եւս Կ. Պոլիս զնաց որպէս քարոզիչ Սամաթիոյ եւ Ոսպախիլի եկեղեցիներուն։ Առաջնորդական պաշտօն վարեց Կարին, 1898—1906, եւ մայիսին հրաժարելով վերադարձաւ Կ. Պոլիս որպէս քարոզիչ Ենիգիւղի եւ Մարբիդիլի [ՊԱՍ.3]։ 1908ին, Օրմանեան Սահմանագրութեան տարին, Վանի տեղապահութեան կոչուեցաւ, եւ նոյն տարին ընտրուեցաւ առաջնորդ Տիարպեքի, որուն վրայ ալ եպիսկոպոսացաւ 1910 սեպտեմբեր 19ին

Մատթէոս Բ. կաթողիկոսն, եւ ուր մնաց մինչեւ 1913, երբ Կ. Պոլսոյ պատրիարք ընտրուեցաւ [ԱՆԴ.1]։ Օրմանեանի հաստատումով Վաւէնի նկարագիրն է արթուն եւ տոկուն վարչականութիւն [ՆՈՂ.443]։ ՄՈՒՇԵՂ ԵՊՍ. ՍԵՐՈԲԵԱՆ, Ալաւալէկցի, ծնած 1869ին, Դպրեվանքի բացման օրերուն ներկաներէն մին Աւարտաճառի նիւթն էր Գրիգոր Նարեկացիի աղօթամատենը։ Առաջնորդական պաշտօն վարեց Արաբկիր, եւ ապա Ատանա, որուն վրայ 1906ին եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ Կիլիկիոյ Սահակ Բ. կաթողիկոսն [Կիլ.898]։ 1909ի Ատանայի կոտորածէն ետք իր դէմ եւս ամբաստանութիւն եւ ի բացակայութեան վճիռ արձակուեցաւ, երբ ինք եպիսկոպոս դացած էր, եւ անկէ ալ 1911ին անցած Ամերիկա [ՆՈՂ. 444]։ Մուշեղ աշխատեցաւ Մայր Աթոռոյ եպիսկոպոսաց շարքը անցնել որ կարենար Ամերիկայի առաջնորդ ըլլալ, ու նոյնիսկ այս նպատակով զնաց էջմիածին եւ սակայն Գէորգ Ե. կաթողիկոս մերժեց իր առաջարկը [11.ՏԱՃ.698]։ ՎՄուշեղի նկարագիրն էր եռանդուն եւ համարձակ՝ չափազանցութենէ չխորշելու չափ առաջ մղուող, կը գրէ իր ձեռնադրելը՝ Օրմանեան սրբազան [ՆՈՂ.444]։ 1922ին Մերոքեան կարգաթող կ'ըլլայ եւ կը հեռանայ եկեղեցույ ծառայութենէն։ ՍՄՐԱՍ ԵՊՍ. ՍԱԱՏԷԹԵԱՆ, Ատաբաղարցի, ծնած 1871ին եւ Դպրեվանքի բացման օրը ներկայ եղած [ԱՐՄ. 401]։ Իր աւարտաճառը գրեց Ներսէս Լամբրոնացիի կէանքին ու գրական վաստակին վրայ [ԱՆԴ 383], եւ գաւառական պաշտօն վարեց 1897ին Նիկոպոլիս եւ Շապին Գարահիսար Ապա առաջնորդ ընտրուեցաւ Կարնոյ 1908ին, յաջորդելով իր օնակիցին՝ Զաւէն Տէր-Եղիայեանի։ Իր պաշտօնին վրայ եպիսկոպոսացաւ 1910 սեպտեմբեր 19ին Մատթէոս Բ. կաթողիկոսն, եւ մնաց Կարին մինչեւ հայկական սորոսահներուն ու տեղականութիւնը, երբ առաջնորդ եւ ժողովուրդ ենթարկուեցան 1915ի չարաշուք հալածանքներուն եւ զանգուածային կոտորածներուն։ Սմբատ եպիսկոպոս եղաւ Ամարի սերունդի առաջին նահատակներէն՝ սպաննուելով Սրբնկայի մօտերը։ Ըստ Օրմանեանի այս երեսասարդ եպիսկոպոսին ճակարագիրն է քաղցր ու համեղ գործունէութիւն, պարտքէն ու

Տ.Տ. ՄԱՏԹԷՈՍ Բ. ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ

պահանջին ոչինչ չթողլով» [ԽՈՀ.444]։ ԱՂԱՆ Մ. ՎՐԴ. ՀԱՄԱՄԱՃԵԱՆ, Ագուլեիսի, Դպրեվանքի բացման օրերուն ներկայութիւն, որ երբեմն ալ Արծրունի ստորագրած է Աւարտաճառի նիւթ ընտրած է Գրիգոր Լուսաւորչի «Յաճախ պատուած»։ Սկիզբը Աղան Դպրեվանք մնաց իրեւ տեսուչ եւ ուսուցիչ իր օժակից Զաւէնի հետ [ՊԱՏ.3]։ 1895ին վարդապետ, եւ 1897ին ծայրագոյն վարդապետ կ'օրհնուի, սակայն իր առողջութիւնը սկիզբէն լաւ չըլլալով, տկար մնաց եւ հիւանդագին՝ շատ յաճախ հիւանդանոցներու մէջ [ԽՈՀ.445]։ 1908էն ետք դարձմանուելու համար մտաւ Կ. Պոլսոյ Ազգային Հիւանդանոցը ուր մնաց մինչեւ իր վախճանումը՝ 1918ի սկիզբը։ Հիւր նկարագիրը աւելի գրական գործունէութիւնը եղած պիտի ըլլար», ըստ Օրմանեանի, «եթէ առողջութիւնը ուր մնաց թոյլատու ըլլար» [ԱՆԴ.]. ՄԱՏԹԷՈՍ ՎՐԴ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ, Ագուլեիսի, Դպրեվանք ընդունուած 1889 հոկտեմբերին, եւ ձեռնադրութեան կարգով կ'ըլլար առաջին եօթնամեակին վերջինը։ Որպէս աւարտաճառի նիւթ ընտրեց Շարականները եւ վարդապետի աստիճաններ ստացաւ իր ընկերներուն հետ 1895 մայիսին։ Կանուխէն Պուլկարիս անցաւ եւ Սկրտիչ Ա. կաթողիկոսէն առաջնորդական փոխանորդութեան կոչուեցաւ։ Շատ չանցած, 1897ի մայիսին, Ամերիկա փոխարկուեցաւ [ՎԻՃ.19]։ Ռուսմանիոյ Ռուսնուգ քաղաքը ապաստանած միջոցին Մալթոց Ամերիկայի մէջ պաշտօնավարեց թեմի անդրանիկ առաջնորդ՝ Յովսէփ եպիսկոպոս Սարաճեանի իշխանութեան ներքեւ տարիէ մը քիչ մը աւելի, մինչեւ 1898 յուլիս, գլխաւորաբար առաջնորդանիստ Ուստր քաղաքին մէջ։ Նոյն թուականին հրաժարելով կը մնայ անպաշտօն եւ սակայն մաս կը կազմէ 1901 յունիս 17—18ի ամերիկահայ թեմի հոգեւորականաց ժողովին, Ուստրի մէջ, ընդ նախագահութեամբ Յովսէփ եպիսկոպոս Սարաճեանի [ՎԻՃ.21]։ Մալթոց փախաւեան շուտով կը թողու նաեւ իր կարգը, եւ 1908ին Կ. պոլիս վերադառնալով (Ազատամարտ) թերթը կը խմբագրէ մինչեւ 1915, երբ ինք եւս կը ձերբակալուի, կ'աքորուի եւ կը նահատակուի [ԽՈՀ.445]։ Օրմանեան Արմաշի մէջ ձեռնադրեց նաեւ Բ. դասարանի հետեւեալ չորս շրջանաւարտները

1896 սեպտեմբեր 27ին, որոնք են. ԹԱԹՈՒԼ Մ. ՎՐԴ. ԴՈՒՐԵԱՆ, Կ. Պոլսեցի եւ Դպրեվանք ընդունուած 1890 սեպտեմբերին [ԱՐՄ. 402]։ Մօրենական կողմէ ազգական եղիչ եպիսկոպոս Դուրեանի Մասնաւոր վարդապետի աստիճանները 1898ին ստացած է Օրմանեանի եւ իր աւարտաճառ աշխատասիրած է Յովհաննէս Սարկաւազ վարդապետի կեանքն ու գործը [ԱՆԴ. 383]։ Առաջնորդական պաշտօններ վարած է Չմշկածաղ, Պանտրմա, Պիլէճիք եւ Գոնիա [ԽՈՀ.446]։ Թաթուլ վարդապետի չտիրող ուղիղ, աշխատութիւնը լաւ, խօսքը անակնածու, վարմունքը յախուռն եղած է, եւ սակայն կարեւոր եւ արդիւնաւոր չէ եղած իր պաշտօնավարութիւնը [ԱՆԴ.]. Արիւնի հիւանդութեամբ Գոնիայէն իզոյր փոխադրուեցաւ դարմանումի համար, եւ սակայն հոն իսկ վախճանեցաւ։ Համաշխարհային պատերազմէն բաւական առաջ, ՓԱՌԷՆ Մ. ՎՐԴ. ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ, Հոռմկլայեցի, ծնած 1873ին եւ Դպրեվանք ընդունուած 1890ի սեպտեմբերին Այնթապէն ժամանելով։ Մասնաւոր վարդապետի աստիճանները ստացած է Օրմանեան պատրիարքէ 1898ին, գրելով իր աւարտաճառը Ներսէս Շնորհալիի մասին։ Արմաշի մէջ պաշտօնավարելէ ետք առաջնորդական պաշտօն վարեց Սեղեղ, Եղեւիս եւ Մարաշ։ 1909ի Ատանայի կոտորածէն ետք որոշեց եւ այրեաց հոգածու եղաւ, եւ ապա Պաղատա առաջնորդութեան գնաց [ԽՈՀ. 446] ու հոն մնաց մինչեւ Ա. պատերազմի վերջը։ Օրմանեանի գնահատանքով Վփառէն խօսքէ եւ երեւնայէ կը խուսափի, լռին կը գործէ եւ արդիւնաւորապէս կ'աշխատի» [ԱՆԴ.]. ՎԱՀՐԱՋ ՎՐԴ. ՇԱՀԱՎԱՆԵԱՆ, ծնած Կիւմրիլիսանէ եւ ուսած Տրապիզոն։ Դպրեվանք ընդունուած 1890ի օգոստոսին [ԱՐՄ.402]։ Մասնաւոր վարդապետի աստիճանները ստացաւ Օրմանեան պատրիարքէ 1898ին, գրելով իր աւարտաճառը Յովհաննէս վարդապետ Երզնկացիի մասին [ԱՐՄ.383]։ Առաջնորդական պաշտօններ վարեց Վան, Գոնիա, Էնկիւրի եւ Ռոտոսթո։ Վափազանք յախուռն բնաւորութիւնը հակառակութեանց առարկայ եղաւ, մինչեւ որ դաւաճանութեամբ սպանուեցաւ Կ. Պոլսոյ մէջ «1908ին, Օսմանեան Սահմանագրութեան հռչակման ամիսներուն» [ԽՈՀ. 446]։ ԹՈՐՈՐՈՍ ԵՊՍ. ԳՈՒՇԱԿԱՆԵԱՆ, ծն-

Տ.Տ. ՄԱՏԹԷՈՍ Բ. ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ

նդեամբ Պիլիճեան, ծնած Պարտիզակ 1874ին եւ Դպրեվանք մտած 1890ի Նոյեմբերին [ԱՐՄ.403]: Մասնաւոր վարդապետի աստիճանները ստացաւ Օրմանեան պատրիարքէ 1900ի յունուարին, գրելէ ետք իր աւարտաճառը Գրիգոր մագիստրոսի մատենադրութեան վրայ [ԱՐՄ. 383]: Արմաշի փայլուն շրջանաւարտներէն, Թորգոմի յանձնուեցաւ Դպրեվանքը Դուրեան Նշիւէ եպիսկոպոսի մեկնելէն ետք, դառնալով միանգամայն փոխ-վանահայր եւ վերատեսուչ 1904էն 1907: 1907ի Հոկտեմբեր 24ին Թորգոմ ծ. վարդապետ վերջնապէս կը թողու Արմաշը եւ Օրմանեան պատրիարքի հրամանով գործերը կը փոխանցէ ներքին տեսուչ Մեսրոպ վարդապետ Նարոյեանի: Նոյեմբեր 29ին Կ. Պոլիս կ'երթայ, անկէ մեկնելու համար իր նոր պաշտօնատեղին՝ Սեբաստիա, ուրկէ առաջնորդ ընտրուած էր նոյն տարին՝ Սեբաստիոյ թեմին վրայ կ'եպիսկոպոսանայ էլմիածնի մէջ 1910 սեպտեմբեր 19ին Մատթէոս Բ. կաթողիկոսէն: Իր թեմէն կը հրաժարի 1913 օգոստոս 26ին ու կը մեկնի Կ. Պոլիս, վերջին հրաժեշտը տալով Սեբաստիոյ նոյեմբեր 6ին [ԹՊԳ.183]: 1913էն 1914 Կ. Պոլիս կը մնայ, երբ Զաւէն պատրիարքի կարգադրութեամբ եւ Դպրեվանքի խնամակալութեան խնդրանքով Արմաշ կ'երթայ պատրաստելու համար վանքին եւ յատկապէս Դպրեվանքին պատմութիւնը, վերջնոյս 25-ամեակին աւիթով (1889-1914): Հոս է որ Թորգոմ եպիսկոպոս կը պատրաստէ «Արմաշի Դպրեվանքին 25ամեայ Յոբելեանին Առթիւ» գիրքը, որ կը հրատարակուի Կ. Պոլսոյ մէջ 1914ին [ԹՊԳ.232]: Գուշակեան միանգամայն Յոգիւթէն եւ Տիարպէրէն առաջնորդ կ'ընտրուի, սակայն Կեդրոնական վարչութիւնը չի վաւերացներ զանոնք: Նոյն միջոցին Եգիպտոսէն եւս 1914 փետրուարին կը հասնի իր առաջնորդական տեղապահ ընտրուած ըլլալու լուրը [ԱՆԴ.229]: Թորգոմ եպիսկոպոս Եգիպտոս կը մեկնի նոյն տարւոյ մայիս 3ին եւ կը ձեռնարկէ իր պաշտօնին: Առաջնորդ կ'ընտրուի յունիս 28ին Լստ Օրմանեանի «Թորգոմ ծանրագլուխ եւ գործին տէր առաջնորդ մըն է որ համակրութիւն եւ յարգանք ալ կը վայելէ» [ԽՈՂ. 447]: Վերոյիշեալ տասնըմէկը Օրմանեան Սրբազան

ձեռնադրեց երբ տակաւին Արմաշ կը գտնուէր իբր վերատեսուչ Դպրեվանքին իսկ Կ. Պոլսոյ պատրիարք ընտրուելէն ետք ձեռնադրեց Հետեւեալ երեքը. Գնէլ ԵՊՍ. ԳԱԼԷՄՔԵԱՐԵԱՆ, Կ. Պոլսեցի, Դպրեվանք մտած 1890ի յունուարին [ԱՐՄ.402] որպէս առաջին շրջանի աշակերտ, սակայն Կ. Պոլիս կը գտնուէր 1896ի իր ընկերներուն ձեռնադրութեան տտեն [ԽՈՂ. 447]: Ուստի առանձինն ձեռնադրուեցաւ Օրմանեան պատրիարքէ Կ. Պոլսոյ Գատըքէօյի եկեղեցւոյ մէջ 1897 յունուար 31ին, եւ տարի մը ետք յունուարին ստացաւ մասնաւոր վարդապետութեան աստիճանները դարձեալ Օրմանեան պատրիարքէ, իր աւարտաճառի նիւթը ընտրեց «Սիւնեաց Վաղապետարանը»: Առաջնորդ եղաւ Մուշի, եւ ապա անցաւ Ռումանիա որպէս այցելու Հովիւ 1912ի սեպտեմբերին՝ «յանձնարարութեամբ [Յովհաննէս Արշարունի] ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հօր» [ՍԻՐ.117]: Եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ Գնդրք Ե. կաթողիկոսէն 1914ին եւ առաջնորդ ընտրուեցաւ Սեբաստիոյ թեմին, ուրկէ սակայն տարագրութեան տտեն աջսորուեցաւ, կենալով վտանգի ենթարկուեցաւ, եւ սակայն բարեխախտաբար կուտակալի պաշտպանութեամբ ազատեցաւ եւ Կ. Պոլիս փոխարդուեցաւ Հոն 1918ին Գատըքէօյի քարոզիչ կարգուած էր: Օրմանեանի կարծիքով «Գնէլ լաւ ձիրքեր ունի, բայց Հանդարտութիւնը ստէպ մինչեւ դանդաղութեան կը հասցնէ» [ԽՈՂ. 447]: ՏԻՐԱՐՈՒ Մ. ՎՐԻ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ, Կ. Պոլսեցի, Դպրեվանք ընդունուած 1891 նոյեմբերին [ԱՐՄ.403]: Երրորդ շրջանէն միակ յանձնառուն եղաւ կուտակութեան ձեռնադրուելու: Զեռնադրուեցաւ Օրմանեան պատրիարքէ 1897 Հոկտեմբեր 10ին Սամաթիոյ եկեղեցիին մէջ, եւ յաջորդ տարուան օգոստոս 27ին ալ ստացաւ մասնաւոր վարդապետի աստիճանները, դարձեալ Օրմանեանէ [ԽՈՂ.447]: Իր աւարտաճառը գրեց Յովհաննէս Երզնկացոյ «Քերականութեան» վրայ [ԱՐՄ.383]: Տիրայր վարդապետի դարձունէութիւնը կ'ըրոնացաւ Արմաշի Դպրեվանքին մէջ [ԱՐՄ. 88] իրեն փոխ-տեսուչ, եւ ապա Կ. Պոլսոյ պատրիարքաբանին մէջ որպէս դիւանապետ [ԽՈՂ.448]: Համաշխարհային Ա. պատերազմէն ետք Տիրայր ծ. վարդապետ

Տ.Տ. ՄԱՍԹԷՈՍ Բ. ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ

Ամերիկա մեկնեցաւ որպէս հոգեւոր հովիւ [ԱՆԴ], ուր Ամերիկայի թեմի տեղապահի պաշտօնը կը վարէր արմաշական Շահէ Ժ. վարդապետ Գասպարեան 1917էն 1920 տարիներուն [ՎԻՃ. 30]: ՄԿՐՏԻԶ ՎՐԴ. Զ[ԼՂՏՏԱՆ, Դատաւանցի, Դպրեվանքի երկրորդ շրջանի աշակերտներէն, ընդունուած 1890ի հոկտեմբերին [ԱՐՄ.402], կուսակրօնութեան յանձնառու չըլլալով մեկնած է Դպրեվանքէն Տրապիզոնի թեմի Դզանա գիւղի վրայ քահանայ ձեռնադրուած է Օրմանեան պատրիարքէն Կ. Պոլսոյ Սիլւատարի Ս. Կարապետ եկեղեցիին մէջ 1898 յուլիս 24ին, Վրդեվանքեցւոց քահանայութեան դիմելը քաջալերելու համար» [ԽՈՀ.448]: Մկրտիչ քահանայ Տրապիզոնէն Սելանիկ փոխադրուեցաւ քահանայադպրոցելու, ուր Վատանական արկածով՝ երէցկիւնն ու զաւակը կորսնցուց Օրմանեան պատրիարքի կարգադրութեամբ Սելանիկէն Եթովպիա դրկուեցաւ որպէս հովիւ Կ. Պոլիս վերադարձին Օրմանեանէ կ'ընդարի վեղարի օրհնութիւն եւ վարդապետական մասնաւոր աստիճանները, եւ տեղապահի պաշտօնը կը վարէ Տիարպէրիի վիճակին, Զաւէն պատրիարքի ընտրութենէն ետքը, ուր վերջինն առաջնորդի պաշտօնը կը վարէր Մկրտիչ վարդապետ հոն մնաց մինչեւ տարագրութիւն եւ տաճանելի տանջանքներէ ետք Վրակով սպաննուած ըլլալը լսուեցաւ» [ԱՆԴ], դառնալով արմաշական սերունդի նահատակներէն մին:

3157. ՀՈՒՆՁՔԸ ԳՈՒՐԵԱՆԻ

14 ԶԵՌԵԱՍՏՈՒՆԵՐԸ

Արմաշի Դպրեվանքի Ե. դասարանի տասը շրջանաւարտները որոնք աշակերտեցան Դուրեան Նդիլէ եպիսկոպոսի, պատրաստ եւ յանձնառու եղան կուսակրօն քահանայութեան կարգ ստանալ 1901 մայիս 20ին, Հոգեգալստեան տօնին, նորապսակ Դուրեան եպիսկոպոսէն [ԱՐՄ.99]: Սորեն՝ տասնին հակիրճ կենսագրութիւնները ՄԵՍՐՈՊ ԵՊՄ. ՆԱՐՈՅԱՆ, Մշեցի, Դպրեվանքի տաճապի միջոցին ցրուած դասարանէն, որ Դպրեվանք մտաւ 1895 սեպտեմբերին [ԱՆԴ 404], իր աւարտաճառը դրեց Վչայ Եկեղեցւոյ Ինքնակացութիւնը» նիւթին վրայ: Մտերոպ վարդապետի առաջին գործունէութիւնը

Դպրեվանքին մէջ արդիւնաւորուեցաւ իբրեւ փոխ վանահայր եւ վերատեսուչ, որուն վրայ ալ եպիսկոպոսացաւ Գէորգ Ե. կաթողիկոսէն իջմիածնի մէջ 1913 օգոստոս 25ին [ԱՆԴ 129]: Իր պաշտօնին մէջ մնաց մինչեւ 1915 յուլիս, երբ Արմաշ եւ արմաշականք տարադրուեցան եւ ինք աքսորուեցաւ Գոնիա Թեառլ բերուեցաւ Կ. Պոլիս ուր Զաւէն պատրիարքի կարգադրութեամբ վարեց Պէշիկթաշի քարոզչութիւնը: 1916ին Կ. Պոլսոյ մէջ կատարեց Դպրեվանքի վերջին երկու սաներու քահանայական ձեռնադրութիւնը երբ Արմաշ արդէն պարպուած էր եւ լքուած: ՍԱՀԱԿ Ծ. ՎՐԴ. ՕՏԱՊԱՍԿԵԱՆ, ծնած Սեւաստիա 1875ին եւ Դպրեվանք ընդունուած 1897 յուլիսին [ԱՆԴ 405], Սեւաստիայէն Կ. Պոլիս գալով առաջնորդ Պետրոս եպիսկոպոս Թահմիզեանի հետ իր աւարտաճառը դրեց Վչայ Բեմը» նիւթին վրայ [ԱՆԴ 384]: Առաջնորդական պաշտօններ վարեց Սեւաստիա, Սամսոն եւ Պրուստ Ապա յանձնառու եղաւ Երզնայ երթալ համալսարանային Ա. պատերազմի դժբախտ օրերուն՝ 1914ի վերջերը Զաւէն պատրիարքի առաջարկին վրայ [ՊԱՏ.81]: Սահակ Ժ. վարդապետ հազար թէ մէկ երկու օրուան ճամբայ Սեւաստիայէն հեռացած էր» երթալու համար Երզնկա, Սուշէի ժողովը կը սպաննուի, դառնալով Արմաշական սերունդի նահատակներէն առաջինը [ՊԱՏ.82]: Օրմանեանի դնահատանքով Օտապաշեան Վաւառական պաշտօններու համար արթուն եւ անձնավ պաշտօնեայ մըն էր» [ԽՈՀ.449]: ՄԵՀ-ՐՈՒԺԱՆ ՎՐԴ. ԳՈՆՏՈՒՆԵԱՆ, ծնած Երզնայ Աշխարհուհի մականուամբ Մնած Մարգուտեան եւ Դպրեվանք ընդունուած 1898 յունուարին [ԱՐՄ.406]: Իր աւարտաճառը դրեց Նուրիպետութիւն Վչայ Եկեղեցւոյ» նիւթին վրայ [ԱՆԴ 384], եւ առաջնորդական պաշտօնով Արաբիի դրկուեցաւ ուր գոհացուցիչ պաշտօնավարութիւն կատարեց [ԽՈՀ.449]: Շուտով սակայն կարգաթող եղաւ եւ ուսուցչութեամբ զբաղեցաւ Ա. պատերազմի բռնագաղթին տարագրուեցաւ Արաբիկէն եւ հաւանորաբար բռնակալ մահուամբ կենքը կ'ընք» [ԱՆԴ], ԵՌՈՒԱՆԴ Ծ. ՎՐԴ. ՓԵՐՏԱՀԱՅԵԱՆ, ծնած Ամասիա եւ Դպրեվանք ընդունուած 1897 փետրուարին [ԱՐՄ.405]: իր աւար-

Տ.Տ. ՄԱՏԹԵՆՈՍ Բ. ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ

առճառը գրեց «Հաղորդութեան խորհուրդը» նիւթին վրայ [ԱՐՄ 384]։ Ձեռնագրութեանն զերի ռուսացական պաշտօնով մեկնեցաւ իր ծննդավայրը եւ յետոյ առաջնորդ կարգուեցաւ Քղիի եւ ապա Երզնկայի, որմէ ետք Կ. Պոլսոյ Զաւէն պատրիարքէ կոչուեցաւ պատրիարքական փոխանորդութեան մինչեւ պատրիարքին աքսորուիլը Պաղատա 1916 յուլիսին, երբ Փերտաճեան, պատրիարքին հանդէպ իր անձնուիրութեանը պատճառով, քսորուեցաւ դէպի Երուսաղէմ [ՊԱՏ.195]։ Երուսաղէ վարդապետ Երուսաղէմ մնաց մինչեւ 1918, երբ անգլիացիք գրաւեցին քաղաքը։ Օրմանայով հաստատուով Վերուանդի նկարագիրը լաւ վարչականութեան եղած է [ԽՈՂ.449]։ ԱՐՄԱԻԱԶԴԻ Մ. ՎՐԴ. ԳԱԼԷՆՏԵՐԵԱՆ, ծնած Պրուսա 1876ին եւ Դպրեվանք ընդունուած 1896 մայիսին [ԱՐՄ.405]։ Իր աւարտաճառը գրեց Վիշդիր Միութեան» նիւթին շուրջ Եղեմիոյ առաջնորդ ընտրուեցաւ եւ նուիրումով կառավարելու որպէս մասնակից ամբաստանուեցաւ, եւ քաղաքին յանձնուելուն վրցայ ինքն ալ դատուեցաւ եւ սպանուեցաւ 1915ին, դառնալով մին արմաշական նահատակներէն։ Արտաւազդ վարդապետ Վարչական խոհանարարութեան հետ յատուկ յայտնականութիւն եւ գործունէութիւն ունէր երգեցողութեան եւ երաժշտութեան համար» [ԽՈՂ.450]։ Բանաստեղծի իր զգայուն գրիչէն նմոյշ մը կայ Արմաշի Դպրեվանքի յորելիական հատորին մէջ՝ ՎՃիրաւոր Տարրակը» վերնագրով [ԱՐՄ.217]։ ԿՈՐԻԻՆ Մ. ՎՐԴ. ԵՍԱՑԵԱՆ, Արսլանպէկէ՝ ծնած 1876ին եւ Դպրեվանք ընդունուած 1895 հոկտեմբերին [ԱՆԴ. 405]։ Պաշտօնավարեց Բալու եւ Ալին (1904–1906) եւ ապա առաջնորդ կարգուեցաւ Մարաշի (1907–1908) Մուշեղ եպիսկոպոս Սերոբեանի յանձնարարութեամբ, ուր ճարտար գործունէութիւն ցուցուով [ԽՈՂ.450]։ Սակայն մահացու հիւանդութեամբ կնքեց իր կեանքը Մարաշի մէջ 1908ին, տակաւին շատ երիտասարդ տարիքին իր վախճանումին Մարաշ կը գտնուէր իր օձակէրը Գարեգին վարդապետ խաչատուրեան որ եւ անձանագրեր է հանդուցեալին տապանաքարը [11.ՏԱՃ.120]։ ԴԵՒՈՆԴ ԵՊՍ. ԴՈՒՐԵԱՆ, ծնած Կ. Պոլսոյ

1881ին եւ Դպրեվանք ընդունուած 1898 սեպտեմբերին [ԱՐՄ.406] իր աւարտաճառը գրեց «Արարչութեան խորհուրդը» նիւթին վրայ, եւ ձեռնադրութեանէն ետք Օրմանեան պատրիարքին օրով Կ. Պոլսոյ պատրիարքարանին մէջ անձնական քարտուղարութիւն վարեց եւ կրօնական փողովին անդամակցեցաւ։ Ապա, Դուրեան Եղիշէ պատրիարքին օրով, 1910ին, պատրիարքական փոխանորդ նշանակուեցաւ։ Առաջնորդ ընտրուեցաւ Էտիրնէի եւ նոյն վիճակին վրայ եպիսկոպոսացաւ 1913ին Գէորգ Ե. կաթողիկոսին։ Ա. պատերազմի տարիներուն Պուլկարի անցաւ որպէս այցելու եւ առաջնորդ ընտրուեցաւ։ Նոյն վիճակին Զաւէն պատրիարքի օրով [ՊԱՏ.131]։ Ըստ Օրմանեանի Դեւոնդ եպիսկոպոս Վարդուհուր եւ շահելու կարողութիւն ցոյց տուած է իր պաշտօնավարութեանց մէջ» [ԽՈՂ.540]։ ԳԱՐԵԳԻՆ Մ. ՎՐԴ. ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆ, ծնած Տրապիզոն 1880ին եւ Դպրեվանք ընդունուած 1896 նոյեմբերին [ԱՐՄ.406]։ Նախ աշակերտած է Կ. Պոլսոյ մէջ եւ ապա Մխիթարեանց Մուրատ Ռաֆայէլեան վարժարանէն ներս։ Աւարտաճառի նիւթն է եղած «Հոգիական Թուղթերը», եւ ձեռնադրութեանէն ետք Դպրեվանքին մէջ վարած է ուսուցչական եւ տեսչական պաշտօններ։ 1906էն 1907 տեսչական պաշտօն վարեց Սիւի կրիկիոյ կաթողիկոսութեան դպրեվանքէն ներս [ԿԻԼ.908]։ Եւ աւելի յետոյ առաջնորդ եղաւ Մարաշի, Արաբկիրի, եւ Գոնիայի։ Տարագրութեան ատեն Մամպուլու տարուած է, եւ անկէ անցած Երուսաղէմ եւ Սահակ կաթողիկոս-պատրիարքի օրով, 1916ին, անդամ եղած է սինոդին [ԽՈՂ.451]։ խաչատուրեան վարդապետ Երուսաղէմէն հեռացած է Սահակ կաթողիկոսի եւ Օրմանեան արքեպիսկոպոսի հետ եւ աւժամաբար հաստատուած Դամասկոս [ԱՆԴ.]։ Վարչական եւ ուսուցչական ճիւղերուն հետ եւ թերեւս աւելի՝ գրականին հետամուտ է նա, ըստ Օրմանեանի [ԱՆԴ.]։ ԳՐԻԳՈՐԻՍ Մ. ՎՐԴ. ՊԱԼԱՔԵԱՆ, ծնած Եւզոպիա եւ Սանասարեան վարժարանէ շրջանաւարտ եղած։ Ապա մեկնած է Գերմանիա մեքենագիտութեան հետեւելու համար։ Կ. Պոլսոյ վերադարձին, փափաք յայտնած է եկեղեցական դառնալու, եւ Դուրեան Եղիշէ

Տ.Տ. ՄԱՏԹԷՈՍ Բ. ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ

եպիսկոպոս է յարմար դատուելով, Դպրե-վանք ընդունուած է 1899 օգոստոսին [ԱՐՄ.408]։ Աւարտաճառի նիւթ ընտրած է «Գործնական Աստուածաբանութիւն» [ԱՆԴ 384], եւ ձեռնադրութենէն ետք պաշտօնա-վարած է նախ Գասթեմուլսիի մէջ որպէս առաջնորդ, եւ յետոյ իրացած Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան անձնակազմին որպէս անձնական քարտուղար պատրիարքին, Ղեւոնդ Ժ. վարդապետ Դուրեանի կողքին, ընտրուելով միաժամանակ անդամ կրօնական Ժողովի [ՈՈՀ.451]։ Ա. պատերազմէն առաջ Գերմանիա մեկնած է աստուածաբանական ուսմանց հետեւելու համար, սակայն չուտով Կ. Պոլիս վերադարձած, եւ ապա զադ-թակաւնաց հետ աքսորուած մինչեւ Տէր Զոր Ազատուած է ստոյգ մահէ իրբեւ Պաղատի երկաթուղիի պաշտօնաւար Պալաքեան Ճաւիի արտաքին գործունէութեանց քան թէ եկեղեցական աստիճանին պահանջից յարմարութիւն կը ցուցնէ [ԱՆԴ]։ ԵՂԻՇԷ ՎՐԴ. իմ.ՁԵՐԻԱՆ, ծնած Պարտիզակ եւ Դպրեվանք ընդունուած 1896 ապրիլին [ԱՐՄ.405]։ Առողջութեամբ տկար եւ հիւանդագին, իր աւարտաճառը գրեց «Ատեփաննոս Միւնեցիի վրայ [ԱՆԴ 384], եւ ձեռնադրութենէն ետք, Դուրեան եղիշէ եպիսկոպոսին ընկերակցեցաւ ղէպի Զմիւռնիա ուրկէ Դուրեան առաջնորդ ընտրուած էր 1904ին։ խաչերեան վարդապետի առողջական վիճակը ծանրանալով, «հիւսնախտէ վտանգուած», կը վախճանի երիտասարդ տարիքին [ՈՈՀ.452]։ Երբ Դուրեան սրբազան որպէս առաջնորդ Զմիւռնիա մեկնեցաւ 1904 հոկտեմբերին, Դպրեվանքի փոխ վանահայրութեան կողմեցաւ Թորգոմ Ժ. վարդապետ Գուշակեան, իսկ ներքին տեսչութիւնը վարեց Մեսրոպ վարդապետ Նարոյեան [ԱՐՄ.106]։ Դուրեան ետին կը թողուր Զ. դասարանէն իր իսկ ձեռնադրած չորս սարկաւազները որոնք իրենց զպրօցական շրջանին վերջին տարին կը բոլորէին, զբաղելով իրենց աւար-տաճառերու պատրաստութեամբ։ Օրմանեան պատրիարք չորսերուն առաջարկած էր իրենց աւարտաճառի նիւթերը, որոնց յանձնուէն յետոյ պատրիարքի յանձնա-րարութեամբ Դուրեան, իրենց նախկին վերապետուէն ու ուսուցիչը, Զմիւռնիայէն դալով, 1905 յունիս 19ին վարդապետ

ձեռնադրեց հետեւեալ չորս շրջանաւարտ-ները։ Ասոնցմով Դուրեանի ձեռնասուն-ներուն թիւը կը լրանար տասնեւչորսով։ ՊԱՐԳԵԻ Մ. ՎՐԴ. ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ, ծնած Կ. Պոլիս եւ Դպրեվանք ընդունուած 1899 սեպտեմբերին [ԱՆԴ 408]։ Իբրեւ որբ եւ անօգնական Գերմանիա կը տարուի 1896ի համիտեան կոտորածէն ետք, սակայն Օրմանեան պատրիարքի ջանքերով Կ. Պոլիս կը վերադարձուի եւ Դպրեվանք կը ճամբուի [ՈՈՀ.452]։ Պարգեւի աւար-տաճառի նիւթը եղած է «Հայ Եկեղեցւոյ Ուղղափառութիւնը»։ Զեռնադրութենէն ետք Նիկոմիդիոյ առաջնորդին որպէս օգնական կը նշանակուի եւ չուտով առաջնորդական պաշտօնին կը վարէ, յատկապէս Գուսինյալի, ուր կը գտնուէր 1914ին։ Տարագրութեան միջոցին Պրուսա կը գտնուէր, ուրկէ աքսորուեցաւ, ամբաստանուեցաւ եւ դատա-պարտուեցաւ բանտարկութեան Տէր Զորի մէջ։ Հոն իսկ նահատակուեցաւ իր երի-տասարդ տարիքին։ Օրմանեանի գնահա-տումով «Պարգեւի չէր պակսեր ոչ աշխատասիրութիւնը եւ ոչ յաշտակու-թիւնը» [ՈՈՀ.452]։ Պարգեւ վարդապետէն կը մնայ արժէքաւոր յօդուած մը՝ «Ապահովենք Դպրեվանքին Գոյութիւնը», ուր ան կը ներդրէ զերն ու գերա-կատարներ Արմաշի Դպրեվանքին, զայն բաղդատելով Հաղբատի եւ Սանահինի մեծ վարդապետանոցներուն հետ [ԱՐՄ.236]։ ՇԱԽԱՐԷՄ Մ. ՎՐԴ. ՍԱՀԱԿԵԱՆ, ծնած Շապին Գարահիսար եւ Դպրեվանք ընդունուած 1899 հոկտեմբերին [ԱՆԴ 409]։ Իր աւարտաճառի նիւթը ընտրեց «Հայ Եկեղեցւոյ Յարաբերութիւնը Այլ Եկեղեցեաց Հետ» աշխատասիրութիւնը։ Զեռնադրու-թենէն ետք առաջնորդական պաշտօնով մեկնեցաւ Եւզոկիա, Սեբաստիոյ առաջնորդ Թորգոմ եպիսկոպոս Գուշակեանի հովանա-ւորութեամբ։ Շաւարշ վարդապետ 1908ին Սեբաստիոյ Արամեան վարժարանի տես-չութեան կողմեցաւ նախ, եւ պաշտօնի վրայ մնաց մինչեւ 1911, երբ Եւզոկիոյ առաջնորդ ընտրուեցաւ [ԹԳԳ.190]։ Շաւարշ Եւզոկիա կը գտնուէր 1913 սեպտեմբերին ուր կը նշուէր Հայ Տպագրութեան 400 ամեակը, նախագահութեամբ Թորգոմ եպիսկոպոսի [ԱՆԴ 213]։ Տարագրութեան միջոցին ինք եւս աքսորուեցաւ Օրմանեան

Տ.Տ. ՄԱՏԹԷՈՍ Բ. ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ

կը գրէ թէ Շաւարշ Վստահան եւ անիոնը աշխատող մըն էր, որ լաւ ապագայ կը խոստանար» [ԽՈՂ.452]: Իր գրչին է «Քօսք Հրաւէրի» գեղահիւս արձակը՝ նուիրուած Հայ պանդուխտներուն, որոնք լալով գացին ու ցնծալով պիտի վերադառնան [ԱՐՄ.245]: ՊՍԱԿ Ծ. ՎՐԴ. ՏէՐ ՈՐԴՐԵՆԵԱՆ, Գուր-տպելէնցի, Դպրեվանք ընդունուած 1899 սեպտեմբերին [ԱՆԴ.408]: Աւարտաճառը գրեց «Ս. Գրոց Կանոնը Ի Հայս» Նիւթին շուրջ [ԱՆԴ.384]: Ձեռնադրութենէն վերջ միջոց մը Կ. Պոլսոյ մէջ քարոզիչ նշանակ-ւեցաւ, եւ ապա առաջնորդական պաշտօնով նախ Քղի (1907-1912), եւ անկէ Խարբերդ ղրկուեցաւ [ԽՈՂ.453]: Սա եւս տարա-գրութեան զոհ գնաց, Խարբերդէն աջ-տրուեցաւ եւ նահատակուեցաւ «Ժիր երի-տասարդութեան տարիքին մէջ, երբ լաւա-գոյն ակնկալութիւններու իրաւունք կ'ընծայէր», կը գրէ Օրմանեան [ԱՆԴ.]: Պատկ Տէր Որդէնեան Հեղինակն է «Որոճեան Գաւառի Դպրեվանքները» ձեռագիր աշխա-տութեան, որմէ «Հայաստանի Ս. Կարապետ» վանքի մասը որպէս նոյն Հրատարակուած է [ԱՐՄ.265], հաստատելով տարաբախտ արմաշականին իրական բանասէր յատկու-թիւնն ու գիտնական պատմաբանի շնորհը: ՇԱՀԷ Ծ. ՎՐԴ. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ, Անթապցի, Դպրեվանք ընդունուած 1899 սեպտեմբերին [ԱՐՄ.408]: Աւարտաճառի Նիւթը եղաւ «Բնութեանց ինչորդի Մասին Հայ Եկեղեցւոյ Կարծիքը» [ԱՆԴ.384]: Յետ ձեռնա-դրութեան վարեց նախ Հայէպի եւ ապա Ատանայի առաջնորդութիւնը ընդհանուր Համակրթութեամբ եւ արդիւնաւոր գործու-նէութեամբ» [ԽՈՂ.452]: Բարձրագոյն ուսման հետեւելու դիտումով Ամերիկա ուղեւորեցաւ 1914ին [ՎԻՃ.27]: Եւ ուսաւ Գէյմպրիքի եպիսկոպոսական աստուծա-բանական վարժարանին մէջ, վարելով միանգամայն Պոսթոնի Հայաստ գաղութին հովուութիւնը [ԱՆԴ.29]: Իր ուսած վայրէն 1914 փետրուար 23 թուակիր արժեքաւոր յօդուած մը գրած է՝ «Վերածնութիւն Ճամբուն Վրայ» վերադարձեամբ, յիշեց-նելով Հայոց ուրացումը պայցարը եւ լքումը պարտականութիւնը հանդէպ իրենց եկեղեցւոյն եւ կրօնքին [ԱՐՄ. 25]: Շահէ Գասպարեան 1917էն 1920 կը վարէ Ամերի-կահայ թեմի առաջնորդական տեղապահի

պատասխանատու պաշտօնը [ՎԻՃ.30]: Ըստ Օրմանեանի՝ Հապազային համար արժանաւոր եւ օգտակար քարագացեալ եկեղեցական գործիչ մը ըլլալու սահմանուած կը տեսնուի» [ԽՈՂ.453]: Հոս կը փակուի Դուրեանի տասնեւընդոս ձեռնաստեղծներու շարքը:

3158. ՀՈՒՆԶՔԸ՝ ՎԵՐԶԻՆ ՈՒԹԸ

1909էն 1914 Կ. Պոլսոյ պատրիարքարանի կարգադրութեամբ Արմաշի Դպրեվանքի փոխ վանահայր եւ վերատեսուչ կը կարգուի Մեսրոպ վարդապետ Նարայեան: Ծօթնեղորդ դասարանէն հասած էին երեք սարկաւազներ որոնք 1909 մայիս 31ին կուսակրօն քահանայ ձեռնադրուեցան Արմաշի մէջ Նիկոմիդիոյ առաջնորդ Ստեփաննոս եպիս-կոպոս Յովակիմեանէ [ԱՐՄ.129]: Անոնքն են. ՍՈՒՐԻՆ Ծ. ՎՐԴ. ԳԱԼԷՄԵԱՆ, ծնած Արաբկիր 1884ին եւ Դպրեվանք մտած 1902 նոյեմբերին [ԱՆԴ.410]: Իր աւարտաճառի Նիւթն էր «Հայ Քահակալութիւնը» [ԱՆԴ.385]: 1911ին Բաղեշի առաջնորդ ընտր-ւեցաւ, երբ կը վարէր Կ. Պոլսոյ Սկիւտարի Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ քարոզիչի պաշտօնը [11.ՏԱՀ.148]: Առաջնորդ ընտրուելուն առիթով ծայրագոյն վարդապետի աստի-ճաններն ալ ստացաւ Մաղաքիա եպիսկոպոս Տէրուենեան: Իր առաջնորդական պաշտօնին վրայ էր երբ Բաղեշի հայութիւնը աջ-տրուեցաւ, ինքն ալ միասին, եւ ճամբան նահատակուեցաւ 1915ին, դառնալով ար-մաշական սերունդի անմեղ զոհերէն մին: Սուրէն ղեղործնեայ եւ աշխույժ բնաւորու-թեամբ հապազային համար լաւ յոյսեր կը ներշնչէր» [ԽՈՂ.453]: ՎԱՀՐԱՄ ՎՐԴ. ՆԱԶԱՐԷԹԵԱՆ, Նիկոմիդացի, Դպրեվանք ընդունուած 1902 հոկտեմբերին [ԱՆԴ.409]: Աւարտաճառի Նիւթն է ընտրած «Հայ Եկեղեցականութիւնը եւ իր Նկարագիրը» [ԱՆԴ.385]: Ձեռնադրութենէն ետք մտադրած ըլլալով Թուրքիայէն հեռանալ, առաջին առիթով կը մեկնի Ամերիկա եւ հոգեւոր հովիւի պաշտօնով կը մնայ Շոն մինչեւ իր խոր ծերութիւնն ու վախճանը 1914ին կը միաձայն Ամերիկահայ թեմի եկեղեցական դասուն եւ կը կարգուի առժամեայ հովիւ Ուսարի եւ առաջնորդա-կան փոխանորդ [ՎԻՃ.27]: Հովուական

Տ.Տ. ՄԱՏԹԷՈՍ Բ. ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ

պաշտոններ կը վարէ համայնքներէ ներս, միշտ մնալով Միացեալ Նահանգաց արեւելեան թեմին մէջ. ԳԵՂԱՄ ՎՐԴ. ԹԻՎԷՔԷԼԵԱՆ, Շապին Գարահիսարցի, Դպրեվանք մտած 1903 մարտին [ԱՐՄ.410]: Աւարաճառի նիւթն է եղած «Եկեղեցա-կանութիւնը Հայ Հոլոսական Աստուծա-բանութեան Տեսակետէն» [ԱՆԴ 385]. Ձեռնադրութենէն ետք առաջնորդական պաշտօնով Քիչի ղրկուեցաւ եւ հայկական մեծ եղեռնի զոհերէն մին եղաւ, նահա-տակուելով իր ժողովուրդին հետ 1915ին «Բնութեամբ հեղ եւ մեղմ, բայց գործով ժիր երիտասարդ էր Գեղամ եւ յուսալից ասպազայ կը խոստանայր» [ԽՈՂ.453]: Այս երեք ձեռնադրութիւններէն տարի մը ետք, 1910 յուլիս 4ին, դարձեալ Մտեփանոս եպիսկոպոսէ երեք սարկաւազներ եւս վարդապետ ձեռնադրուեցան Արմաշի մէջ, հետեւից կարգով [ԱՐՄ.129]: ՀՄԱՍԵԱՅ ՎՐԴ. ՊԱՆՏԱՍԱՐԵԱՆ, Պիլէճիքցի, Դպրե-վանք ընդունուած 1903 սեպտեմբերին իր աւարաճառին նիւթ ընտրեց Վ. Ներսէս Շնորհալոյ Ընդհանրականը» [ԱՆԴ 385]: Հիմաեակ առաջնորդական պաշտօնով Մայալան գնաց, եւ տարագրութեան զբ-բախտ օրերուն զինուորագրուելով՝ գործա-ւորներու խումբին միացաւ ու ազատեց ինքզինք: Յետոյ ղրկուեցաւ Երուսաղէմ ուր կը մնար 1916ին [ԽՈՂ.454]: ՀՐԱՆԴ ՎՐԴ. ՅՈՎԱՍՏԲԵԱՆ, Կարնեցի, Դպրեվանք մտած 1903 սեպտեմբերին. Աւարաճառը զրեց նոյնպէս Վ. Ներսէս Շնորհալոյ Ընդհան-րականը մասին [ԱՐՄ.385]: Զմիւռնիոյ առաջնորդ Մտաթէոս Ժ. վարդապետ ին-ճէեանի օրով իրեն օգնական կը կարգուի եւ զօհութեամբ ու զօրութեամբ կը կատարէ իր պաշտօնը [ԽՈՂ.454]: Տարագրութեանց առնէ Գոնիա քաղաքում, բայց կառավա-րութեան անձնուէր ծառայութիւն խոս-տանալով՝ ազատած: Վերադառնալով Կ. Պոլիս Տաճար չաբաթաթերթի հրատարակու-թեան կը սկսի՝ «Կառավարութեան ծախքով եւ ուղղութեամբը» [ԱՆԴ], միեւնոյն ժամանակ Ֆէրիքէօյի եկեղեցւոյն քարոզ-չութիւնը ընելով, ՀՄԱՍԶԱՍՊ ՎՐԴ. ԵՂՄԱՆԵԱՆ, Երզրացի, ծնած 1864ին եւ ուսուցչութեամբ զբաղած: Նախապէս զմեծ է Դպրեվանք եւ սակայն մերժուած: Աւելի ուշ, հասուն տարիքին կ'ընդունուի

Արմաշէն եւ ձեռնադրութեան պատրաստ-ւած երկու սարկաւազներուն կ'ընկերակցի ու կը ձեռնադրուի Առաջնորդական պաշ-տօնով կը մեկնի Սամսոն (Ճանիկ), ուր կը պաշտօնավարէ մինչեւ 1915ի տարագրու-թիւնը: Կ'աջորդուի եւ նահատակութեամբ իր կենսքը կը կնքէ [ԽՈՂ.454]: Մետրոք եպիսկոպոս նարոյեան իր Դպրեվանքի վերատեսչութեան օրով, 1909–1914, 1913 ղեկտեմբեր 24ին սարկաւազ ձեռնադրած էր Ժ. դասարանի չորս ընթացաւարտները [ԱՐՄ.129]: Ասոնցմէ հետեւեալ երկուքը տարագրութեան առնէ Կ. Պոլսոյ մէջ վարդապետ ձեռնադրուեցան Նարոյեանէ 1916ին. ՄԱՍԲԻԷ ՎՐԴ. ՍԻՐՈՒՆԵԱՆ, Կարնեցի, ծնած 1890ին, որ տակաւին կանոնական քառասունքը չաւարտած կ'աջ-որդուի երթալու համար Երուսաղէմ: Իր օծակիցին հետ, տաճանիի աջօրէն ետք, կը հասնի Երուսաղէմ ուր Վեր նախընթաց պատարագը կը մատուցանէ սովորական հանդիսութեամբ» [ԽՈՂ.455], ի ներկայու-թեան Արմաշի Դպրեվանքի հիմնադիր վերատեսուէր՝ Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանեանի, որ մինչեւ 1917 նոյեմբեր 19 ղեռ Երուսաղէմ կը մնար [ԱՆԴ 345,348]: Մամբրէ վարդապետ Երուսաղէմի մէջ ղարանդի կառավարչի կը կարգուի: ԽՈՂԷՆ ՎՐԴ. ԹԱՇՃԵԱՆ, Զիլեցի, օծակիցն ու բախտակիցը Սիրունեանի, որոնց ձեռնա-դրութեամբ կը փակուի արմաշական սերունդի 36 հոգեւորականներու փաղանջը: Ինք եւս կ'աջորդուի Կ. Պոլիսէն ղէպի Երուսաղէմ ուր իր անդրանիկ պատարագը կը մատուցանէ Օրմանեանի ներկայութեան: Խորէն վարդապետ ժամադրութեան եւ կարգավարութեան կը հսկէ եւ չափաւոր կերպով ալ ուսմանց կը հետեւի [ԱՆԴ 455]: Օրմանեան Երուսաղէմի մէջ 1916 նոյեմ-բերին կը դասախօսէր ընծադրեանի երեք լրացուցիչ դասարաններուն, որոնց միացած էին «Արմաշի Դպրեվանքի աշակերտներն ալ» [ԱՆԴ 345]: Դժբախտաբար լսարանային այս դասախօսութիւնները դադարեցան 1917 ապրիլին [ԱՆԴ 346] աշակերտներու զինուորագրուելովը: Այս կերպ վերջ կը գտնէր Արմաշի Դպրեվանքի քաղաքը զարեպ կենսքը, իր ետին ձգելով լուսաւոր չափը մը հայ եկեղեցւոյ անդադատման մէջ: Վերապրող արմաշականներ հիմը պիտի

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՄՆԱՆՈՐԸ ԺԱՄԱՆԳԱՒՈՐԱՑ
ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՄԵՋ

1995 Յունուար 13, Ուրբաթ գիշեր ժամը 7.30ին Սրբազան Պատրիարք Հայրը միաբանութեամբ հանդերձ մուտք գործեց ժառանգաւորաց Վարժարանի մեծ սրահը, ուրտեղ պիտի տօնուէր Ամանորը, ի ներկայութեան ժառանգաւորաց Վարժարանի աշակերտներուն, ուսուցչական կազմին եւ Պատրիարքարանի պաշտօնէութեան: Սրահը շքեղութեմ գարդարուած էր: Պատրաստուած յայտագիրը մեծ անակնկալներ ունէր բոլոր ներկաներուն:

Վարժարանի սաները երգեցին «Սիրտ ի սիրտ» ֆայերգը, որմէ յետոյ հանդիսութեան քաջուր կատարեց Տ. Բագրատ Արք. Պուրմէշեանը: Բացման խօսքէն ետք, վարժարանի աշակերտները, ղեկավարութեամբ Գեորգ Սրկ. Բաբայանեանի, «Քաջ Նազար» բեմադրութեան մաս մը ներկայացուցին ծանուցելով սոյն բեմադրութեան ամրոցական ներկայացումին թուականը, եւ ապա առանց վարագոյրը փակելու բեմէն վար իջան եւ վարեցին յայտագիրը՝ խաղերով, մրցամենքով, սրամտութիւններով եւ անշուշտ անակնկալ մուկներով:

Վարդացուցեան քանաստեղծական կտորներ ու երգուցեան խմբերգներ՝ մասնակցութեամբ վարժարանի նուագախումբին որոնք աւելի նոյնացուցին օրուան յայտագիրը:

Կաղանդ պապուկի ժամանումէն ետք Պատրիարք Սրբազան հայրը գնահատեցի ու փառաբանեց խօսքեր ըրաւ վարժարանի սաներուն, միաբան եղբայրներուն, ուսուցչական կազմին եւ Պատրիարքարանի պաշտօնէութեան, հրաւիրելով գանձի ընդգրկելու մօր, բարի ու վսեմ սովորութիւններ՝ ինչպէս ամէն տարեգլխին մարդիկ կ'ընդգրկեն նորոգուելու համար: Պատրիարք Սրբազան Հօր բարի մաղթանքներէն յետոյ, «Հայր Մեր» երգեցողութեամբ հանդէսը աւարտեցաւ: Կէս գիշերուան ժամը 12ին Ս. Յակոբայ Մեծ գանգը աւետեց մօր տարին, մինչ ժառանգաւոր սաներ եւ ժողովուրդ վանին մեծ բակը հաւաքուած կ'երգէին «Փառք ի բարձունս» օրհներգութիւնը: Գեր. Տ. Դավիթ Արք. Սահակեան իր մաղթողական խօսքը ըրաւ վանքի մէջ իսկ գաղութին:

Միաբանութեան հոգեւորական անդամները, ժառ. վարժարանի Ամանորի հանդէսէն ետք, Պատրիարքարան հաւաքուցեան եւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հօր հետ ընթրիք ունեցան մտերմիկ մթնոլորտի մէջ:

ԲԵՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ՔԱՋ ՆԱԶԱՐ»-Ի

1995 Յունուարի 21ին ժառ.

Վարժարանի մեծ սրահին մէջ ներկայացուցաւ Դ. Դեմիրճեանի «Քաջ Նազար» կատակերգութիւնը:

Ամանորի հանդիսութեան երեկոյէն արդէն իմացած էինք այն բեմադրութեան ներկայացման թուականը: Հոծ քաղցրութիւն մը հանդիսատեսներու, սրտի տրոփով կը սպասէր ներկայացման սկսելուն:

Ժամը 7.30ին երեկոյեան Պատրիարք Սրբազան Հայրը միաբանութեամբ հանդերձ մուտք գործեց սրահէն ներս, որմէ ետք վարագոյրը քաջացաւ:

Պէտք է խոստովանիլ որ բարի սովորութիւն մը դարձած է ժառ. Վարժարանի մէջ տարուայ ընթացքին բեմադրել երկու-երեք ներկայացում: Եւ սաղմամահայութեան համար այդ օրերը իսկապէս վերածուած են թատերական տօնի:

Այդպէս եղաւ եւ Յունուարի 21ին: Վարժարանի սաները, որոնք մախապէս բեմադրած էին Մ. Իշխանի «Կիլիկիոյ Արքան», Նշիվարդի «Վարդանանք»ը, այս անգամ եւս իրենց գեղեցիկ խաղով հանգի պահեր պարգեւեցին հանդիսատեսներուն:

Կերպարներու յաշտ ներկայացումը, դերասաններու հրաշալի դերակատարումը իրապէս մագնիսացուցին՝ յափշտակուած հանդիսատեսները:

Պատրիարք Սրբազան Հայրը իր փակման խօսքին մէջ, փառելոցն ու գնահատեց ժառանգաւորաց Վարժարանի սաները, որոնք հակառակ իրենց լարուած աւօրեային ներդրեցին իրենց լաւագոյնը: Նաեւ աւելցուց թէ ամէն թատերախաղ հանդիսատեսներուն փոխանցելու պատգամ մը ունի, խօսք մը, ըսելիք մը: Պատրիարք Սրբազան Հայրը անդրադարձաւ դերակատար կերպարներուն վրայ, եւ ըսաւ. «Մեզմէ ամէն մէկն կրնայ մանիլ Ոստիան Խանութի մը, ցնդած տէրտէրի մը, եւ անշուշտ վախկոտ Նազարի մը՝ որում բախտը կը ծախի ամէն ֆայլափոխի»:

Ներկայացումը աւարտեցաւ գիշերուան ժամը 9.45ին ու «Հայր Մեր» երգեցողութեամբ արձակուցեան հանդիսատեսները ուրախ ու գուաքք տրամադրութեամբ:

ՀԱՅՐ ԲԱԳՐԱՏ

- 3 -

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՀ

Տ. ԹՈՐԳՈՄ ԱՐԵՎԵԼՆԱԿՈՊՈՍ
ՄԱՆՈՎԿԵԱՆLOCUM TENENS OF CATHOLICATE
OF ALL ARMENIANS
ARCHBISHOP TORKOM
MANOOGIANՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՄԱՐԹ ԱԹՈՍ Ս. ԷԶՄԻԱՇԻՆ
ՏԵԼԵՔ: 243326 KREST SU
ՖԱՔՍ: (78852) 151077
ԼԵՆ: (78852) 288666
57 07 Կառ.REPUBLIC OF ARMENIA
HOLY SEE OF ST. ETCIMIAZDIN
Telex: 243326 KREST SU
Fax: (78852) 151077
Tel: (78852) 288666
57 07 Yerevan.Թիւ -----
AR/0-002

31 Յունուար 1995

199 Ք.

Գերաշնորհ
Տ. Աղամ Արք. Պալիօգեան
Առաջնորդ Հայց. Եկեղեցւոյ
Աւստրալիոյ եւ Նոր Զիլանտայի Թեմին
եւ Հայրապետական Պատուիրակ
Մայրաքոյն Արեւելի
Սիւմնի

Սիրիոյ Սրբազան,

Գոհունակութեամբ տեղեկացանք ձեր քարի կարգադրութեանց մասին
ուխտադրութիւն մը կազմակերպելով դէպի Զնդկաստանի Զինուորա ֆաղափ Ս.
Յովիաննէս Մկրտիչ Հայաստանեայց Եկեղեցին, որուն կառուցման 300 ամեակը կը
գուզադիպի այս տարուան:Հնդկաստանի Հայկական գաղութին պատմութիւնը հարուստ է աւանդութիւններով,
Հայ մշակոյթի թանկագին իրագործումներով, կազմակերպութեամբ համայնքներու կրթական,
կրօնական, ազգային եւ ընկերային կեանքի աշխոյժ գործունէութեամբ, եւ մանաւանդ
Հայկական ճարտարապետութեան կոթողական կառույցներով, աղօթատեղիներով:Այդ հրաշալիքներէն մէկն է Ս. Յովիաննէս Մկրտիչ Եկեղեցին, 1695 ին
կառուցուած, մեր հայրերուն քրիստոնէական հաւատով, Յուրիանով, եւ հանճարով:Ինչ որ մնացած է Հնդկաստանի Հայկական գաղութի անցեալէն, այսօր
գուրգուրանով պէտք է պահպանենք: Մեր ժողովուրդի ֆաղափակութեան, մշակոյթի
յարժար մակարդակի գոհար մնացորդներն են անոնք:Կաղօթենք որ Հնդկաստանի հայութեան ներկայ սերունդը գիտակցօրէն իմզգիմը
նկատէ ժառանգորդը, տէրն ու պահպանը, ժողովուրդներուն հիացմունք
պատճառող եւ մեր մշակոյթի եւ հոգեւոր ժառանգութեան տիպար ներկայացող այսպիսի
կրօնոյթիւն: Այն ատեն իսկապէս պիտի հրճուին հոգիները մեր հայրերուն, որոնք պիտի
յիշուին սերունդէ սերունդ, օրհնելով իրենց զաւակներուն հայրենասիրութիւնը,
մարդասիրութիւնը, ազգասիրութիւնը եւ Աստուածասիրութիւնը, ի փառս Աստուծոյ եւ ի
քաղաքաւանդման մեր հայրենիքին եւ ի սփիւռս ցրտեալ մեր ժողովուրդին:Բրիստոսի Ս. Գերեզմանէն օրհնութիւն մեր ուխտաւոր զաւակներուն, եւ քոյրերին
«ուրիշ ընդունական լինի»:

Սիրով եւ Օրհնութեամբ

Թորգոմ Պատրիարք Մանուկեան
Կաթողիկոսական Տեղապահ

ԲԱՐԵՊԱՇՏԱԿԱՆ ՆՈՒԵՐՆԵՐՈՒ ՅԱՆԿԸ 1994 ՏԱՐՈՒԱՆ

- 1- Երուսաղեմաբնակ Տիկին Արմինե Անդրեասեան կը մուիրէ կանթեղ Ս. Յակոբայ, ի յիշատակ Հանգուցեալ ծնողաց Յակոբ եւ Անայիս Սաննեաններուն:
- 2- Երուսաղեմաբնակ Տիկին Լուսին Տէր Վարդանեան պատարագի ճերմակ շապիկ մը տանքէլով:
- 3- Նոյն Տիկինը Ս. Հրեշտակապետաց Եկեղեցւոյ Աւագ խորանին կը մուիրէ փոքրիկ գորգ մը:
- 4- Ամերիկայէն Տիկին Ովսաննա Ղազարեան եւ Յասմիկ Միլիտոնեան երկու ծրար խումկ:
- 5- Օր. Մարի Միսիսիան ճերմակ ոսկեքիլ ծածկոց մը խորանի համար:
- 6- Հոգեշնորհ Տ. Հայրիկ Վրդ. Գալայնեանէն՝ Ս. Ստեփաննոսի մատարան համար փոքր ջահ մը (Թրայա):
- 7- Ամմանէն (Յորդանան) Տիկին Լիմա Մէնէշեան Ս. Գլխադրին կը մուիրէ ասեղմագործ-անոագործ գորփուրա մը:
- 8- Երուսաղեմաբնակ Օր. Աշխէն Հիմդլեան Ս. Աստուածածնայ պատկերին կը մուիրէ ոսկեայ մատանի մը, ի յիշատակ հանգուցեալ ծնողաց:
- 9- Տիրամայր Մարի Քէշիշեան, Ս. Յակոբի Աստուածամօր պատկերին (Աջակողմեան առաջին սեան,) կը մուիրէ ոսկի եւ "զըրկոմ" թանկագին քարէ մատանի մը:
- 10- Հանգուցեալ Սարգիս Ճըղալեանէ գորգ մը Սրբոց Յակոբեանց Տաճարին համար:
- 11- Prof. James Russell հայագէտ երկու արծաթ կանթեղներ կը մուիրէ Ս. Յակոբին, Գերաշնորհ Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբիկեանի միջոցաւ:
- 12- Տիկին Արփինէ Եզեկէեան, արծաթեայ փոքրիկ խաչ մը Ս. Աստուածածնայ պատկերին (Ս. Յակոբ):
- 13- Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներէն՝ Ժամ եւ Տիրուհի Դուզումեան, գոյգ վարագոյր կը մուիրեն Հանգուցեալ Ռօզ Ամեմտա Դուզումեանի յիշատակին:
- 14- Փարիզէն Տիկին Սիլվա Դուլումեան Ս. Յակոբեանց Տաճարի Ս. Աստուածածնայ եւ Ս. Կարապետի խորաններուն կը մուիրէ վարագոյր, իր ամուսնոյն Արմենակ Դուլումեանի յիշատակին:
- 15- Փարիզէն Տիար Ֆիլիպ Դուլումեան, Ս. Յակոբեանց Տաճարի դասերուն շուրջանակի ծածկոցներ կը մուիրէ, իր հօր Արմենակ Դուլումեանի յիշատակին:
- 16- Պուէմոս Այրէսէն Տէր եւ Տիկին Պարգեւ եւ Էլիզ Պարսամեաններ վարագոյր մը կը մուիրեն Ս. Յակոբեանց Տաճարին:

ԴԱԻԻԹ ԱՐՔԵՊՍ. ՍԱՀԱԿԵԱՆ
Լուսարարապետ Ս. Աթոռոյ

ՏԻՐՈՒՆԻ

ՎԱՍՏԱՎԱԽՈՐ ԿՐԹԱԿԱՆ ՄՇԱԿ՝
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՅՎԱԶԵԱՆԻ ԱՆՑՈՒՄԸ

Երկուշաբթի 13 Փետրուար 1995-ին հողին յանձնեցին մարմինը Համայնփխ նահապետներէն՝ վաստակաւոր կրթական մշակ և մշակութային գործիչ Յարութիւն Այվազեանին:

Ազգային յուղարկաւորութիւնը տեղի ունեցաւ Լոնտոնի Ս. Պետրոս եկեղեցիին մէջ նախագահութեամբ համայնփխ Բարեխնամ Առաջնորդ՝ Գերաշնորհ Տ. Եղիշէ Արքեպիսկոպոս Կիզիլբեանի: Եւ ընկերակցութեամբ Արթանշնորհ Տ. Շնորհ Բախանայ Պաղտասարեանի, խուռն բազմութեան մը ներկայութեան: Սրբազան Հայրը տուաւ հանգուցեալին կենսագրական գիծերը և ծանրացաւ նկարագրի բարեմասնութիւններուն և ազգանուէր արդիւնաւէտ կեանքին վրայ: Բրիտանահայ Ազգային և Եկեղեցական Խորհուրդին կողմէ յարգանքի խօսք ըսաւ հանգուցեալի նախկին աշակերտներէն՝ Կարպիս Եսայեան, յայտնեց Խորհուրդին, անոր կրթական Յանձնախումբին, Գէորգ Թաթայեան Կիրակնօրեայ Ազգային Վարժարանին և ողբացեալին աշխարհասփիւռ հազարաւոր աշակերտներուն սրտազգած ցաւակցութիւնները Յարութիւն և Արամ Այվազեան ընտանիքներուն բոլոր անդամներուն: Կանըզպըրիի գերեզմանատան մէջ Կիրակնօրեայ Ազգային Վարժարանի Տնօրէն Տիկ. Անահիտ Ղազարեան իր սրտի խօսքը ըսաւ և շնորհակալութիւն յայտնեց հանգուցեալին իր ամբողջանուէր օժանդակութիւններուն համար: Յաւարտ արարողութեան, Արամ Այվազեանին զաւակը՝ Վազգէն, Ս. Պետրոս եկեղեցւոյ սրահին մէջ կուռ խօսքով մը անդրադարձաւ հօրեղբօրը կրթական և հասարակեակա՝ զգեսաշատ գործունէութեան, Հայաստան Վարդանեան կարգաց ԶՅԴ-ի Լոնտոնի Հայ Դատի Յանձնախումբէն Յ. Այվազեան ընտանիքին ուղղուած սրտառուջ նամակը:

Ողբացեալ Յարութիւն Այվազեան այն վերապրողներէն էր որոնք Հայ. Գողգոթային դառնութեան բաժակը ցմրուր ըմպեցին: Ան ծնած էր 1905-ին Հայկական Կիլիկիոյ Մարաշի մէջ: 1916-ին փոքրիկ Յարութիւնը, իր կրտսեր եղբայրը և երկու քույրերը տեղւոյն մանչերու և աղջկանց գերմանական որբանոցները կ'ընդունուին երբ մայրը յանձն կառնէ որբերուն լաթերը լուալ: Թրքական բանակին որպէս բանուոր տարուած հայրը հրաշքով կը ճողոպրի մահուան ճիրաններէն և կը յաջողի վերամիանալ իր ընտանիքին: Գերման միսիոնարները կռահելով որբերուն սպառնացող անխտապելի վտանգը գտնուեց ջորիներու վրայ բեռնուած տախտակէ տուփերու մէջ Հալէպ կը փոխադրեն: Յարութիւնին ծնողները անոնց կ'ընկերակցին որպէս հոգատարներ: Անհնարին է ջափել թշուառութեան աստիճանը թիրփին եաթաղանէն ազատած և Հալէպ հաւաքուած հայու բեկորներուն: Այվազեանները Հալէպէն Պէյրութ կը փոխադրուին և հայու անփշրելի կամփով, յամառ աշխատանքով, հաւատքով և լաւատեսութեամբ կը վերակերտեն իրենց կեանքը: Այդ տաժանագին օրերուն համար հրաշքի համազօր երևոյթ կարելի է նկատել պատանի Յարութիւնին յաջողութիւնը որ շնորհիւ իր բացառիկ ուշիմութեան և քանասիրութեան Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանի Ճարտարագիտական բաժինը կ'աւարտէ փայլուն արդիւնքով և ուսուցչական ասպարէզին կը նուիրուի որպէս երկրորդական վարժարաններու մէջ ուսողութեան և գիտութեան դասախօս:

Հանգուցեալին եւ ծանօթացայ 1936-ին Երուսաղէմի Bishop Gobat School

մանչերու անգլիական երկրորդական վարժարանին մէջ: Լիբանանէն հրաւիրուած էր մեզի ուսողութիւն դասաւանդելու: Իր բարեհամբոյր բնաւորութեամբ, հոգածութեամբ, գուարթամտութեամբ և ուսողագէտի մեթոտին ինքնատպութեամբ, ան մեր համակրանքը, յարգանքը և վստահութիւնը շահեցաւ, փարատեց ուսողութեան հանդէպ մեր զգացած վեհերոտութիւնը, նիւթը հետաքրքրական և հաճելի դարձուց և մեզի ինքնավստահութիւն ներշնչեց: Մաթեմաթիքը գաղտնիք չունէր իրեն համար: Իր պայծառ իմացականութեամբ ան կրնար թափանցել աշակերտի մը մտքին, տեսնել հոն կուտակուած մթութիւնները և բարդ խնդիրները դիւրամատչելի և յստակ ձևով մը վերլուծելով կը լուսաւորէր անոր ըմբռնողութեան ուղին:

Ընորհիւ իր ուսուցանելու կարողութեան, պարտաճանաչութեան, անաչառութեան և ընկերական ջերմութեան, շատ կարճ ժամանակի մը մէջ, ան դարձաւ մեր վարժարանին ամենէն ժողովրդական ուսուցիչը: Եւ երբ տարիներ վերջ ես ալ միացայ ուսուցչական կազմին, հպարտանալով տեսայ թէ մեր տնօրէնը ի՞նչ խոր համակրանքով, յարգանքով և վստահութեամբ կը դիմէր իր "սիրելի Յարութիւնին" խորհուրդները առնելու, դժուար հարցերու լուծումը գտնելու համար: Այս շրջանին շնորհալի Օր. Հայկուհիին հետ իր ամուսնութիւնը անխառն ուրախութեան առիթ մը եղաւ մեր վարժարանին մեծ ընտանիքին համար:

Հանգուցեալը դուրս գալով դպրոցի նեղ սահմանէն մօտէն հետաքրքրուեցաւ Սաղիմահայ ազգային, մշակութային կեանքով և յատկապէս օտար վարժարաններ յաճախող հայ ուսանողներու վիճակով: Իր նախաձեռնութեամբ հիմնուեցաւ Երուսաղէմի Հայ Ուսանողական Միութիւնը, որ իր նախագահութեան տակ մշակութային և ընկերային գործունէութիւններու շուրջ համախմբեց Երուսաղէմի հայ ուսանողութիւնը: Այդ շրջանին զուգահեռեցաւ Յակոբ Օշականի և Ծահան Պէրպէրեանի կողմէ Երուսաղէմի Հայ Մշակութային Միութեան հիմնադրումը որ անփոխարինելի բարիք մը եղաւ օտար և շատ չոր երկրորդական ուսում մը ստացած երիտասարդութեան համար յատկապէս: Հանգուցեալը անվերապահօրէն իր գործակցութիւնը բերաւ և ջերմօրէն քաջալերեց մեզի կանոնաւոր կերպով հետևիլ բոլոր դասախօսութիւններուն և աշխատարաններուն: Մասնաւոր կարգադրութեամբ մը ան ստանձնեց նաև Երուսաղէմի ժառանգաւորաց վարժարանի ուսողութեան և գիտական նիւթերու դասաւանդութիւնը:

1948-ին Պաղեստինի մէջ Հրեայ և Արաբ ընդհարումներուն ընթացքին Bishop Gobat վարժարանը գրաւուեցաւ Հրեաներուն կողմէ: Կիպրոսի Մելքոնեան կրթական Հաստատութենէն հրաւեր ստացաւ որպէս փոխ-Տնօրէն և ուսողութեան և գիտական նիւթերու դասախօս: Այս մարտահրաւերին ալ ան մօտեցաւ լրջութեամբ և խանդավառութեամբ և մշակեց ծրագիր մը որով Հաստատութիւնը իր մանկավարժական և Առևտրական բաժիններուն առընթեր օժտուեցաւ գիտական բաժինով մըն ալ, որ տարիներով, ընդունակ ուսանողներ հասցուց, և որոնք անգլիական, ամերիկեան և հայկական համալսարաններու մէջ մեծ յաջողութեամբ գիտական դասընթացքներուն հետևեցան և մասնագիտական ասպարէզներ ընտրեցին:

Հաւատով առաջ տարուած այս արդիւնաւէտ գործունէութիւնը 12 տարի ետք, 1960-ին ընդհատուեցաւ և այս փորձառու և կարող կրթական մշակը հեռացաւ հայկական կրթարանի մը հարազատ մթնոլորտէն և ընտանեօք Լոնտոն փոխադրուեցաւ:

Լոնտոն հաստատուելէն անմիջապէս ետք Enfield Grammar School-ի մէջ պաշտօնի կոչուեցաւ որպէս կիրառական ուսողութեան (Applied Mathematics) բաժնի պետ և բոլոր Ուսումնական Արտաքին Քննութեանց վերահսկիչ, և դարձեալ իր կարողութիւններով, պարտաճանաչութեամբ և ազնիւ բնաւորութեամբ արժանացաւ իր անգլիացի Տնօրէնին, պաշտօնակիցներուն և աշակերտութեան համակրանքին և յարգանքին:

Ազգային պարտականութեան բարձր գիտակցութենէ մը մղուած ան միացաւ Հայ Տունի Մշակութային Ցանձնախումբին և Ատենապետի հանգամանքով ուշագրաւ գործունէութեան մը ձեռնարկեց երբ համայնքը տակաւին չէր կազմակերպուած: 1969-ին ինք ալ միացաւ խումբ մը ուսուցիչներու, հիմնելու համար Բարեգործականի Սահակ-Մեսրոպ Միօրեայ Կրթարանը և իր տունին մէջ Մայրենի Լեզուի դասարան մը հաստատեց:

Եւ սակայն Լոնտոնահայ կրթական կեանքի պատմութեան մէջ իր անունը սերտօրէն կապուած պիտի մնայ Գէորգ Թահթայեան Կիրակնօրեայ Ազգային Վարժարանին որուն հիմնադրումին, զարգացումին և բարօրութեան ի խնդիր իր թափած ջանքերը մինչև իր կեանքին վերջին օրերը միշտ գնահատանքով և երախտանքով պիտի յիշուին, ինչպէս նաև Բրիտանահայ Խորհուրդէն ներս (1972-1988) 16 տարիներ իր խոնարհամիտ, պարկեշտ, գործնապաշտ և հաւատաւոր նուիրեալի իր վաստակը, որուն համար արժանացաւ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի սրբատառ կոնդակին և Ս. Ներսէս Շնորհալի շքանշանին:

Աղօթք և օրհնէնք և յաւիտեական հանգիստ իր բարի հոգիին և յարգանք և երախտանք Հայ Մշակոյթի և Հայապահպանումի համար մեր պայքարի ընթացքին պատնէշի վրայ անխոնջ վեթերանի իր ազգանուէր բեղուն վաստակին:

Կարպիս Եսայեան

Լոնտոն 14. 2. 95

Յարութիւն Այվազեան
1905 - 1995

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ-ԲԵՄԱԿԱՆՔ

Կիր. 1 Յուն.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Համդիսապետն էր Գեորգ. Ս. Յուսիկ Նպս. Պաղտատեան: Ժամարարն էր Հոգշ. Ս. Ռազմիկ Վրդ. Պողոսեան:

Դշ. 4 Յուն.- Լուսարարապետ Գեորգ. Ս. Դաւիթ Արք. Սահակեան բացումը կատարեց Աագ Տօներուն, նախագահելով Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած նախատօնակին:

Եշ. 5 Յուն.- Դաւիթ Մարգարիին եւ Յակոբայ Տեառնեղոր (Տօն Առաքելական Ս. Աթոռոյս Երուսաղէմի):

- Օրումն հանդիսատար Ս. Պատարագը Աագ Սեղանին վրայ մատոյց եւ քարոզեց Գեորգ. Ս. Դաւիթ Արք. Սահակեան: Իսկ Գեորգ. Ս. Կիրիել Նպս. Գարիկեան նախագահեց համգուցեալ պատրիարքաց հոգիներուն համար կատարուած համգուցեան պաշտամունքին:

Ուր. 6 Յուն.- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գեորգ. Ս. Դաւիթ Արք. Սահակեան: Տօնին բուրվառակիր հայրերն էին Հոգշ. Ս. Աւետիս Արք. Իփրանեան եւ Հոգշ. Ս. Բագրատ Արք. Պուրեմեան:

Շր. 7 Յուն.- Ստեփաննոսի Նախավկային: Առաւօտուն, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ «Մարկաւագաց Հանդես»ը. Հանդիսապետն էր Գեորգ. Ս. Դաւիթ Արք. Սահակեան: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Աւանդատուն Ս. Ստեփաննոսի սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Ս. Բագրատ Արք. Պուրեմեան:

- Երեկոյեան, Սարկաւագաց Տօնին առիթով, ժառանգաւորաց վարժարանի ճաշարանին մէջ կայացաւ Միաբանական ընթրիք:

Կիր. 8 Յուն.- Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ եւ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ: Ժամարարն էր Հոգշ. Ս. Աւետիս Արք. Իփրանեան:

- Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գեորգ. Ս. Յուսիկ Նպս. Պաղտատեան:

Բշ. 9 Յուն.- Պետրոսի եւ Պողոսի Առաքելոց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Պետրոսի վերնամատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Ս. Կոնիստան Վրդ. Շրպէլեան:

- Կէսօրէ ետք Գեորգ. Ս. Դաւիթ Արք. Սահակեան, նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ, պաշտուած նախատօնակին:

Դշ. 10 Յուն.- Տօն Ս. Որդւոցն-Որոտման: Գեորգ. Ս. Դաւիթ Արք. Սահակեան մատոյց օրումն հանդիսատար Ս. Պատարագը եւ քարոզեց Մայր Տաճարի Ս. Գլխադիր մատրան մէջ: Ապա կեմաց Փայտի մասունքն ի ձեռնին եւ ամպհովանիի տակ, նախագահեց մեծահանդէս թափօրին:

Շր. 14 Յուն.- Նոր Տարի (Վարդանդ). Կես գիշերին, Մայրավանքի մեծ զանգը կ'աւետէր սկզբնատրութիւնը 1995 տարւոյ (համաձայն Հին Տոմարի). Առաւօտուն, Մայր Տաճարին մէջ պատարագ եւ քարոզեց ըստ սովորութեան ժամօրինող Հոգշ. Ս. Ռուբեն Վրդ. Յովակիմեան: Ապա Ս. Աթոռոյս շարականին երգեցողութեամբ բոլորը բարձրացան Պատրիարքարան: Արքեպ Քարգմանչաց վարժարանէն փոքրիկ մը, շնորհաւորական խօսքեր ըրաւ եւ ծաղիկփունջ մը նուիրեց նախորդ օր Ս. Էջմիածնէն վերադարձած Պատրիարք Արքազան Հօր որ բարի մաղթամքի խօսքեր յետոյ, նախինքն բաժնեց բոլորին:

Կիր. 15 Յուն.- Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատրան մէջ: Հանդիսապետն էր Գեորգ. Ս. Կիրիել Նպս. Գարիկեան: Ժամարարն էր Արք. Ս. Զաքարիա Բաղնայ Սարիբեկեան:

Դշ. 18 Յուն.- Ճրագայլոյ Ս. Մննդեան: Առաւօտեան ժամը 10ին բառորդ մնացած Ամենապատիւ Պատրիարք Թորգոմ Արք. Մանուկեանի գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը ինքնաշարժներու երկար շարանով մը ճամբայ ելաւ դէպի Բեքեփեմ: Ճամբու կեսին եւ Ս. Մննդեան հրապարակին վրայ - դիմաւորութիւնները կատարուեցան նախորդ տարիներու շուրջով:

- Կէսօրէ ետք ժամը 2ին, Ամենապատիւ Արքազան Հօր գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մտաւ գործեց Սուր Մննդեան Տաճար, ուր երգագլոյցի կարգէն ետք, Ս. Այրին մէջ պատարագեց Հոգշ. Ս. Դուսան Վրդ. Ալմանեան: Ամենապատիւ Պատրիարք Արքազան Հայրը նախագահեց Ս. Մննդեան նախատօնակին: Յետոյ երգեցողութեամբ բարձրացան մեր վանքը:

Միաբանութիւնը Գեորգ. Ս. Սեւան Նպս. Դարպեանի գլխաւորութեամբ գիշերումն ժամը 10ին, սկսաւ Դիշերային պաշտամունք: Ժամը 12ին, Ամեն. Պատրիարք Արքազան Հայրը, Պետական

Հիւրեր, եւ Միաբանութիւն, Ս. Մննդեան Այրը իբրեւ, ուր Ամենապատիւ Պատրիարք Թորգոմ Արք. Մանուկեան տուաւ Մննդեան պատգամը հայերէն եւ Անգլերէն, որ ճայմաստեանեաց իտալեան ռատիօկայանէն: Նաեւ հետաւստեսիլի կայանէն: Ապա մեր բաժնին մէջ Ս. Պատարագ մատոյց Արք. Տ. Դանիէլ Բահանայ Գարանեան:

«Ջրօրհնէ՛ք»ի արարողութեան նախագահեց եւ քարոզեց հիւրաբար գտնուող Գերշ. Տ. Մեսրոպ Արք. Մուրափեան:

Առաւօտեան դէմ Ս. Այրին մէջ պատարագեց Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Դարբասեան:

– Երուսաղէմի մէջ, Յրազայոյցի Ս. Պատարագը Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ ի Ս. Յարութիւն, մատոյց Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէճեան. Տեսուչ Գերշ. Տ. Վաղարշ Եպս. Խաչատուրեան նախագահեց Ս. Մննդեան նախաժամանակին:

– Հինգշաբթի առաւօտ, Մայր տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէճեան: Թէ՛ երկուսն եւ թէ՛ այսօրուան երգեցողութիւնները կատարուեցան, ի քացակալութեան ժառանգաւորաց սաներու տեղացի դպիրներէ:

Ուր. 20 Յուն.– Յիշատակ Մեծնոց: Մայր տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարագեց Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան, իբրեւ Աւագ Թարգման: Ապա կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան մասնաւոր պաշտամունք:

Եր. 21 Յուն.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Կիր. 22 Յուն.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, Ս. Աստուածածնայ խորանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Բագրատ Արդ. Պարեմեան:

Դշ. 25 Յուն.– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Ամենապատիւ Պատրիարք Արքազան Հայրը:

Եշ. 26 Յուն.– Անուանակոյութիւն Տեսնել: Առաւօտուն, Ամենապատիւ Պատրիարք Արքազան Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր «Հրաշափառեալ մուտք գործեցին Ս. Յարութեան Տաճար, ուր Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատոյց եւ քարոզեց Գերշ. Տ. Կիրիլ Եպս. Գարիկեան:

Վանք գարօին, Հայոց թաղի մուտքէն, Միաբանութիւնը «ոյս ի յուսոյ» շարականի երգեցողութեամբ յառաջացաւ եւ քարոզացաւ Պատրիարքարան, ուր նորին Ամենապատեւութեան հանդիսաւորութեամբ կատարուեցաւ «Ճրօրհնէ՛ք»ի կարգ. ապա, ժամօրհնող Հօր գլխաւորութեամբ,

կրկնուեցաւ Սեղանատան մէջ, ուր եւ օրհնուեցաւ հեծիսայի աւանդական ճաշը:

Ուր. 27 Յուն.– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Ամենապատիւ Պատրիարք Արքազան Հայրը:

Եր. 28 Յուն.– Մննդեւ Յովհաննէս Արարայեցի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Կարապետի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Ս. Սահակ Արդ. Մաշալեան:

Կիր. 29 Յուն.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատարան մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտատեան: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

Եր. 4 Փետր.– Արքոց Հայրապետացն Աթանասի եւ Կիլիքի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Տ. Եղրատ Գահանայ Պոկտան:

Կիր. 5 Փետր.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի ճախկաղմնեան դասին Սուրբ Աստուածածնայ խորանին վրայ. Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէճեան:

Եր. 11 Փետր.– Արքայ Գրիգոր Աստուածաբանին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Կիր. 12 Փետր.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամատարան մէջ: Հանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Յուսիկ Եպս. Պաղտատեան: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Վրդ. Աթանասեան:

Ուր. 17 Փետր.– Նախատօնակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան:

Եր. 18 Փետր.– Ս. Արքազի Զօրավարին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Սարգսի մատարան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Աւետիս Արդ. Իփրանեան: Ըստ սովորութեան, հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ Սարգիս Կիլիկէնեանի՝ Ս. Աթոռոյ համգուցեալ ազգային քարեքար մեծանուն Գալուստ Պէյ Կիլիկէնեանի հօր եւ գերդաստանի համգուցեալներուն համար: Նախագահեց Ամենապատիւ Պատրիարք Արքազան Հայրը:

Կիր. 19 Փետր.– Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

Եր. 25 Փետր.– Իսահակայ Պարթեւի Հայրապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Արժանապատիւ Տէր Դանիէլ Գահանայ Գարանեան:

Կիր. 26 Փետր.— Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնամաստան մէջ, Հանդիսացան էր Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան, ժամարարն էր Արծաճապատի Տ. Զաֆորա Քահանայ Սարիբէկեան:

— Տեառնդ առաջի և ծածահանդ էս մախատմակը պաշտուեցաւ ի Ս. Յակոբ, որմէ ետք կատարուեցաւ «Անդաստան» եւ մոմավառութիւն: Հանդիսացան էր Լուսարարայեւ Գերշ. Տ. Դաւիթ Սահակեան:

— Գիշերակիցքին, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ «Եկեցե՛ք» եւ Հսկման կարգը. Հանդիսացան էր Գերշ. Տ. Սեւան Դարիպեան:

Բշ. 27 Փետր.— Տեառնդ զառաջ: Օրում հանդիսաւոր Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Ասագ Սնդանին վրայ մատուց Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան:

Դշ. 1 Մարտ.— Վարդանանց մախատմակին ի Ս. Յակոբ մախագահեց լուսարարայեւ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Եշ. 2 Մարտ.— Ս. Վարդանանց Զօրավարացն Մերոց 1036 վկայիցն (Յիշատակ Մեծիդը. Տօմ Ազգային):

Մայր Տաճարի Ասագ Սնդանին վրայ պատարագեց Հոգշ. Տ. Բագրատ Արք. Պարեմէֆեան: Հայր Մերէն առաջ քարոզեց լուսարարայեւ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Ուր. 3 Մարտ.— Ըստ սովորութեան Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Ատորուց Ս. Մարկոս Աւետարանչի եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ամուշաւան Մայրապետն Վրդ. Զղանեան, որ մահւ խորոզեց: Երբ ու դարձի թափօրներուն մախագահեց Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան: Միաբանութիւնը պատուասիրուեցաւ Ատորուց Գերշ. Եպիսկոպոսին կողմէ:

Եր. 4 Մարտ.— Կ. Պոլսոյ Ս. Ժորոյկոյն: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադին: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան: — Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարի խորանները ու գլխաւոր սրբանկարները երկնայեան ժամերգութեան Համբարձի շարականի երգելու պահուն վարագոստուեցան, Լուսարարայեւ Սրբազան Հօր, Գերաշնորհ եւ Հոգեշնորհ Հայրերու ձեռնով:

Կիր. 5 Մարտ.— Բուն Բարեկենդան: Փակեալ խորանին Ս. Պատարագը, Մայր Տաճարի Ասագ Սնդանին վրայ մատուց Հոգշ. Տ. Սահակ Արք. Մաշայեան: Ըստ սովորութեան, դպրացւոյն պաշտօնը վարեց Լուսարարայեւ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արքեպս. Սահակեան:

Դշ. 8 Մարտ.— Սկիզբն կարգաց Մեծի Պահոց: Առաւօտուն Մայր Տաճարին մէջ տեղի

ունեցաւ «Արեւագալի» առաջին, իսկ կէսօրէ ետք «Խաղաղական» առաջին ժամերգութիւնը:

Եշ. 9 Մարտ.— Մեծ Պահոց առաջին Հսկումն ի Ս. Յակոբ մախագահեց եւ քարոզեց լուսարարայեւ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Ուր. 10 Մարտ.— Ս. Թեոդորոսի մախատմակը պաշտուեցաւ Մայրավանքի Ս. Թորոս եկեղեցւոյ մէջ, որ Զեռագրատունն է Ս. Աթոռոյս: Հանդիսացան էր Լուսարարայեւ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Եր. 11 Մարտ.— Սուրբ Թեոդորոսի Զօրավարին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Թորոս: Ժամարարն էր Արծաճապատի Տեր Եղրաս Քահանայ Պետկան:

— Կէսօրէ ետք, Լուսարարայեւ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Սուրբ Յարութեան Տաճար, ուր պաշտուեցան ժամերգութիւնն ու մախատմակը մեր վերնամաստան մէջ: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութիւն եւ հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն մերս. թափօրայեւն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Կիր. 12 Մարտ.— Քառասներորդաց. Արտաքստան: Գիշերային եւ Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ ի Ս. Յարութիւն մեր վերնամաստան մէջ: Հանդիսացան էր Լուսարարայեւ Դաւիթ Արք. Սահակեան, հոմ մատուցուեցաւ մահւ Ս. Պատարագ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Վրդ. Անանեան:

Ապա կատարուեցաւ եռադարձ մեծահանդէս թափօր Քրիստոսի Գերեզմանին եւ մէկ անգամ Պատանատեղւոյն շուրջ, գլխաւորութեամբ լուսարարայեւ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի: Թափօրականք երգեցին Այլակերպութեան շարականները:

Դշ. 14 Մարտ.— Երեկոյեան կատարուեցաւ Մեծ Պահոց երկրորդ հսկումը ի Ս. Հրեշտակայեանաց: Հանդիսացան էր Գերշ. Տ. Սեւան Եպս. Դարիպեան, իսկ քարոզեց Հոգշ. Տ. Կամիտաս Վրդ. Շերպէճեան:

Եշ. 16 Մարտ.— Իրիկուն Հսկումն ի Ս. Յակոբ մախագահեց եւ քարոզեց Գերաշնորհ Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբրիէան:

Եր. 18 Մարտ.— Սուրբ Կիրիլի Երեսներու Մատուցումը: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աւանդատան Ս. Կիրիլի Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբեն Վրդ. Յովակիմեան:

Կիր. 19 Մարտ.— Քառասներորդաց Անառակին: Ըստ սովորութեան առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ եւ Ս. Պատարագը

մատուցուցաւ ի Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռազմիկ վրդ. Պօղոսեան, «Հայր Մեր»էն առաջ քարոզեց Հոգշ. Տ. Գուսան վրդ. Այնանեան:

Գշ. 21 Մարտ.— Երեկոյեան կատարուեցաւ Մեծ Պահոց հսկումը ի Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին: Բարոզեց Հոգշ. Տ. Վանիկ վրդ. Մանկասարեան:

Եշ. 23 Մարտ.— Երեկոյեան կատարուեցաւ Մեծ Պահոց հսկումը ի Ս. Յակոբ. նախագահեց եւ քարոզեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Ուր. 24 Մարտ.— Երեկոյեան հսկումի արարողութիւն տեղի ունեցաւ Նափայի Ս.Նիկողայոս Մատրան մէջ: Նախագահեց եւ քարոզեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, մասնակցութեամբ տեղւոյն հոգեւոր հովիւ Հոգշ. Տ. Անուշաւան Մ. վրդ. Ջըղանեանի, Հոգշ. Տ. Հայրիկ վրդ. Գալայնեանի, Հոգշ. Տ. Գուսան վրդ. Այնանեանի, Արծաճապատի Տէր Դանիէլ Բահանայ Գարանեանի, բարեշնորհ Արմէն Սրկ. Խաչատուրեանի եւ ժառանգաւորներու:

Եր. 25 Մարտ.— Սրբոցն՝ Յովնանու Երուսաղիմայ Հայրապետին եւ Հայրապետաց եւ վարդապետաց Մերոց: Ս. Պատարագը մատուցուցաւ ի Ս. Գլխոյի: Ժամարարն էր Արծաճապատի Տէր Զաքարիա Բահանայ Սարիբէկեան:

— Կէսօրէ ետք, Գերշ. Տ. Կիրեղ Նպս. ի գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը ինքնաշարժեղով քարճրացաւ Ջիթենեաց լիւռ, ուր Համարճման Սրբավայրին վրայ կատարուեցաւ ժամերգութիւն եւ նախաւումակ:

Կիր. 26 Մարտ.— Քառասնորդաց Տնտեսին: Առաւօտուն Գերշ. Տ. Կիրեղ Նպս. Գարիկեանի գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը ինքնաշարժեղով քարճրացաւ Ջիթենեաց լիւռ ու «Հրաշափառ»ով մուտք գործեց Համարճման Սրբատեղին, ուր եղիսկոպոսական խոյրով գլուխ պատարագեց եւ քարոզեց Հոգշ. Տ. Անուշաւան Մ. վրդ. Ջըղանեան:

Գշ. 28 Մարտ.— Հսկումի ի Սուրբ Հրեշտակապետաց քարոզեց Հոգշ. Տ. Համարճման վրդ. Քէշիշեան:

Եշ. 30 Մարտ.— Հսկումի ի Սուրբ Յակոբ նախագահեց եւ քարոզեց Գերշ. Տ. Սեւան Նպս. Դարիպեան:

Ուր. 31 Մարտ.— Կէսօրէ ետք Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ կատարուեցաւ Խաղաղական ժամերգութիւն:

— Իրիկնաղէմին, յաջորդ օրուան Քառասուն մանկանց տօնին առիթով: Աւուր Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ կատարուեցաւ Հսկում մասնաւոր

արարողութիւն: Հանդիսապետն էր Գերշ. Ս. Սեւան Նպս. Դարիպեան, քարոզեց Հոգշ. Տ. Բագրատ Արք. Պօրնէճեան:

Ապա Հոգշ. Տ. Բագրատ Արք. Պօրնէճեանի գլխաւորութեամբ Սարկաւագները Քառասուն մանկանց նկարին առջեւ կարգաւորուած սեղանին դիմաց ծանկի գալով երգեցին օրուան տօնին յատուկ շարականը:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

Բշ. 9 Յուն.— Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը գնաց Յունաց Պատրիարքարան, շնորհաւորելու համար Ս. Մննուդը:

Ապա Գերշ. Տ. Սեւան Նպս. Դարիպեանի գլխաւորութեամբ մի քանի վարդապետներ այցելեցին Ասորիներուն, Դպրիներուն եւ Հապէճներուն:

Դշ. 11 Յուն.— Կէսօրէ յետոյ ժամը 1ին, ի շարա Ս. Երկրի Պատրիարքներուն եւ քրիստոնէական այլ կրօնական հասայնմներու Պետերուն, Կազայի մէջ, Պաղատիկի ինքնավար Ստուպեան նախագահ՝ Նասեր Արաֆաթի հրաւերին ընդատաշեղով յանուն Պատրիարքարանիս ներկայ գտնուեցան Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Հոգշ. Տ. Կոստաս վրդ. Շէրլէճեան:

— Կէսօրէ յետոյ ժամը 4ին, Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հայրը, էջմիածնէն Երուսաղէմ վերադարձաւ, ընկերակցութեամբ Հոգշ. Տ. Ռազմիկ վրդ. Պօղոսեանի: Ս. Յակոբեանց Տաճարէն ներս «Հրաշափառ»ի մուտքէն յետոյ, Միաբանութիւն եւ ժողովուրդ Պատրիարքարան քարճրացան «Քարի Գալուստ»ի:

Եշ. 12 Յուն.— Յրամսայի Արտաֆին Գործոց Նախարարի խորհրդատու, Պրմ. Լիւսիէն Շաւրքեանայի այցելութեան առթիւ, Իսրայէլի մէջ Յրամսայի ընդհանուր հիւպատոսի կազմակերպած հիւրասիրութեան ներկայ գտնուեցաւ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Բշ. 16 Յուն.— Առաւօտուն Լատինաց Պատրիարքը եւ Պապական նուիրակը իր միաբանութիւնով եկաւ Հայոց Պատրիարքարան, շնորհաւորելու համար մեր Ս. Մննուդը (որովհետեւ յատկանց Պատրիարքը եւ Պապական նուիրակը մեր Ս. Մննուդէն առաջ պիտի բացակայէին Ս. Երկրէն): Պատրիարք Սրբազան Հայրը միաբանութեան անդամներով ընդունեց հիւրերը Պատրիարքարանի դահլիճին մէջ:

20-24 Յուն.— Հայկական Ս. Մննդեան տօնին առիթով Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր այցելութեան եւ շնորհաւորութեան եկան Յունաց Ամեն. Սրբազան Պատրիարքը, Յրամշխկեանց

Գուստոսը, Հապէշաց, Ասորաց եւ Ղպտոց Գեղը-
Եպիսկոպոսները իրենց միաբանութեան
անդամներով, Անկլիքան, Յոյմ Կաթոլիկ,
Լուսերական, Մարոնիք, Ասորի Կաթոլիկ,
Գերմանական, Ռումանական եկեղեցիներու հոգեւոր
պետիքը, Պաղեստինեան կառավարութեան կրօնական
հարցերու ներկայացուցիչը, Իսրայէլի կա-
ռավարութեան պետական, ռազմական
ներկայացուցիչները, Նրուսաղէի քաղաքացիները:

Գշ. 7 Փետր.— Ժառ. Վարժարանի սրահին
մէջ Անգլիքան լեզուով դասախօսեց Տիկին Պէթինա
Սելայի, որ հեծանիւով մամբրողութիւններ կատարած
է Անգլիայէն դէպի Հիմալայա, Գահիրէն Նեղոս
գետի երկայնքին դէպի Սուտան, Իսթանպուլէն Սե-
փովու երկայնքին եւ դէպի հարաւ մինչեւ Անի, եւ
վան եւ Աղթամար, եւ այս անգամուն դէպի
Նրուսաղէ: Իւրաքանչիւր մամբրողութիւն,
պատմական տեղեկութիւններով եւ այժմեական
նկարագրութիւններով ներկայացուած է առանձին
հատորով: Այս մէկը կը կոչուի «Արարատէն
Անդին»:

Ուր. 10 Փետր.— Ժառ. Վարժարանի սրահին
մէջ Գիննօսի երկնայք մը կազմակերպուեցաւ
«Հոգեբանական Եօթը Դիմակարներ» գիրքին
տպագրութեան առիթով: Անգլիքան գիրքին հեղինակն
է Մէլլի Գուրլը: Հայերէն թարգմանութիւնը
կատարած է Թորգոմ Արք. Մանուկեան: Գիրքը
գրուած է իբրեւ ձեռնաստոր ուսուցիչներու եւ
ծնողներու: «Քաղաքական Յառաջդրանք» մէջ
մէջքերուած «Կը մնչն» եւ «Լուսնով Աղօթք»
փորձանքները Տէն Մահէն արտասանեցին Օհան
Վարդանեան եւ Ալին Պալան: Յակոբ Տեօհմէլեան,
Ատեմապետ Հայ Երիտասարդաց Միութեան,
ներկայացուց Պատրիարք Սրբազան Հօր
կենսագրութիւնը, եւ Յակոբ Տէմիրճեան,
Ատեմապետը Հայ Մարմնամարզական Ընդհ.-
Միութեան, մասնաճիւղի անհրաժեշտութիւնը եւ
օգտակարութիւնը հոգեբանական վերլուծումներով
հիմնաւոր այսպիսի գիրքի մը, ընտանիքին եւ
դպրոցին մէջ առողջ պահելու համար
յարաքերութիւնը ծնողաց եւ զաւակներուն,
ուսուցիչներուն եւ աշակերտներուն միջեւ:
Պատրիարք Սրբազան Հայրը շնորհ կարեւորութիւնը
ուղի ընթանելու զաւակին եւ աշակերտին առեւտին
ընթացքը փոփոխական, իմացական, հոգեկան եւ
ընկերային մակարդակներու վրայ: Ներկանքը
Պատրիարքարանի դահլիճը հրաւիրուեցան
հիւրասիրութեան համար, եւ իւրաքանչիւր ստացաւ
օրինակ մը գիրքէն:

Շր. 11 Փետր.— Ժառ. Վարժարանի սրահին
մէջ, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս ընտրելու համար
գումարուելիք Ազգային եկեղեցական Ժողովին

մասնակցելու համար, 3 Ապրիլ 1995ին, Իսրայէլի
հայութեան անուով մէկ պատգամաւոր եւ
անճամպոխանաւոր ընտրելու հրաւիրուած
(Հայֆայէն, Եփրատէն, Բեքդեհէն, Նրուսաղէն
եւ շրջակայքէն) 40 անձերու գաղտնի
ժողովութեամբ, պատգամաւոր ընտրուեցան Ողիւ
Տիգրանեան, իսկ անճամպոխանաւոր՝ Յակոբ
Տեօհմէլեան: Ժողովին կը մասնագահէր Ամեն.
Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ատեմապետութեամբ
Գեղ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի, եւ
ատեմապետութեամբ Տ. Անուշաւան Մ. Վրդ.
Ջոզանեանի եւ Տ. Բարսեղ Վրդ. Գալէմտէրեանի:
Իսկ Բշ. 6 Փետրուարին, Միաբանական
Ժողովը նոյն Ազգային եկեղեցական Ժողովին
մասնակցելու համար մէկ պատգամաւոր ընտրեց
Հոգ. Տ. Բարսեղ Վրդ. Գալէմտէրեան:

Կիր. 12 Փետր.— Ժառ. Վարժարանի սրահին
մէջ, Անգլիքան լեզուով դասախօսեց Նիւ Եօթէն
Եպիսկոպոսական եկեղեցւոյ Աստուածաբանական
Վարժարանի դասախօսներէն Արթ. Տ. Ռօպէրթ
Ռայք: Նիւթն էր «Եկեղեցին Առաջին դարերուն
Հռովմի Գաղափարներու մէջ»: Սահիկներով ցոյց
տուաւ պատերուն եւ առաստաղներուն վրայ ցարդ
պահպանուած սուրբ գրական որմնակները:

Կիր. 19 Փետր.— Նրուսաղէի քաղաքացի
Նիւտ Օլմէրթի քաղաքական խորհրդատու Տոքթ.
Կարքիէլ Փատռնի ի պատիւ տրուած
հիւրասիրութեան, ներկայ գտնուեցան Գեղ. Տ.
Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Հոգ. Տ. Բագրատ Աղ.
Պարմէլեան:

Գշ. 28 Փետր.— Լիբանանիոյ մասնագահի
այցելութեան առթիւ համընկալութեամբ մասնագահի
Ապարանքի մէջ տրուած ընդունելութեան յանուն
Պատրիարքարանի ներկայ գտնուեցաւ Գեղ. Տ.
Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Եշ. 2 Մարտ.— Ջոհի Տոնի առթիւ Պաղեստինի
պատասխանատու անձերուն շնորհաւորութեան
գացին, Orient House-ի մէջ, յանուն
Պատրիարքարանի, Գեղ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան
եւ Հոգ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

Դշ. 8 Մարտ.— Ս. Երկիր այցելող Միքսոստ
Եկեղեցւոյ ղեկավարներէն խումբ մը,
Պատրիարքարան այցելեցին եւ ընդունուեցան
Լուսարարապետ Գեղ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեանի
կողմէ:

Կիր. 12 Մարտ.— Անգլիոյ վարչապետ՝
Վեմաշուր Զոն Մէյնըրի Իսրայէլ այցելութեան
առթիւ, Ռոզ Կարտըն, ընդունելութեան
արարողութեան ներկայ գտնուեցան Հոգ. Տ.
Անուշաւան Մ. Վրդ. Ջոզանեան եւ Արժանապատիւ
Տէր Դանիէլ Քահանայ Գարեթեան:

Եշ. 23 Մարտ.— Էփրատէնի Թեոփիլոս

Ռիսքը ձրեքերնիքի կողմէ, ի պատիւ Փրոֆ. Մարսել Տիպուայի ծննդեան եօթանասուն-հինգամեակի առթիւ կատարուած ընդունելութեան պատրիարքութեան կողմէ մերկայ գտնուեցան Հոգշ. Տ. Անուշաւան Մ. Վրդ. Ջոշանեան եւ Հոգշ. Տ. Գուսան Վրդ. Այնամեան:

Ուր. 24 Մարտ.— Յունաստանի Ազգային օրուան առթիւ Յունաստանի ընդհանուր հիւպատոս՝ Թեմիսթոքլես Տիմիտիսի կողմէ տրուած զինեօսին Յունական Ակումբին մէջ, մերկայ գտնուեցաւ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Ուր. 24 Մարտ.— Հաքիմ Իսհազ էշ Հուսէյնի մահուան փառասունէին մերկայ գտնուեցաւ Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Մը. 25 Մարտ.— Յունաստանի Ազգային օրուան առթիւ, Յունաստանի ընդհանուր հիւպատոս՝ Թեմիսթոքլես Տիմիտիսի կողմէ կատարուած ընդունելութեան Նաշընլ ֓ալըս պանդոկին մէջ մերկայ գտնուեցան Գերշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Նոյն օրը, Գերապատիւ Կարտինալ Ժոզէֆ Պերմարտինի կողմէ կատարուած ընդունելութեան, Նոթր Տաւ կեդրոնին մէջ, մերկայ գտնուեցան Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Կիր. 26 Մարտ.— Երուսաղէմի մէջ, Յոյն Կաթողիկէ համայնքի Տիկնանց Բարեսիրական Աւետում Միութեան եւ Մայրերու եւ Մանուկներու Հոգատարութեան Միութեանց կողմէ իրենց փառասունչորս տարուայ գործունէութեան առթիւ մատուցուած պատարագին, նախագահութեամբ Պատրիարքական փոխանորդ Գերշ. Լուսէֆի Լահաւմ եպիսկոպոսին, մերկայ գտնուեցան Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Նորայր Սրկ. Ջաֆարեան:

Կիր. 26 Մարտ.— Քաղաքապետարանի սրահին մէջ, քաղաքապետներու Երուսաղէմի տասնեւհինգերորդ միջազգային համագումարին մերկայ գտնուեցան Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան եւ Հոգշ. Տ. Բագրատ Արք. Պուրմէֆեան:

Բշ. 27 Մարտ.— Հոլանտայի Թագուհի Պէաքրիս Ս. Երկիր այցելութեան առթիւ, նախագահի տան պարտէզի ընդունելութեան մերկայ գտնուեցաւ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Գշ. 28 Մարտ.— Հոլանտայի Թագուհին մտրին վանութիւն Տիկ. Պէաքրիս, ի պատիւ Իսրայէլը նախագահին եւ իր ազնուփայլ տիկնոջ Տէր եւ Տիկ. Ռայզմանին, Երուսաղէմի թատրոնին մէջ ընդունելութիւն եւ համերգ մը տուաւ որուն մերկայ գտնուեցաւ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Հոլանտայի թագուհի մտրին վանութիւն Պէաքրիս եւ մտրին վանութիւն Քլաուս Իշխանը, Իսրայէլի խորհրդարանի խօսնակ Թէվայիս Վայսի հրաւերով, մերկայ գտնուեցան Խորհրդարանի յատուկ նիստին: Երուսաղէմի Պատրիարքութեան կողմէ մերկայ եղաւ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան:

Դշ. 29 Մարտ.— Հոլանտայի Պէաքրիս թագուհին Սուրբ Յարութեան Տաճար այցելութեան առթիւ, ընդունուեցաւ տեղւոյն երեք համայնքներու կողմէ: Պատրիարքարանի անունով մերկայ եղան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ Արք. Սահակեան, Տաճարի Տեսուչ Գերշ. Տ. Վաղարշ Եպս. Ռաչատրեան եւ Աւագ Թարգման Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Վրդ. Պօղոսեան:

Ս. ԱԹՈՌՈՒՅՍ ԿԻԻԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ Է ՀԵՏԵԻՆԱԼ ԳԻՐՔԵՐԸ

1. ՎԵՐԱԴԱՐՁ

Յակոբ Այնթապեան: Բանաստեղծութիւններ: Լոս Անճելըս, Հրատարակութիւն ՆԱԽԱՍԱՐԴ Հրատարակական 1993, էջ 110

2. ՅՈՒՇԱՄԱՏԵԱՆ

Կարպիս Գույումեան: Նեոս Գոգմոսի Ս. Կարապետ Եկեղեցւոյ Հիմնադրութեան 70-ամեակի եւ Նորակառոյց Եկեղեցւոյ 10-ամեակի: Հրտկթն. Ս. Կարապետ Եկեղ. Թաղային Խորհրդոյ: Աթենք, Տպարան Հ. Համբարձումեան, 1993 էջ 79

3. ԿԱՍԿԱԾ ԵՒ ՏԱՐԱԿՈՅՍ

Ալպէտ Նորատունկեան: Թորոնթօ, 1993 էջ 21

4. ԶՈՐԱ ՏՈՂ ՄԻԱՅՆ

Վարդ Շիկահեր: Գառնակներ: Էսաեան Սանուց Միութեան Մատենաշար թիւ 71 Իսթանպուլ, Մուրատ Օֆսէթ, 1993 էջ 1671

5. ԽԱՐԲԵՐՈՒ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ ԾԱԳՈՒՄՆ ՈՒ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

Մատուր Պէրպէրեան: 1825-1925: Փարիզ, Տպ. Փորետա, 1993 էջ 118

6. ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՑԹԻ ԾԱԳՈՒՄՆ ՈՒ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

Մատուր Պէրպէրեան: Պատմական Ուսումնասիրութիւններ: Փարիզ, տպ. Փորետա, 1994 էջ 58

7. ԿԵԱՆՔԻՍ ԳՈՒՊԼԱՐԸ ԶՈՒԹԱԿԻՍ ՀԵՏ

Օմնիկ Սիւրմէլեան: Խմբագրեց եւ Հրտկթն. պատրաստեց՝ Անդրանիկ Տագէսեան: Պէյրութ, Տպ. ԶԱՐԹՕՆԲ, 1988 էջ 119

8. ՏԷՐ ՈՂՈՐՄԵԱ

Տէր Ողորմեա: Հայ եկեղեցական Երգերու Շարք - Բ. Հայերէն եւ Ֆրանսերէն: Փարիզ, 1993 էջ 14

9. ՀԱՅ ԱՆՈՒԱՆԻ ԴԵՄԲԵՐ ԵՒ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐ

Նիւ Եորք, Ս. Վարդան Տպարան, 1993 էջ 119

10. ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ՀԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Հ. Կիւրեղ Վրդ. Քիպարեան: Վնեստիկ, Ս. Դազար, 1992 էջ 670

11. ԵՈՒՃՈՒԼՈՒԹ - ԶԱՄԲՈՐՈՒԹԻՒՆ

Ուիլիւմ Նիպոլի Զէյմպլըզ: Յիւրոցան Մտածումներ Կայսերական Թուրքիոյ Շրջանի Կեանքի Մասին: Թարգմանիչ՝ Կարապետ Ն. Փափագեան: Լոնտոն, ԶԱՐԹՕՆԲ Օրաթերթի թերթօն, 1983 էջ 133

12. ԶԱՐԶԱՐԱՆՔԻ ՎԿԱՆՆԵՐԸ

Յովհաննէս Փափիկի: Աւետարանական Եօթը Պատմութիւններ: Վնեստիկ, Միթրարեան Տպարան, Ս. Դազար, 1946 էջ 124

13. ԱՌԵՏԱՐԱՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՔԻ ԵՒ ԹՂԵՐԻ ԶԱՐԱԴԻՐՆԵՐ

Մարտիրոս Միմասեան: Ժնեւ, Դուկասեանց Եղբայրների Հաստատութեան Հրատարակութիւն, 1993 էջ 439

14. ԱՄԵՆԱՍՈՒԹԻ ԵՐՈՐՈՒՄԻԹԻՒՆ

Ազմաւորեան Զարեհ Նպա.: Պատասխան Եեռվայի Վկաներուն: Ժողովրդային Կրօնական Մատենաշար - թիւ 6: Լիբանան, Առաջնորդարան Հայոց Լիբանանի, 1993 էջ 27

15. ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ԾՐԱԳԻՐԸ

Յովհաննէս Մարգարեան: Պէյրութ, Տպ. Տօնիկեան, 1971 էջ 702

(Շարունակելի)

Նախապէս պատրաստուած
Սահակ Գալայեանի կողմէ
Քարտուղար Կիւլպէնկեան Մատենադարանի

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

- Ծննդեան Պատգամ	Թորգոմ Պատրիարք	3-6
- Christmas Message (from nativity Grotto, 1 8 January 1995)	Patriarch Torkom Manoogian	7-8

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

- Նոր Տարին	Ռուբեն Վրդ. Յովակիմեան	9
- Յորեմի Հատիկի Ընծիւղումը	Աւետիս Արդ. Իփրաեմեան	10-12
- Վարդանանց Շարժումը եւ Հայ Կրօնական Միտքը	Բրոֆ. Գեորգ Խոյրեան	12-17

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

- Հեքուրտի Որդւոյն Պանդխտութիւնը	Թրգմն. Մուրատ Մանուկեան	18
- Moribundi	Անի	19
- Կոմիտաս Վարդապետին	Կոստան Զարեան	20-22
- The Homecoming	Gostan Zarian	
	Թրգմն.- Մարգարէտ Մարկոսեան	21-23
- Ծառեր	Թրգմն. Շէն-Մահ	24
- The Trees	Joyce Kilmer	25
- Ազատամարտիկի Յիշատակին	Գեորգ Հնճացեան	26

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

- Նարեկացու Ստեղծագործութեան Ժանրային Համակարգը	Ա. Ղազինեան	27-33
- Մխիթար Սեբաստացի	Զաւեն Արք. Զինչինեան	34-40

ԳՐԱԿԱՆ

- Միրիամ Խաթուն Դամասկուհուն	Սարգիս Եսփուրեան	41-50
------------------------------	------------------	-------

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

- «Հայ Հայրաբանութիւնը» եւ Մովսէս Խորենացիի «Պատմութիւն Արքայիւոյն Աստուածածնի եւ Պատկերի Նորա» (Հեղինակ՝ Թամար Տասնապետեան)	Բարգէն Թօփեան	51-53
--	---------------	-------

ՇՆՈՐՀԱՒՈՐԱԿԱՆՔ

- Կաթողիկոսական Տեղապահէն		53-57
- Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Գարեգին Բ. Կաթողիկոսէն		
- Ն. Ս. Յովհաննէս Պօղոս Բ. Պապէն		
- Ռուսաց եկեղեցւոյ Ալէէսէյ Բ. Պատրիարքէն		
- Կ. Պոլսոյ Գարեգին Բ. Պատրիարքէն		
- Գալուստ Կիւլպէնկեան Հաստատութեան Նախագահ Ռապերթո Կիւլպէնկեանէն		

ԴԻՑԱՐԱՆԱԿԱՆ

- Հայոց Դիցարանի Տոմերը	Ռաֆայել Վարդանեան
Գրիգոր Կարախանեան
Յովհաննէս Վարդանեան | 58-63 |
|-------------------------|---|-------|

ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ

- Նախագիծ մը ժողովումի համար	Նորվան Եպս. Զաքարեան	64-73
- Խորհրդարանական Թուարանութիւն	Սարգիս Սարիբեկեան	74-77
- Ժառանգաւորացը Մեր Օրերուն	Կոմիտաս Ա. Քենյ. Շիրինեան	78-84
- «Ազգապատում»	Տէք. Տ. Զաւէն Արզումանեան	85-93

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

- Ամանորը եւ «Քաջ Նազար»ի Բեմադրութիւնը
Ժառանգաւորաց Վարժարանի մէջ	Հայր Բագրատ	94
- Ուխտագնացութիւն Հնդկաստանի
Զինամուրա քաղաքի Յովհ. Մկրտիչ
Եկեղեցիին 300 Ամեակին առիթով	Ադան Արք. Պալիօզեանի
գլխաւորութեամբ	95
- Բարեպաշտական Նուէրներուն Ցանկ	Դաւիթ. Արք. Սահակեան	96

ՏԻՐՈՒՆԻ

- Յարութիւն Այվազեան		97-99
- Ս. Յակոբի Ներսէն		100-105
- Ցանկ՝ Կիւլպէնկեան Մատենադարանի
կողմէ ստացուած Գիրքերու	Սահակ Գալայեան	106
- Բովանդակութիւն		107-108

Բաժնի ՌՈՒԲԵՆ ՈՐՈՐԵՆԵԱՆ
Words by ROUBEN VORBERIAN

ԳԻԻՂԻՍ ԶԱՄԲԱՆ
(ԿԵԱՆՔԻ ՅԱՆԱԿԱՆ)
QYOOGHIS JAMBAN

Ծրագրող - ՇԱՀԱՆ Ռ. ԳԵՐԳԵՐԵԱՆ
Music by SHAHAN R. BERBERIAN

Lento e grave Ժանդազնայ

1 Կեանքի նա - լակն ձեռք շը - թո - դոց Իրե - տին մո - ու - ցու - մը
Gian - ki na - vagn hedk chu - to - ghootz ir ye - din Mo - ra - izoo - mu

ա - ուս, Ինձ - մէ ա - մէն բան Հին ե - րազ - ներս ամ - պե - բու պէս
a - rav intz - me a - men ban Hin ye - raz - ners am - be - roo

rit. *p* *a tempo*
Կ'ան - հե - տին Յի - շա - տակն ալ կ'անց - նի եր - գի մը նը - ման
gan - he - din Hi - sha - dagn al gantz - ni yer - qi mu nu - man

Allegro leggiero Գնայուն ու բեռն
2. Հո - գիս սա - կայն կը յի - շէ քեզ դու ծաղ - կա - լէս Գիւ - ղիս ճամ - բան ուր
Ho - qis sa - gayn gu hi - she kez too dzagh - ga - ved qyoo - ghus jam - ban oor

Թայ - լէ - թեք զառ - եռիկս ու ես զէ - պի պու - բակն ու բու - բաս - տան ան -
 kay - le - yink qar - noogs oo yes te - bi boo - ragn oo boo - ras - dan an -

rit. Allegro leggiero զմայրսն ու քիթն
 - մե - ցու - թեան ե - բա - զին պէս: 3. Ու քո - վի - կէզ զող - զը - դա - զին սա -
 - me - ghoot - yan ye - ra - zin bes. Oo ko - vi - get togh - tu - gha - qin sa -

rit.

- Հէր աղ - ւոր վը - ճիւս ա - ռուն մերթ կա - մար - ինն ու մերթ մար - զին տակ
 her agh - vor vu - jid a - roon mert ga - moor - jin oo mert mar - qin dag

Կա՛հ - ուն - լով կ'եր - թար Հե - ռուն ա - - մա - յու - թեան իբ - բեւ ո - զին:
 bah - ve - lov ger - tar he - roon a - - ma - yoot - yan ib - rev vo - qin.

rit.

rit.

Allegro moderato

1. Տաշ - աւած քա - րէ ու - զիդ ճամ - բան 4ը սա - նի զիս արդ ի ծո -
 Dash - vadz ka - re oo - ghigh jam - ban gu da - ni zis art i dzo -

- վափ 4ը ճըմ - լը - Վի հո - զիս սա - կայն մը -
 - vap gu jum - lu - vi ho - qis sa - gayn mu -

rit. a tempo

սա - ծռւ - մով մը հը - բա - սապ
da - dzoo - mov mu hu - ra - dab

rit. a tempo

3 9

Կը հըմ - լի - լի հո - գիս սա - կայն մը
Gu jum - lu - vi ho - qis sa - gayn mu-

rit. a tempo

սա - ծռւ - մով մը հը - բա - սապ ու կը գառ - նամ հին ման - կու - թեան
da - dzoo - mov mu hu - ra - dab oo gu tar - nam hin man - goot - yan.

rit.

Allegro leggiero գնալով ու քիչ

3 9

5. Հոն քակ թի - եւ սա - կայն աղ - աղ ու երբ - նա - գեղ հը - բի - զոն հը -
Hon pag te - yev sa - gayn agh - vor oo yerp - na - qegh er ho - ri - zon hu -

rit.

մայր - նե - րով լի բիւ - րա - ւոր ան - ծե - ղու - թիւ - նը խալ - տար Հոն ճամ -
 mayk - ne - rov li bioo - ra - vor an - me - ghoot - yoo - nu khay - dar hon, jam -

rit.

Lento e grave Ծանրորակ

- բուն վը - րայ ո - րոր մո - ւոր : Գեան - թի նա - ւակն Հետք չը - թո - ղուց Իր Ե - տին
 - boon vu - ra vo - lor mo - lor. Gian - ki na - vagn hedk chu to - ghootz ir ye - din

3 3 2

մո - ւա - ցու - մը ա - ւաւ քնձ - մէ ա - մէն բան. Հին Ե - րազ - ներս
 mo - ra - tzoo - mu a - rav intz - me a - men ban. Hin ye - raz - ners

rit. a tempo rit. rit. a tempo rit.

ամ - ւե - րու պէս կ'ան - Հե - տին Թի - շա - տակն ալ կ'անց - նի Իր գի մը նը - ման
 am - be - roo bes gan - he - din, Hi - sha - dagn al gantz - ni Yer - qi mu nu - man.

My Village Road

*Life's vessel left no trace behind,
All experience appears remote,
Old dreams are clouds caught by the wind,
While memory fades like a song's last note.*

*But my soul remembers still
The village road where I walked once
To fields and forests with my lamb
With flowers nodding as we went
As in a dream of innocence.*

*Faithfully along its side
The playful river trembled by
Hiding coyly near the bridge
And in the meadow ranging far
Nature's wildness in its cry.*

*The small stones in the path worn smooth
Leading me gently toward the sea
While my spirit's turmoil grew
Stirred with feelings of the days
Of childhood on the path I knew.*

*The horizon seemed to be so near
Radiant with colors of all kinds
Innocence cavorted there
With overflowing charms and joys
Along that path when we were boys.*

*Life's vessel left no trace behind,
All experience appears remote,
Old dreams are clouds caught by the wind,
While memory fades like a song's last note.*

Գիւղիս Ճամբան

Կեանքի մաւակն հետք չը թողուց իր ետին
Մոռացումը առաւ ինձմէ ամէն քան-
Հին երազներս ամպերու պէս կ'անհետին,
Յիշատակն ալ կ'անցնի երգի մը մման:

Հոգիս սակայն կը յիշէ ինձ,
Դու ծաղկաւետ գիւղիս ճամբան,
Ուր ճայլէիմք գառնուկս ու ես,
Դէպի պուրակն ու քուրաստան,
Անմեղութեան երազին պէս:

Ու քովիկէդ դողողդագին
Սահէր աղուոր վրնիտ առուն,
Մերթ կամուրջին ու մերթ մարգին
Տակ պահուելով կ'երթար հեռուն,
Ամայութեան իրքիւ ոգին:

Տաշուած քարէ ուղիդ ճամբան
Կը տանի գիս արդ ի ծովափ,
Կը նըմլըի հոգիս սակայն,
Մըտածումով մը հորատապ:
Ու կը դառնամ եին մանկութեան:

Հոն փակ թէն սակայն աղուոր
Ու երթմագեղ եր հորիզոն,
Հըմայքնըով լի բիւրատար՝
Անմեղութիւնը խայտար հոն,
Ճամբուն վրայ ուր մոյր:

Կեանքի մաւակն հետք չը թողուց իր ետին
Մոռացումը առաւ ինձմէ ամէն քան,
Հին երազներս ամպերու պէս կ'անհետին
Յիշատակն ալ կ'անցնի երգի մը մման:

Qyooghis Jamban

Gianki navagn hedk chu toghootz ir yedin,
Moratzoomu arav intzme amen ban.
Hin yerazners amberoo bes g'anhedhin,
Hishadagn al g'antzni yerqi mu numan.

Hogis sagayn gu hishe kez,
Too dzaghgaved qyooghis jamban,
Oor kayleyink qarrnoogs oo yes
Tebi booragn oo boorasdan
Anmeghootian yerazin bes.

Oo koviget toghtughaqin
Saher aghvor vujud arroon,
Mert gamoorjin oo mert marqin
Dag bahvelov g'ertar herroon,
Amayootian ibrev voqin.

Dashvadz kare ooghigh jamban
Gu dani zis art i dzovap,
Gu jumluvi hoqis sagayn,
Mudadzoomov mu huradab,
Oo gu tarnnam hin mangootian.

Hon pag teyev sagayn aghvor
Oo yerpnaqegh er horizon,
Humayknerov li biooravor,
Anmeghootioonu khaydar hon,
Jamboon vura volor molor.

Gianki navagn hedk chu toghootz ir yedin,
Morratzoomu arav intzme amen ban,
Hin yerazners amberoo bes g'anhedhin
Hishadagn al g'antzni yerqi mu numan.

ԵՏԵՎԵՍ ԵԿՈՐ
YEDEVES YEGOOR

Բան՝ ԵՂԻՇԷ ԱՐԲ. ԳՈՒՐԵԱՆ
Երաժշտ.՝ ԵԱՆԱՆ Ռ. ՊԵՐՊԵՐԻԱՆ

Words by YEGHISHE ARP-TOURIAN
Music by SCHAHAN R. BERBERIAN

Allegro animato

յորյոր, խաղաղ

S
A

(1) Ե - թէ զիս տա - նիս դէ - պի Յոր - դա - նան Բաղ - ուտի եր - կրե - քի
Ye - te zis da - nis te - bi Hor - ta - nan Batz - vadz ver - gun - ki

T
B

S
A

Հրաշք - նե - րուն ներ - քեւ Կու - գամ վա - յե - լել
hrashk - ne - roon ner - kev Goo - gam va - ye - lel

T
B

S
A

Քու սի - բոյզ պար - զեւ Վայ - րերն այն դա - լար ուղ - խերն փափ - կու - թիւան
koo si : rooy bar - - qev Vay - rern ayn ta - lar oogh - khern pap - goot van

T
B

Tempo I

S
A

(2) Կու գամ ե - տե - լիզ Ե - թէ տա - նիս զիս Կա - նա - յի դր - արթ
Goo gam ye - de - vet ye - te da - nis zis Ka - na vi zu - vard

T
B

S
A

ա - կուժք. նե - րուն մօտ Ուր թա կոյզ - նե - րուդ
a - goomb - ne - roon mod Oor ta - gooyg - ne rood

T
B

S A

q̄h - ɲh̄h̄ d̄uq - q̄u - ɲum ʁh̄ - uʁ uʁ - ʁb̄g - b̄t̄ o - ʁb̄ - ʁʁ k̄b̄u - ʁh̄u:
 q̄i - nin d̄aigh - ga - hod Bi - di ar - betz - ne o - re - ru gyan - kis:

T B

rit.

Tempo I

S A

(3) 4̄u q̄uɲ h̄ - uʁ - ɲq̄ ʁh̄h̄ - ɲb̄ ɲu - uʁu ʁb̄ - ʁh̄h̄ ʁb̄h̄ - ʁh̄ - ʁb̄q̄
 Goo - q̄uɲ ye - de - vet min - chev Ver - na - doon 'er - jin unt - ri - ket

T B

rit. a tempo

S A

ʁu - ʁh̄h̄ uʁ - ɲb̄ - ɲu ʁh̄ ɲu - ɲu - q̄h̄ - ɲuq̄
 jh̄ins arr - ne - loo Oo n̄u - va - q̄e - lov

T B

rit. a tempo

S A

ʁuq̄ 4̄uɲ h̄ - ɲb̄ - ɲu 4̄b̄g - ʁu - ɲh̄ d̄u - ʁb̄h̄ uʁ 4̄uɲg - ɲh̄h̄ ʁuq̄ - uʁu:
 yerq̄ gam a - le - loo Get - ro - ni tzo - ren al g'antz - nim jhub - doon:

T B

rit.

Baritone Solo

accél. ɲuq̄uɲ ɲuq̄uɲ ɲuq̄uɲ
 ansiozo

(4) ʁuɲg 4̄u q̄u - ʁu - ɲb̄h̄ 4̄uɲ 4̄b̄h̄ - uʁ - d̄u - ɲh̄
 Baytz gu va - ra - nim q̄al Qet - se - ma - ni

T B

Follow Me

*If you take me with you to Jordan
Among the miracles revealed from above,
I will come gladly to your green pastures,
With streams of tenderness—the gifts of your love.*

*I will follow if you but take me
Toward Cana's joyous festive rites,
Where the urns of your flower-scented wine
Will intoxicate my days and nights.*

*I will follow as far as the upper room
And partake of my share of your last meal,
And play a song or hallolua,
Pass smiling through Gidron's Vale.*

*I tremble still before Gethsemane
Where my eyes will be weighted with sleep,
A sleep that I fear may lead me deep
Into the lap of oblivion, the cradle of death.*

*Do not summon 𐌸 farther than this,
Where transgressors lash at your flesh,
Where I might grovel and cringe by a fire,
Fearful of flames that will turn me to ash.*

*I wonder if I can be true to your ways
As you reach for Golgotha bearing the cross?
Still how can I resist the lure and the force
That drives my steps there along with yours?*

Yedeves Yegoor

Yete zis danis tebi Hortanan,
Batzvadz yerginki hrashkneroon nerkev,
Gooqam vayeel Koo sirooyt barqev
Vaytern ayn talar, oogh-khern papgootian.

Gooqam yedevet, yete danis zis
Ganayi zuvart agoombneroon mod,
Oor tagooygneroot qinin dzaghgahod
Pidi arbetzne oeru giankis.

Gooqam yedevet minchev vernadoon,
Verjin untriket bajhins arneloo,
Oo nuvaqelov yerq gam aleloo,
Getroni tzoren al g'antznim jhubdoon.

Ետեւէս Եկուր

Եթէ զիս տամիս դէպի Յորդանան՝
Բացուած երկինքի հրաշքներուն ներքեւ,
Կուգա՛մ վայելիլ Քու սիրոյդ պարգեւ
Վայրերն այն դալար, ուղիներն փափկութեան:

Կուգա՛մ ետեւէդ՝ եթէ տաճիս զիս
Կանաչի զրարք ակումբներուն մօտ,
Ուր քակոյկներուդ գինին ծաղկահոտ
Պիտի արբեցնէ օրերը կեանքիս:

Կուգա՛մ ետեւէդ մինչեւ Վերնատուն,
Վերջին ընթրիքէդ քածինս առնելու,
Ու նուագելով երգ կամ պէլու՝
Կնդրոմի ձորէն ալ կ'անցնիմ ծըպտուն:

Քայց կը վարանիմ գալ Գեթսեմանի՝
Ուր իմնով մ'աչքերս պիտի ծանրանան.
Գուցէ ա՛յն ըլլայ իմ իմըն առնուան
Ու մեծ Ոչինչին գիրկը զիս տանի . . . :

Մի՛, մի՛ զիս կանչեր աւելի ետուն,
Ուր անիրաւներ կը ծաղկեն ըզՔեզ,
Որ խարոյկի հով՝ խանձողի մը պէս
Կըծկած չը մոխրա՛մ՝ մոխիր դառնալու:

Ա՛հ, միթէ կըրնա՛մ գալ Քու ետեւէդ
Երբ խաչը ուսիդ կ'ելլիս Փողգոթա.
Քայց ի՛նչ սերտ հրապոյր, ի՛նչ բուռն ուժ է դա՛
Որ զիս դէպի հո՛ն ալ կ'տանի Քեզ հետ:

Baytz gu varanim qal Qetsemani,
Oor koonov m'achkers bidi dzanranan.
Qootze ayn ulla im koonu mahvan
Oo medz Vochinchin qirgu zis dani . . .

Mi, mi zis gancher aveli herroon,
Oor aniravner gu tzaghgen uzkez,
Vor kharooygi kov, khantzoghi mu bes
Gudzagdz chu mukham mokhir darrraloo.

Ah, mite gurnam qal Koo yedevet?
Yerp khachu oosit g'elles Qoghqota.
Baytz inch serd hrabooyr, inch boorn oojh e ta,
Vor zis tebi hon al g'dani Kez hed.

Solo *rit.* *a tempo*

Ուր քու - նով մ'աշ - քերս
Oor koo - nov m'ach - kers

պի - տի ծան - քա - նան
bi - di dzan - ra - nan

Գու - ցէ աշխ ւի - լայ
Qoo - tze ayn ul - la

T B

Solo *rit.*

իմ քու - նու մահ - վան
im koo - nu mah - van

Ոո մեծ Ոչ - ինչ - ին
Oo medz vo - chin - chin

Գիր - քը գիտ տա - նի
qir - gu zis da - ni

T B

Solo (5)

Մի,
Mi,

մի չիտ կան - չեր
mi zis gan - cher

ա - լի չի - ռոն
a - ve - li he - roon

T B

Solo *rit.* *a tempo*

Ուր ա - նի - րաւ - ներ
Oor a - ni - rav - ner

Կը ճաղ - կենք ը - քեզ
gu tzagh - gen uz - kez

Ուր խա - րոյ - լի մո
Oor kha - rooy - gi mod

T B

Solo *rit.*

խան - ձո - զի մը պէս
khan - tzo - ghi mu bes

Գուձ - կան ին - ճաւ
Gudz - gadz chu mu - kham

մո - խիր դառ - նա - լու
mo - khir tarr - na - loo

T B

Largo
mf

S A
 (6) Ահ, մի - թե կրք - նամ զալ թու հ - տե - լեդ, vet
 Ah, mi - te gur - nam qal koo ye - de - vet

T B
mf

rit. **Più largo e sempre accentato**
 առիկ լայն, շնորհ

S A
 երբ խա - լի ու - սիդ կ'ել - լիս Գոց - զո - թա Բայց ինչ սերս հրա -
 Yerb kha - chu oo - sit g'el - les Qogh - qo - ta Baytz inch serd hra -

T B
rit. *f*

ff

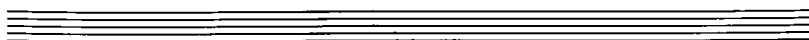
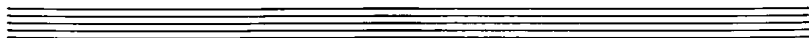
S A
 Կոյր ինչ թուռն ուժ է զա
 booyr inch boorn oojh t e ta

T B
ff

rit. շնորհ, ծանր

S A
 Որ զիս զե - սի հոն ալ կ'տա - նի քեզ հեւ:
 Vor zis te - bi hon al g'da - ni kez hed.

T B
rit.

18 Յնվր. 1995 Հայկական Մնունդին Բեքդեհեմ մուտֆին մասնակցող Ս. Յովսէփ Գոյրերու դպրոցին սկաուտական խումրը

18 Յնվր. 1995 Հայկական Մնունդին Բեքդեհեմ մուտֆին մասնակցող Յոյն Օրթոտոֆս սկաուտական խումրը

7 Յնվր. 1995 Ս. Յակոբեանց Մայր Տանարին մէջ Սարկաւագաց Հանդէս Ս. Ստեփանոս Նախասարկաւագի տօնին

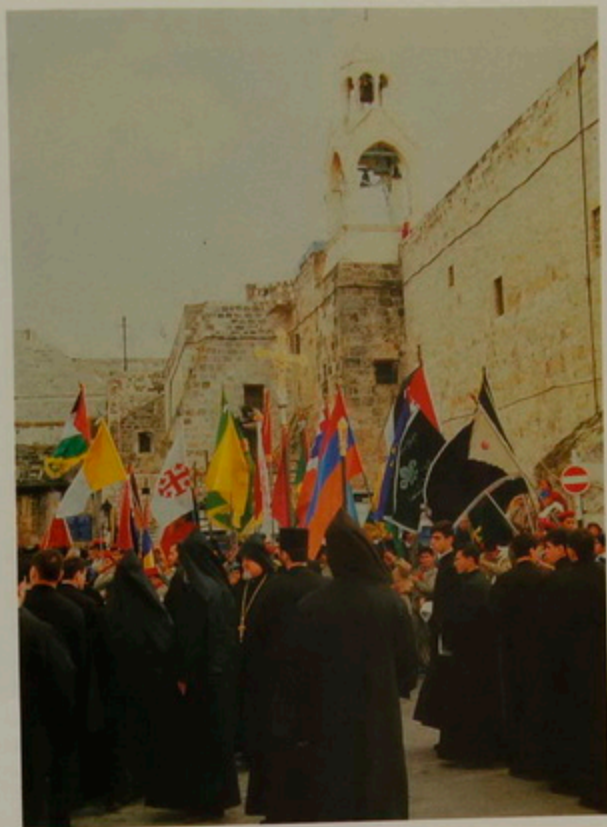
18 Յնվր. 1995 Նոր Տարուան երեկոյին միաբանական ընթրիք Պարտիզաբաղի ճաշարանին մէջ

18 ցնվր. 1995 Հայկական Մնունդին Բեթղեհեմ մուտֆին մասնակցող
Հ.Մ.Ը.Միութեան սկաուտական խումբը

18 ցնվր. 1995 Հայկական Մնունդին Բեթղեհեմ մուտֆին մասնակցող Հ. Ս.
Միութեան սկաուտական խումբը

18 Ծնվր. 1995 Հայկական Մնունդին Բեքդեհեմ մուտֆին մասնակցող սկաուտական խումբերու դրոշակներ Հայոց վանքի զանգակատան մերֆեւ հրապարակին վրայ:

18 Ծնվր. 1995 Հայկական Մնունդին Բեքդեհեմ մուտֆին մասնակցող Իսրայելեան Ոստիկանական մուագախումբը

18 Յնվր. 1995 Հայկական Մնունդին Բեքդեհեմ մուտֆին մասնակցող Հ.Ե.Մ.ի քայլիկներ

18 Յնվր. 1995 Հայկական Մնունդին Բեքդեհեմ մուտֆին մասնակցող Հ.Ե.Մ.ի Արեմուշներ

18 Յնվր. 1995 Հայկական Ծնունդին Երուսաղէմէն դէպի Բեթղեհէմ ճամբուն կ'իսուն, Յունաց Ս. Նղիա Վանքին դիմաց Պատրիարք Սրբազանին կը դիմաւորեն Բեթղեհէմի Հայ Համայնքին ներկայացուցիչները, եւ Բեթղեհէմի, Պէյք Սահուրի, Պէյք Ճալայի քաղաքային ներկայացուցիչներ: Նկարին մէջ Չախէն Աջ Սահակ Արդ. Մաշալեան, Գուսան Վրդ. Ալնանեան, Դաւիթ Արք. Սահակեան, Պատրիարք Սրբազան, Հայրիկ Վրդ. Գալայնեան, Բագրատ Արդ. Պուրնէքեան:

18 Յնվր. 1995 Հայկական Ծնունդին Բեթղեհէմի քաղաքապետարանէն հինգ ձիաւորներ կ'առաջնորդեն Պատրիարք Սրբազանը Ս. Նղիայի Վանքէն դէպի Բեթղեհէմի հրապարակը:

18 Ծնվր. 1995 Հայկական Ծնունդին Բեթղեհեմի հրապարակին վրայ Պատրիարք Սրբազան կը դիմաւորուի ռուսիկանապետի եւ քաղաքապետի ներկայացուցիչներու կողմէ

18 Ծնվր. 1995 Հայկական Ծնունդին Բեթղեհեմ մուտքին առիթով շնորհաւորութեան եկած Պաղեստինեան կառավարութեան անունով ներկայացուցիչները

21 Յնվր. 1995 ժառ. Վարժարանի ուսանողներու Քաջ Նազար
Բեմադրութիւնը

21 Յնվր. 1995 ժառ. Վարժարանի ուսանողներու Քաջ Նազար
Բեմադրութեան մասնակցող ժառանգաւորաց նուագախումբը

21 Յնվր. 1995 ժառ. Վարժարանի ուսանողներու Քաջ Նազար
Բեմադրութեան դերակատարները Պատրիարք Սրբազանին եւ Դաւիթ Արք.
Սահակեանի հետ

11 Փետր. 1995 ընտրուած աշխարհական պատգամաւորներ Իսրայէլի հայութեան
անուանով մասնակցելու Ազգային Եկեղեցական Ժողովին յէջմիածին Յ Ապրիլ
1995ին, եւ ընտրութեան ժողովին դիւանը. Զախէն Աջ՝ Անուշաւան Մ. Վրդ.
Զղջանեան՝ Ատեմադպիր, Դաւիթ Արք. Սահակեան՝ Ատեմապետ, Յակոբ
Շէօեմէեան՝ Անճնափոխանորդ Պատգամաւորի, Պատրիարք Սրբազան՝ Նախագահ,
Եղիա Տիգրանեան՝ Պատգամաւոր, Բարսեղ Վրդ. Դալէմտէրեան՝ Փոխ
Ատեմադպիր եւ Միաբանութեան կողմէ ընտրուած Պատգամաւոր

19 Փետր. 1995 Պուֆարեստի Ռումեն Աստուածաբանական դպրոցի ուսանողներ
 և Երուսաղեմի Ժառ. Վարժարանի աշակերտներ կրօնական հրգեորու յայտագիր
 մը ներկայացուցին, Ժառ. Վրժ.ի սրահին մէջ

19 Փետր. 1995 Պուֆարեստի Ռումեն և Երուսաղեմի Ժառ. Վարժարանի
 ուսանողներուն հետ համերգի աւարտին.

25 Մարտ 1995.- Գրիգոր Պողոսյան, Հայաստանի Կապի եւ Ցարաբերութեան Նախարար, Դաւիթ Արք. Սահակեան

25 Մարտ 1995.- Գրիգոր Պողոսյան, Հայաստանի Կապի եւ Ցարաբերութեան Նախարար, Դաւիթ Արք. Սահակեան

"Եօրը Հոգեբանական Դիմանկարներ" Գրքի Գինեձօնին մասնակցողներ.- 11
Փետր. 1995ին.- Ալին Պալեան, Յակոբ Շէօհմէլեան, Թորգոմ Պատրիարք, Օհան
Կիրեղեան, Յակոբ Տէմիրճեան

29 Մարտ 1995, Հոլանտայի Պէաթրիս Թագուհին եւ ամուսինը Ս. Յարութեան
Տաճար այցելութեան առթիւ. (աջէն ձախ) Վաղարշ Եպս. Խաչատուրեան եւ
Դաւիթ Արք. Սահակեան